

ANUARI D'EMPRENEDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL 2025

CENTRE D'ESTUDIS I DE RECERCA EN EMPRENEDORIA I INNOVACIÓ SOCIAL (CREIS)

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona

Ajuntament de
Mollet del Vallès

MONTORNÈS DEL VALLÈS
AJUNTAMENT

Ajuntament de
Cerdanyola del Vallès

Cerdanyola
Ciutat del
coneixement

El Vallès Oriental
Consell Comarcal

**Diputació
Barcelona**

Àrea de Desenvolupament
Econòmic, Turisme i Comerç

**CONSELL COMARCAL
DEL VALLÈS OCCIDENTAL**

L'Anuari d'Emprenedoria, Economia i Innovació Social és una col·lecció d'accés obert promoguda i coordinada pel Centre d'Estudis i de Recerca en Emprenedoria i Innovació Social (CREIS), un centre de recerca interdisciplinària per a l'estudi del fenomen de l'emprenedoria i la innovació social, dels factors que el determinen i de l'impacte que els projectes socials susciten sobre l'economia en general i sobre les persones en particular. La col·lecció es planteja l'objectiu de tractar els diferents temes d'interès social des d'un doble vessant. Primer, des d'un punt de vista proper, vinculat al territori, i amb voluntat d'influir en la definició de les polítiques públiques. I segon, proporcionant la mirada àmplia i rigorosa amb què els experts, acadèmics i no acadèmics, poden analitzar aquests problemes, ajudar a comprendre'n l'origen, i indicar com cal gestionar-los i resoldre'ls de la millor manera possible.

El Anuario de Emprendimiento, Economía e Innovación Social es una colección de acceso abierto promovida y coordinada por el Centro de Estudios y de Investigación en Emprendimiento e Innovación Social (CREIS), un centro de investigación interdisciplinaria para el estudio del fenómeno del emprendimiento y la innovación social, de los factores que lo determinan y del impacto que suscitan los proyectos sociales sobre la economía en general y sobre las personas en particular. La colección se plantea el objetivo de tratar los diferentes temas de interés social desde una doble vertiente. Primero, desde un punto de vista cercano, vinculado al territorio, y con voluntad de influir en la definición de las políticas públicas. Y segundo, aportando la mirada amplia y rigurosa con que los expertos, académicos y no académicos, pueden analizar estos problemas, ayudar a comprender su origen, e indicar cómo hay que gestionarlos y resolverlos de la mejor manera posible.

The Yearbook in Entrepreneurship, Economy and Social Innovation is an open access collection promoted and coordinated by the Center for Studies and Research in Entrepreneurship and Social Innovation (CREIS), an interdisciplinary research center for the study of the phenomenon of entrepreneurship and social innovation, its causal factors, and the impact that social projects have on the economy in general, and people in particular. The collection sets itself the objective of dealing with the different topics of social interest from a double perspective. In the first place, from a close point of view, connected to the territory, and with the will to influence the definition of public policies. Second, providing the broad and rigorous view with which experts, academic and non-academic, can analyze these problems, help to understand their roots, and advise on how they must be managed and solved in the best possible way.

L'Annuaire en Entrepreneuriat, Économie et Innovation Sociale est une collection en libre accès promue et coordonnée par le Centre d'Études et de Recherche en Entrepreneuriat et Innovation Sociale (CREIS), un centre de recherche interdisciplinaire pour l'étude du phénomène de l'entrepreneuriat et l'innovation sociale, des facteurs qui la déterminent et de l'impact que les projets sociaux suscitent sur l'économie en général, ainsi que sur les personnes en particulier. La collection s'est fixé l'objectif de traiter les différents sujets d'intérêt social à partir d'une double perspective. Tout d'abord, d'un point de vue proche, associé au territoire, et avec la volonté d'exercer une influence sur la définition des politiques publiques. Ensuite, en apportant la vision élargie et rigoureuse avec laquelle les experts, universitaires ou non universitaires, peuvent analyser ces problèmes et faciliter la compréhension de leur origine, et indiquer comment il faut les gérer et les résoudre le mieux possible.

Editors / Editores / Editors / Éditeurs:

Santiago Giraldo Luque, CREIS-UAB
Hector Sala Lorda, CREIS-UAB

Disseny i maquetació:

Servei de Publicacions de la UAB

Edició:

Universitat Autònoma de Barcelona
Servei de Publicacions
Edifici A. 08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès). Spain
sp@uab.cat
<https://publicacions.uab.cat>

ISBN físic: 978-84-10202-91-7
ISBN digital: 978-84-10202-92-4

Dipòsit legal: B 17127-2025

ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL està subjecte a una llicència d'ús Creative Commons:

Reconeixement – No comercial – Sense obra derivada (by-nc-nd): no es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació d'obres derivades.

Índex

Presentació	5
-------------------	---

PART 1. EXPERIÈNCIES TERRITORIALS

1. L'economia social i les cures: una aproximació als sectors sanitari, sociosanitari i residencial al Vallès.....	11
Consell Comarcal del Vallès Occidental	
Consell Comarcal del Vallès Oriental	
Ajuntament de Montornès del Vallès	
2. Cap a una economia centrada en la vida: aportacions des del cooperativisme.....	25
Elena Bernet i Martí, <i>tècnica de projectes de la Confederació de Cooperatives de Catalunya</i>	
Lorena Torró i Garrido, <i>directora de la Confederació de Cooperatives de Catalunya</i>	
3. Laboratoris d'innovació local, Cerdanyola Ciutat del Coneixement: Living Labs i cocreació urbana per a la innovació territorialitzada	47
Ajuntament de Cerdanyola del Vallès	

PART 2. MONOGRAFIES

4. El nom de les cooperatives	67
Jordi Garcia Jané, <i>L'Apòstrof</i>	
5. Del trabajo invisibilizado al reconocimiento social: una aproximación a los cuidados de larga duración en tiempos de crisis	85
Mireia Roca Escoda, <i>Universitat de Barcelona</i>	
Valentina González Alzola, <i>Universitat Rovira i Virgili</i>	
6. Corresponsabilitat vers les cures i dret al temps: experiències transformadores de gènere des de la política, l'empresa i l'economia social a Catalunya.	99
Núria Vergés Bosch, <i>Universitat de Barcelona</i>	
7. Capital social y bienestar en grupos de economía solidaria: el caso de mujeres afro en ASOM, norte del Cauca (Colombia).	113
Juan José Sarmiento, <i>Universidad del Rosario (Colombia)</i>	
Aglaya Batz-Liñeiro, <i>Universidad del Rosario (Colombia)</i>	

Presentació

L'ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL sorgeix de l'esforç conjunt de la **Universitat Autònoma de Barcelona**, l'**Ajuntament de Mollet del Vallès**, l'**Ajuntament de Cerdanyola del Vallès**, l'**Ajuntament de Montornès del Vallès**, el **Consell Comarcal del Vallès Occidental**, el **Consell Comarcal del Vallès Oriental**, i la **Diputació de Barcelona**.

Aquestes entitats comparteixen l'objectiu de dur a terme activitats de foment i promoció de l'empredoria i la innovació per tal d'estimular la creació d'activitat econòmica i social, millorar la formació i la inserció sociolaboral de l'alumnat i la ciutadania, i també impulsar la recerca aplicada i un disseny eficaç de polítiques públiques, i contribuir així a la millora del benestar comú.

El fet de compartir objectius i interessos en els camps formatiu, científic, cultural, tecnològic, de transferència de coneixements i d'aplicació pràctica d'iniciatives emprenedores i d'impuls socioeconòmic ha conduït a la creació de la **Càtedra d'Empredoria i Innovació Social**, en el marc de la qual sorgeix aquest anuari que arriba enguany a la seva **cinquena edició**.

L'ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL és singular perquè ni té una estructura tradicional des d'un punt de vista acadèmic, ni és tampoc un informe divulgatiu o un mer recull d'estadístiques i indicadors. Vol ser una obra el més informativa i rellevant possible que tracti els diferents **temes d'interès social des d'un doble vessant**. Primer, des d'un punt de vista proper, **vinculat al territori** i amb voluntat d'influir en la definició de les polítiques públiques. I segon, proporcionant la **mirada àmplia i rigorosa** amb què els experts, acadèmics i no acadèmics, poden analitzar aquests problemes, ajudar a comprendre'n l'origen i indicar com cal gestionar-los i resoldre'ls de la millor manera possible.

La cinquena edició de L'ANUARI D'EMPREDORIA, ECONOMIA I INNOVACIÓ SOCIAL està enfocada principalment a tractar **l'economia de les cures**. L'obra posa en relleu iniciatives liderades per dones que han sabut integrar la dimensió de les cures en projectes col·lectius i models d'organització horitzontals. Aquest enfocament no només visibilitza el treball invisible que tradicionalment han assumit les dones, sinó que també redefineix les regles del joc econòmic, **situant al centre les persones i les seves necessitats**.

A través de **metodologies i mirades interdisciplinàries**, l'anuari mostra com aquestes experiències obren camí cap a una economia transformadora. Es tracta d'un recorregut coral que connecta **l'activisme social amb la innovació** i que aposta per construir sistemes econòmics més justos, resilents i arrelats als territoris.

L'anyari ofereix **anàlisis multidisciplinàries**, en què participen professionals expertes vinculades a institucions públiques i acadèmiques, i líders de cooperatives que conviden a reflexionar sobre el potencial transformador d'integrar la perspectiva social i de gènere en la innovació social i econòmica.

El primer capítol de l'anyari, «L'economia social i les cures: una aproximació als sectors sanitari, sociosanitari i residencial al Vallès», presenta la segona fase d'un projecte de recerca aplicada iniciat el 2024, orientat a analitzar el paper dels agents de l'economia social en el sector de les cures al Vallès, amb especial atenció als serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials destinats a persones amb discapacitat, dependència o malalties, així com a col·lectius en risc d'exclusió. A partir d'entrevistes en profunditat, el text, elaborat conjuntament pel Consell Comarcal del Vallès Occidental, el Consell Comarcal del Vallès Oriental i l'Ajuntament de Montornès del Vallès, explora les característiques de les entitats implicades i els seus models d'actuació, i posa l'èmfasi en la relació entre la dimensió comunitària, la iniciativa pública i l'acció social. El capítol visibilitza la centralitat de les cures en l'economia social i reivindica la necessitat de reconèixer i sostenir aquestes pràctiques, sovint protagonitzades per dones, com a pilar fonamental per a la justícia social i el benestar col·lectiu. Aquesta anàlisi contribueix a repensar el model d'atenció des d'una perspectiva transformadora i feminista.

El capítol 2, escrit per Elena Bernet i Lorena Torró, de la Confederació de Cooperatives de Catalunya, analitza el paper del cooperativisme en la construcció d'una economia de les cures a Catalunya. A partir del Pacte per una Economia per la Vida, impulsat arran de la crisi de la covid-19, el text «Cap a una economia centrada en la vida: aportacions des del cooperativisme» examina experiències concretes de cooperatives que han incorporat els valors de les cures tant en la seva activitat externa com en l'organització interna. A més, s'hi plantegen els reptes normatius i polítics per al reconeixement i sosteniment d'aquest model transformador, tot destacant el potencial de les cooperatives d'iniciativa social com a agents clau en la provisió de serveis de cura no mercantilitzats, democràtics i arrelats al territori.

El capítol 3 examina el projecte «Cerdanyola Ciutat del Coneixement» com a exemple de laboratori d'innovació local, impulsat des d'una visió transformadora de l'economia. L'anàlisi de l'Ajuntament de Cerdanyola del Vallès posa el focus en els processos col·laboratius entre administració pública, universitat, ciutadania i agents socials per promoure una economia arrelada al territori i orientada al bé comú. El projecte parteix de la voluntat de generar un ecosistema local d'innovació social, sostenible i inclusiu que connecti la recerca i la generació de coneixement amb les necessitats i potencialitats de la comunitat local. El capítol, sota el títol «Laboratoris d'innovació local, Cerdanyola Ciutat del Coneixement: Living Labs i cocreació urbana per a la innovació territorialitzada», identifica els aprenentatges obtinguts, les tensions existents i les oportunitats per avançar cap a un nou model de desenvolupament local, basat en la participació i en la redefinició del paper de les institucions públiques. Aquesta experiència concreta s'inscriu en el debat més ampli sobre com construir ciutats i territoris més justos, resilients i centrats en les persones.

El capítol 4, «El nom de les cooperatives», escrit per Jordi Garcia Jané, proposa una mirada suggeridora i poc habitual sobre el món cooperatiu: la importància del nom. L'autor, membre de L'Apòstrof, defensa que posar nom a una cooperativa no és un simple tràmit administratiu, sinó un acte simbòlic i estratègic que condensa valors, intencions i formes de fer. A través de diversos exemples reals i una reflexió crítica, el text mostra com el nom pot reforçar la cohesió interna, projectar una identitat clara cap enfora i obrir camins per a noves pràctiques transformadores. Lluny de ser un recurs estètic, el nom es revela com un instrument de construcció col·lectiva i de posicionament davant del món. Un capítol original i inspirador, que convida a pensar el cooperativisme des de les paraules que el funden.

El capítol 5, elaborat per Mireia Roca (UB) i Valentina González (URV), analitza com el treball de cures s'ha transformat en el marc d'un sistema de provisió publicoprivat, en el qual predomina la lògica mercantil i la gestió externalitzada. A partir d'una revisió crítica de polítiques públiques i del cas concret del servei d'atenció domiciliària a Barcelona, les autores evidencien com la desatenció de les condicions laborals impacta directament en la qualitat del servei i en la dignitat de les treballadores. El text, amb el títol «Del trabajo invisibilizado al reconocimiento social: una aproximación a los cuidados de larga duración en tiempos de crisis», reclama un canvi de mirada que transiti de l'obligació moral a una responsabilitat social compartida, reconeixent el valor estructural de les cures en la sostenibilitat de la vida.

El capítol 6, titulat «Corresponsabilitat vers les cures i dret al temps: experiències transformadores de gènere des de la política, l'empresa i l'economia social a Catalunya», escrit per Núria Vergés Bosch, de la Universitat de Barcelona, analitza les persistents desigualtats de gènere a Catalunya, especialment en l'àmbit laboral i en els treballs de la llar i les cures. L'autora parteix d'una mirada feminista i interdisciplinària —des de la sociologia, les ciències polítiques i l'economia feminista— per defensar la necessitat d'un canvi de model que posi la vida al centre i reparteixi les responsabilitats de les cures de manera col·lectiva i equitativa. A partir de la seva experiència a la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs del Departament d'Igualtat i Feminismes de la Generalitat de Catalunya, exposa resultats i bones pràctiques recents que ja s'estan aplicant en el marc català. El capítol identifica eines concretes i accions impulsades des de les polítiques públiques, des de les empreses i des de l'economia social i solidària per garantir el dret al temps i la corresponsabilitat vers les cures, com a base per avançar cap a una societat més justa, igualitària i sostenible.

La cinquena edició de l'anuari CREIS es tanca amb el text titulat «Capital social y bienestar en grupos de economía solidaria: el caso de mujeres afro en ASOM, norte del Cauca (Colombia)». Escrit per Juan José Sarmiento i Aglaya Batz-Liñero, de la Universidad del Rosario (Colòmbia), el capítol analitza la relació entre capital social i benestar a partir del cas de l'Asociación de Mujeres Afrodescendientes del Norte del Cauca (ASOM). Mitjançant una enquesta aplicada a més de cent dones participants, l'estudi examina com les xarxes de suport comunitari i la participació en cooperatives incideixen en el benestar físic i emocional. Els resultats evidencien una forta cohesió social i capacitat de resiliència, tot i les dificultats econòmiques, i plantegen reflexions sobre els límits i potencialitats de l'economia solidària en contextos vulnerables.

PART I
EXPERIÈNCIES
TERRITORIALS

1. L'economia social i les cures: una aproximació als sectors sanitari, sociosanitari i residencial al Vallès

Autoria | Consell Comarcal del Vallès Occidental
| Consell Comarcal del Vallès Oriental
| Ajuntament de Montornès del Vallès

1. Introducció

La necessitat d'atendre i tenir cura de les persones és una part fonamental de la vida humana que està present en totes les etapes del cicle vital. Des de la infància fins a la vellesa, tothom necessita ser atès i li cal algun suport, que varia en intensitat i especificitat segons les circumstàncies. La creixent consciència sobre l'envelliment de la població, la diversitat de necessitats d'aquesta i les dificultats de conciliació laboral i familiar han augmentat les demandes d'intervenció en aquest àmbit i han posat en relleu la necessitat urgent d'abordar les cures des de les institucions.

Bona part d'aquesta atenció s'ha assumit des de l'àmbit privat o de les entitats, tant públiques com privades, sovint per part de les dones. També en l'àmbit de l'economia social, que és la base del nostre enfocament, s'ha posat en relleu la necessitat de visibilitzar les cures com un element cabdal no només en el desenvolupament econòmic i social sinó també a l'hora d'abordar i aprofundir en el coneixe-

ment de l'ecosistema de l'economia social vinculat a l'àmbit de les cures i veure'n la perspectiva de gènere existent.

Per això, en la primera fase de la nostra recerca, publicada l'any 2024, vàrem establir les bases conceptuals i metodològiques, definint el marc teòric sobre les cures i l'economia social, i presentant la metodologia emprada per a la construcció del cens d'entitats (Giraldo i Sala, 2024). El focus de la nostra recerca se situa en els serveis sanitaris, sociosanitaris i residencials adreçats prioritàriament a persones amb discapacitat, en situació de dependència, amb malalties, o col·lectius en risc d'exclusió social. En finalitzar aquella primera fase d'estudi, vam presentar els primers resultats de l'anàlisi d'aquest cens, configurat a partir de la combinació de diversos registres administratius, directoris i bases de dades, i vam obtenir una panoràmica inicial de la presència, tipologia i distribució geogràfica d'aquests agents al Vallès.

Continuant amb aquesta línia, aquest capítol s'endinsa en la segona fase de la recerca, que vol aprofundir en el coneixement de les demandes, necessitats i reptes de futur d'aquestes entitats. Es parteix d'un disseny metodològic qualitatiu, de caràcter exploratori i descriptiu, per tal d'aprofundir en les característiques, dinàmiques i en les percepcions de les organitzacions de l'economia social que operen en el sector de les cures al Vallès. Per això, presentem els resultats obtinguts a partir d'una anàlisi de dades qualitatives obtingudes a partir

d'entrevistes en profunditat amb representants d'una mostra d'entitats localitzades al Vallès. Aquesta tècnica ens ha permès explorar aspectes com els seus models de gestió, els reptes i oportunitats que afronten a mitjà i llarg termini les seves pràctiques innovadores, les relacions amb altres actors del territori, i el valor afegit que aporten a la provisió de serveis de cures, oferint una comprensió més rica i matisada que enriqueix significativament el coneixement generat en la primera fase de la recerca.

2. Metodologia

Aquest apartat descriu l'enfocament metodològic adoptat en la segona fase de la nostra recerca, centrada en l'aprofundiment de les característiques dels agents de l'economia social en el sector de les cures al Vallès en l'àmbit sanitari, sociosanitari i residencial. Aquesta fase complementa l'anàlisi quantitativa prèvia de les dades del cens d'entitats.

Per dur a terme els objectius plantejats apostem per un disseny qualitatiu exploratori-descriptiu, que ens sembla més idoni per abordar la relació entre l'economia social i les cures, en què les dimensions humanes, socioeconòmiques i organitzatives són factors clau. Així, la recollida d'informació la fem en base a entrevistes en profunditat, que ens permeten un treball exploratori-descriptiu que dona resposta a la necessitat d'endinsar-nos en un camp d'estudi en el qual l'evidència teòrica i empírica és força limitada malgrat el protagonisme que aquest tema té en l'agenda política. Aquesta aproximació ens permetrà identificar temes emergents i oferir una representació detallada i sistemàtica de les característiques dels agents en relació amb les formes en què operen, els diferents serveis que ofereixen o les relacions que estableixen amb la comunitat, entre d'altres aspectes.

L'entrevista semiestructurada que hem dut a terme amb cadascuna de les entitats o organitzacions amb què hem parlat, ens garanteix una relativa flexibilitat per explorar temes emergents i aprofundir en les narratives de les persones participants assegurant, alhora, la cobertura dels temes clau definits en el guió de l'entrevista. En aquesta línia, el guió es va estructurar en quatre grans blocs, el primer dels quals inclou qüestions sobre l'entitat, com ara l'origen i evolució, les activitats i serveis que desenvolupa, l'abast geogràfic, l'organització interna, el finançament o el perfil dels usuaris. El segon bloc tracta sobre el marc econòmic i laboral de l'entitat pel que fa al perfil dels llocs de treball, les condicions laborals i la qualitat del treball, i també sobre la situació i perspectives del sector. El tercer fa referència a la relació de l'entitat amb altres actors de l'economia social, les administracions públiques i les empreses privades, incloent-hi també qüestions vinculades amb la participació comunitària, els espais de col·laboració o les aliances. L'últim bloc aborda la percepció del sector de les cures al territori i el paper de l'economia social, juntament amb les perspectives i reptes de futur de l'entitat a mitjà i llarg termini.

Bloc temàtic	Temes
Característiques de l'entitat	– Origen i evolució. – Activitats i serveis. – Abast geogràfic. – Organització interna (govern i equip de treball). – Finançament. – Perfil dels usuaris.
Marc econòmic i laboral	– Situació econòmica general i reptes de finançament. – Llocs de treball i perfil dels treballadors (gènere, edat, nacionalitat, qualificació, càrrecs i perfil). – Condicions laborals i qualitat de l'ocupació (contractació, remuneració, conciliació, formació i promoció professional). – Visió de la situació laboral del sector de les cures i problemàtiques/necessitats de l'organització en termes laborals.
Relació amb la comunitat del territori	– Participació en projectes comunitaris (generals o vinculats a cures). – Relació amb altres entitats i organitzacions del territori (economia social, administracions públiques i empreses privades). – Espais i canals de col·laboració entre agents. Aliances.
Situació actual, reptes i perspectives de futur	– Visió actual del sector de les cures des de l'economia social a escala nacional i territorial. – Reptes a mitjà o llarg termini i oportunitats al sector de les cures.

Taula 1. Blocs i temes de les entrevistes semiestructurades

Per a l'obtenció de dades qualitatives es va seleccionar una mostra d'entitats del sector de les cures en l'àmbit del Vallès. El mostreig, de tipus intencional, no probabilístic, té com a objectiu assegurar la representativitat temàtica i la diversitat d'organitzacions tenint en compte, per una banda, la tipologia i grandària de l'entitat i, per l'altra, l'equilibri territorial. Val a dir que la mida mostral no ve determinada per la representativitat estadística sinó que persegueix la saturació teòrica. Amb aquesta finalitat es van fer onze entrevistes, de les quals quatre van ser a entitats localitzades al Vallès Occidental, cinc a entitats del Vallès Oriental i dues a entitats d'abast català que presten serveis en diferents municipis vallesans. Pel que fa a la seva tipologia d'acord amb la forma jurídica, cinc entrevistes van ser a fundacions, tres a cooperatives, dues a empreses d'inserció i una a una associació.

La selecció de les persones participants es va basar en el coneixement previ. En un primer moment es va contactar amb els representants de les entitats mitjançant correu electrònic per tal d'informar sobre el context de la

recerca, els objectius i la metodologia seguida. Les entrevistes es van fer de dues maneres: algunes en format presencial, la qual cosa facilitava el coneixement de l'espai de treball on l'entitat desenvolupa gran part de la seva activitat, i altres de manera telemàtica amb enregistrament de vídeo i so. En tots els casos es va sol·licitar el consentiment previ de les persones participants, tot garantint la confidencialitat de la informació i l'anonimat. Posteriorment, les entrevistes van ser transcrits per convertir el material oral en dades textuais per extreure'n conclusions.

L'enfocament de l'anàlisi de les dades textuais s'emmarca en la línia de l'anàlisi de contingut temàtic, el qual permet identificar i interpretar patrons o «temes» dins d'un corpus textual (com ara les transcripcions de les entrevistes) a partir de la familiarització de les dades, la codificació inicial i el desenvolupament i consolidació de categories o temes. Aquest procediment permet anar més enllà de la simple descripció de les dades i aprofundir en les visions i perspectives dels participants (Flick, 2022).

3. Resultats

Les entitats que han participat en les entrevistes efectuades, en general, comparteixen idees i aspectes comuns a l'hora de prestar els seus serveis, establir relacions i aliances en el territori, assolir els seus objectius i fer front als reptes de futur. Des de diferents perspectives, ja sigui per grandària, finançament o abast geogràfic, s'ha pogut recollir que les entitats tenen una visió comuna del sector i del seu futur. En canvi, degut a les característiques singulars de cada entitat, la manera o el nivell de dificultat per poder afrontar amb èxit els reptes, els canvis i les amenaces que puguin sorgir pot variar.

3.1. Característiques de les entitats

En aquesta primera secció es fa una descripció més detallada de les característiques de la mostra d'entitats a partir de la informació proporcionada per les persones participants en relació amb el seu origen i evolució, l'abast geogràfic, els serveis que presten, el perfil dels usuaris i col·lectius atesos, l'organització interna, el model de governança i, per últim, les principals formes de finançament (Taula 2). Tot i que les entitats comparteixen alguns elements comuns, quant als seus inicis o activitats desenvolupades, els resultats de l'anàlisi reflecteixen una certa diversitat pel que fa a l'evolució, estructura i funcionament.

D'entrada, la majoria de les entitats destaquen per una llarga trajectòria en el sector de les cures, algunes d'elles amb més de mig segle d'existència. D'altres es van crear més recentment, ja en aquest segle, com a resposta a noves necessitats i per adaptar-se a canvis en el context socioeconòmic i el marc institucional. Quant a l'origen, un dels trets compartits per algunes de les entitats analitzades és la seva aparició a partir de la iniciativa de grups de famílies (en especial, mares i pares) de persones

amb discapacitat intel·lectual o amb malalties mentals que, donada la insuficiència de recursos públics, perseguien garantir una atenció adequada per als seus fills i filles i oferir-los, a més a més, un projecte d'inserció sociolaboral. En aquesta línia, aquestes entitats van començar, a banda de les activitats d'inserció laboral, amb la provisió de serveis d'atenció bàsics i, a mesura que van anar creixent i les necessitats dels seus usuaris es feien més complexes, van ampliar i diversificar la cartera de serveis, incloent-hi els de teràpia ocupacional, habitatge o de suport i acompanyament familiar, entre d'altres.

En considerar la trajectòria, un altre element distintiu de les entitats és la transformació de la seva forma jurídica o estructura (en particular, un patró comú és el pas d'associació a fundació), procés íntimament lligat al creixement i maduració. Aquests canvis s'expliquen per diversos factors interrelacionats: l'increment sostingut del nombre d'usuaris, l'expansió del seu abast territorial i la creació de nous serveis (com centres ocupacionals o d'habitatge). A més, aquestes transformacions també van ser una resposta estratègica als canvis socioeconòmics de l'època i a les exigències d'un entorn institucional en evolució, que requeria entitats amb una major capacitat de gestió i una estructura més professionalitzada per obtenir finançament i operar de manera més eficient. Val a dir que, en el cas de les entitats de major estructura, el seu origen es troba en l'aliança d'organitzacions (cooperatives i fundacions) consolidades amb l'objectiu d'ampliar la seva escala i diversificar els serveis.

Les entitats de la mostra presenten, en general, una oferta de serveis variada i complementària, totes amb un focus en les cures adreçades als col·lectius destinataris que, en el context de la nostra recerca, són persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals, gent gran i persones vulnerables, en situació o risc d'exclusió social.

Entitat	Tipologia d'entitat	Origen	Localització	Abast geogràfic	Serveis	Principals col·lectius destinataris	Finançament
Apindep Ronçana SCCL	Cooperativa de consumidors i usuaris	– Creada l'any 1993 com a associació – L'any 2006 es constitueix com a cooperativa	Santa Eulàlia de Ronçana	Santa Eulàlia de Ronçana i municipis de l'entorn	– Centre ocupacional – Inserció laboral – Habitatge adaptat – Transport i menjador – Lleure	– Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals	– Subvencions d'administracions públiques – Recursos propis
CIPO,SCCL	Cooperativa	– Creada l'any 1968, com a cooperativa	Sabadell	Sabadell i municipis de l'entorn	– Inserció laboral (CET) – Centre ocupacional – Acolliment residencial – Atenció a famílies	– Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals	– Recursos propis (CET) – Contractacions i subvencions d'administracions públiques. – Donacions particulars i entitats privades
DIMAS Empresa d'Inserció SL	Empresa d'Inserció (S.L.)	– Creada l'any 1995, com a associació – L'any 2005 es constitueix l'empresa d'inserció	Granollers	Granollers i municipis de l'entorn	– Inserció laboral (EI) – Acollida i inclusió social	– Persones en situació o risc d'exclusió social	– Recursos propis (EI) – Contractació de serveis i subvencions d'administracions públiques
Fundació AVAN	Fundació	– Creada l'any 1993, amb associació – L'any 2005 es constitueix com a fundació privada	Sabadell	Sabadell, Sant Cugat del Vallès, Rubí i Terrassa	– Teràpies de neuropsychorehabilitació – Atenció a les famílies – Lleure	– Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals	– Concertació, contractació de serveis i subvencions d'administracions públiques – Recursos propis (quotes) – Donacions particulars i entitats privades
Fundació El Xiprer Vallès Oriental	Fundació	– Creada l'any 1997 com a comunitat cristiana – L'any 2015 es constitueix com a fundació privada	Granollers	Granollers i municipis de l'entorn	– Banc d'aliments – Acollida i inclusió social	– Persones en situació o risc d'exclusió social	– Subvencions d'administracions públiques – Donacions particulars i entitats privades
Fundació Especial LaFACT	Fundació	– Creada l'any 2013, com a resultat de la integració de diferents fundacions	Terrassa	Terrassa i municipis de l'entorn	– Inserció laboral (CET) – SAD i ajuda a domicili – Centre de dia – Habitatge (Llar residència) – Altres	– Gent gran – Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals – Persones en situació o risc d'exclusió social	– Recursos propis (CET) – Contractacions i subvencions d'administracions públiques. – Donacions particulars i entitats privades

Entitat	Tipologia d'entitat	Origen	Localització	Abast geogràfic	Serveis	Principals col·lectius destinataris	Finançament
Fundació Lluisa Oller/ Viver de Bell-lloc	Fundació integrada dins d'un conglomerat d'entitats sense ànim de lucre	– Creada l'any 1982 com a associació – L'any 2010 es constitueix com a fundació privada	Cardedeu	Vallès Occidental	– Habitatge – Oci i temps lliure – Teràpia ocupacional	– Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals	– Concertació de serveis administracions públiques – Recursos propis (quotes socis) – Subvencions – Altres
Fundació PRODIS	Fundació	– Creada l'any 1960 com a associació – L'any 1996 es constitueix com a fundació privada	Terrassa	Terrassa i municipis de l'entorn	– Inserció laboral (CET) – Atenció integral (formació, cures, etc.) – Atenció a famílies	– Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals	– Recursos propis (CET) – Contractació de serveis i subvencions d'administracions públiques. – Donacions particulars i entitats privades
REIR (Recursos Educatius per a la Infància en Risc)	Fundació	– Creada l'any 2007, com a associació	Granollers	Vallès Oriental i Osona	– Centre residencial per a infants i adolescents – Alimentació – Orientació i atenció a famílies	– Persones en situació o risc d'exclusió social	– Concertació de serveis i subvencions d'administracions públiques – Donacions particulars i entitats privades
Suara Cooperativa	Cooperativa	– Creada l'any 2008 com a fusió de tres cooperatives	Barcelona	Vallès Occidental i Vallès Oriental	– SAD – Ajuda a domicili – Residències gent gran – Centres d'acollida – Escoles bressol	– Gent gran – Persones amb discapacitat intel·lectual o malalties mentals – Persones en situació o risc d'exclusió social	– Concertació de serveis, contractacions i subvencions d'administracions públiques – Recursos propis
Suara Inserció	Empresa d'inserció (S.L.) integrada en una entitat cooperativa	– Creada l'any 2008 com un projecte dins d'una entitat cooperativa	Barcelona	Vallès Occidental i Vallès Oriental	– Inserció laboral (EI)	– Persones en situació o risc d'exclusió social	– Contractació de serveis i subvencions d'administracions públiques – Recursos propis (EI)

Taula 2. Principals característiques de la mostra d'entitats entrevistades.
Font: elaboració pròpia.

La major part de les entitats analitzades tenen un fort component d'inserció laboral, fet que es materialitza a través dels Centres Especials de Treball (CET) o les Empreses d'inserció (EI). Ambdues figures són clau dins de l'economia social i tenen com a denominador comú fomentar la inclusió de col·lectius

amb dificultats per accedir al mercat de treball ordinari. No obstant això, es diferencien pel col·lectiu al qual s'adrecen: els CET se centren en persones amb discapacitat, mentre que les EI en col·lectius en situació o risc d'exclusió social (que poden incloure o no la discapacitat o malaltia mental) actuant com a

trampolí per facilitar la transició cap a l'empresa ordinària.

En aquest marc, les entitats analitzades desenvolupen la seva tasca en diferents línies de negoci com ara la jardineria, la neteja i bugaderia industrial, la gestió i tractament de residus, la restauració (menjadors, càtering, àpats a domicili) i les manufactures. Les administracions públiques (ens locals i supralocals) serien els principals clients tot i que també treballen amb altres entitats de l'economia social i empreses privades. Cal apuntar que, juntament amb el servei o activitat productiva, també ofereixen orientació laboral, formació, acompanyament a la inserció i prospecció d'empreses.

Al voltant dels CET i les EI, les entitats han anat incorporant serveis i projectes complementaris com a resposta tant a les necessitats dels seus usuaris, per promoure l'autonomia i la vida independent des d'un enfocament integral, i també les dels seus familiars com a suport en les tasques de cura. Aquí trobaríem iniciatives diverses com centres ocupacionals, centres de dia i serveis residencials o terapèutics (logopèdia, fisioteràpia, salut mental, etc.) i projectes de lleure més innovadors.

Els serveis adreçats a la gent gran són la segona línia d'intervenció més rellevant. En destaquen els Serveis d'Atenció Domiciliària (SAD), que inclouen un ampli ventall d'activitats com les cures personals i d'higiene, l'atenció a la llar, l'acompanyament o l'estimulació cognitiva i la rehabilitació, entre d'altres. A més a més, les entitats també ofereixen serveis de teleassistència, la gestió de centres de dia i de llars residencials. Una part molt important de la prestació d'aquests serveis es duu a terme a través de la contractació pública o la concertació amb les administracions locals i supralocals. De manera similar al cas de les persones amb discapacitat o malalties mentals, les entitats han impulsat iniciatives i projectes per fomentar la participació social i comunitària de la gent gran, incloent-hi serveis de suport per a les seves famílies.

Per últim, una tercera línia d'actuació són els serveis d'acollida i suport a col·lectius en situació o risc d'exclusió social, particular-

ment de persones sense llar i d'origen immigrant. En aquest cas, algunes de les entitats analitzades es focalitzen en l'atenció social bàsica, com ara l'aprovisionament i distribució d'aliments (bancs d'aliments i menjadors socials), d'acollida i primera atenció, entre d'altres.

Pel que fa a l'abast geogràfic, la majoria es caracteritzen per tenir una base local encara que, a mesura que han crescut en nombre d'usuaris i serveis, han expandit el seu radi d'actuació a municipis de l'entorn, principalment en les àrees de Sabadell i Terrassa, Rubí i Sant Cugat del Vallès al Vallès Occidental, i l'àrea de Granollers al Vallès Oriental. Val a dir que una de les entitats analitzades, d'abast català, té actualment una forta implantació territorial al Vallès a partir de la prestació de serveis per a les administracions locals i supralocals.

Les entitats es caracteritzen per una diversitat de models de governança, tot i que la gestió democràtica i participativa és un principi vertebrador de totes elles. A més de la diversitat, un altre tret distintiu és que es tracta d'entitats amb models híbrids en què es combinen o juxtaposen diferents formes jurídiques (a tall d'exemple, una associació pot crear una empresa d'inserció amb forma jurídica de cooperativa de treball o una cooperativa pot impulsar una empresa d'inserció associada en forma de societat limitada). Tenint en compte això, a partir de la informació proporcionada per les persones participants podem identificar dos grans models de governança i organització interna. Per una banda, el model cooperatiu i, per l'altra, el de fundació.

Pel que fa al model cooperativista, l'Assemblea General de Socis és l'òrgan suprem, en el qual s'aplica el principi d'«una persona, un vot». L'assemblea s'encarrega de l'orientació estratègica, l'aprovació dels comptes anuals i l'elecció dels membres del Consell Rector, el qual defineix les línies d'actuació de l'entitat, en supervisa la gestió, n'aprova el pressupost i pren decisions estratègiques. Aquest model es caracteritza per una forta participació dels socis (que sovint són els mateixos treballadors i, en alguns casos, les famílies de les persones

amb discapacitat o malaltia mental) i tendeix a una estructura de gestió professionalitzada sota la supervisió del Consell Rector.

Pel que fa al model de fundació, l'òrgan màxim de decisió és el Patronat, representat per membres rellevants de l'organització o d'altres entitats del territori, i que s'encarrega de definir l'estratègia general de la fundació, supervisar-ne la gestió econòmica i garantir el compliment dels fins fundacionals i la missió social. Per sota del Patronat, hi ha una Direcció General o Gerència que s'ocupa de la gestió diària i operativa, amb una estructura interna organitzada en departaments o àrees especialitzades per tal d'optimitzar l'eficiència i la qualitat dels serveis.

Finalment, a més d'aquests dos models, trobem empreses d'inserció que adopten la forma de societat limitada però són propietat d'una entitat social (com una associació o una cooperativa). La seva estructura de gestió inclou la gerència i diverses coordinacions per a les àrees de negoci i els programes d'inserció. Aquest model combina l'activitat econòmica amb una finalitat social clara d'inserció laboral per a col·lectius vulnerables.

Independentment del model, aquestes entitats comparteixen una professionalització creixent de la gestió enfocada a la millora de la qualitat en la prestació de serveis i la transparència en la rendició de comptes —especialment per la seva dependència del finançament públic—, i un fort arrelament territorial que les porta a col·laborar en xarxa amb altres actors socials i administracions. La seva governança, sovint amb un origen familiar o associatiu, ha evolucionat per adaptar-se al creixement i a les noves necessitats dels col·lectius atesos.

Per últim, pel que fa al finançament, la majoria d'entitats presenten un model mixt, en què una part significativa prové de fons públics, combinada amb recursos propis i aportacions privades. En aquesta línia, la concertació i les licitacions públiques són la font principal d'obtenció de recursos per a moltes entitats, especialment les majors o aquelles amb serveis integrats en la cartera de serveis socials (arriben a representar més del 85 % dels ingressos

de les entitats). Aquesta fórmula proporciona més estabilitat financera en comparació amb les subvencions. En aquest cas, les entitats també obtenen subvencions d'administracions públiques de concurrència competitiva o vinculades a programes específics anuals o plurianuals. Per últim, una part dels ingressos de les entitats prové de la Cartera de Serveis del Departament de Drets Socials, que poden ser concertats o subvencionats. Les entitats analitzades també generen recursos propis principalment mitjançant activitats econòmiques (CET i EI) o prestació de serveis, les quotes de socis o usuaris i, de manera complementària, la recaptació de fons i donacions de particulars, empreses i altres fundacions.

3.2. Marc econòmic i laboral

Les entitats i organitzacions entrevistades presenten un elevat perfil de professionalització, és a dir, amb la voluntat de situar la seva activitat en una posició tan potent i forta com qualsevol iniciativa més vinculada a l'empresa ordinària i activitat mercantil. Fins i tot, entre les entitats entrevistades trobem alguna que forma part d'agrupacions industrials com PIMEC o altres organitzacions per demostrar que duu a terme una activitat econòmica plenament integrada a la comarca, que es genera ocupació, etc., i, per tant, s'actua des d'una professionalitat i un rigor que no són exclusius de l'empresa ordinària.

En termes generals, la situació econòmica és molt dependent de les administracions públiques amb el que això representa no només de dependència econòmica sinó també de retard en molts pagaments. Aquests retards han generat en moltes ocasions nombrosos problemes de tresoreria a l'hora de respondre a les obligacions que cada entitat tenia amb tercers.

En alguns casos es valora molt positivament la transició dels serveis subvencionats als concertats. Aquest canvi ha permès que força entitats hagin pogut estabilitzar la tresoreria i les línies d'acció de present i futur, amb els be-

nefícis que això comporta en termes de consolidar els recursos humans i l'activitat econòmica. També hi ha alguna entitat que voldria ampliar la concertació però aquesta depèn dels pressupostos públics i de la voluntat política. La concertació sol funcionar quan parlem de grans proveïdors.

La majoria de les entitats entrevistades veuen com una amenaça les grans empreses mercantils que han entrat en el mercat a oferir serveis de cures. Aquestes empreses mercantils ofereixen preus més competitius a les licitacions, en detriment de les entitats socials que es dediquen més a l'atenció i la cura i que solen estar més arrelades al territori, amb una major responsabilitat social, un major enfocament per la sostenibilitat i que són més properes a la ciutadania.

Algunes de les entitats també han aconseguit finançament a través dels fons Next Generation.

Es defensa que l'administració pública incorpori les clàusules socials als contractes públics per poder protegir les empreses de l'àmbit de l'economia social i solidària, la qual cosa provocaria una major activitat i reserva de treball per a les entitats socials. D'altra banda, també es veu positiu facilitar la col·laboració entre empreses i entitats socials.

Respecte al perfil de les persones que hi treballen, en termes generals les entrevistes han servit per constatar que la majoria de la plantilla de les entitats estudiades és femenina, cosa que reflecteix el biaix de gènere del sector de la cura. En alguns casos es manifesta una aposta per treballar fomentant les parelles educatives mixtes sempre que es pot, però la realitat és que el talent disponible és el que és. En xifres globals, es podria dir que aproximadament un 80 % són dones, i la mitjana d'edat és de 30,5 anys. En termes generals, podem destacar sis elements clau que actuen com a nexes o punts en comú per part de les entitats entrevistades:

Dependència del finançament públic

En aquest sentit, totes les entitats depenen en gran mesura de subvencions o serveis con-

tats amb l'administració. Aquesta dependència comporta incertesa i retards en els pagaments, la qual cosa les fa més vulnerables de cara a poder gestionar amb eficiència o plantejar-se accions de futur. En la mesura que tenen o veuen el finançament més garantit la solidesa de les seves actuacions creix i senten que tenen més suport.

Dificultat per retenir talent i condicions salarials baixes

Els salaris són inferiors als del sector sanitari o públic, fet que dificulta la retenció de professionals formats i provoca, a vegades, una major fugida de talent i l'esgotament d'aquests perfils professionals, tot i que en la majoria de casos es valora que els professionals mostren un alt grau d'implicació amb la feina perquè estimen el projecte, hi tenen una gran vinculació, etc. Per això, en molts casos les entitats entrevistades han posat en valor la importància de tenir cura de les persones que «cuiden» que treballen vinculades a activitats o tasques d'atenció i cura d'altres persones, per tal d'afavorir la creació d'ambients de treball més bons, amb millors condicions laborals que compensin les limitacions de sou, per exemple. Cal remarcar que es parla d'un personal que, sovint, treballa més per vocació i responsabilitat, però això no assegura estabilitat a llarg termini.

Alta feminització i presència de professionals qualificats

La major part del personal són dones, sovint amb formació universitària o tècnica especialitzada. En l'aspecte organitzatiu, la presència d'homes i dones en càrrecs directius tendeix a ser força equilibrada, es tendeix a mantenir unes estructures de treball molt horitzontals que també són una mostra dels valors defensats per les entitats.

Problemes laborals estructurals

Els principals problemes d'àmbit laboral amb què es troben les empreses són l'alta rotació, la temporalitat, jornades fragmentades i condicions de treball exigents (presencialitat, cures intensives...), la qual cosa produeix també es-

gotament, baixes o la dificultat de mantenir-se durant molt temps desenvolupant una tasca concreta.

Competència/amença de les empreses privades

Les entitats socials, que prestin més atenció a la cura i alhora estan més arrelades al territori, mostren una major responsabilitat social, etc., es veuen amenaçades per empreses mercantils que ofereixen serveis a un preu més competitiu. Per tant, entre altres aspectes, subratllen la importància de posar en valor la feina que fan, el seu coneixement de l'entorn, la capacitat de crear xarxa i de treballar amb un compromís social més gran que el d'una empresa mercantil.

Valoració del treball comunitari i arrelament al territori

A diferència de les empreses privades, les cooperatives i fundacions mostren una clara implicació amb la comunitat local i per això al llarg de les entrevistes han destacat que defensen tenir un enfocament més ampli en termes de sostenibilitat i responsabilitat social.

3.3. Relació amb la comunitat

Les entrevistes s'han fet a entitats i organitzacions vallesanes, això fa que una resposta comuna a totes elles hagi estat donar importància a l'àmbit local, al fet que actuen com una resposta a una necessitat del seu entorn i que cal vetllar per establir el màxim de sinergies amb tot l'ecosistema del qual formen part per poder donar millor resposta als usuaris. Aquest treball en xarxa i implicació el valoren com un element necessari i útil alhora que manifesten que és una tasca que requereix molta feina i dedicació.

El treball conjunt de les entitats serveix o pot servir per fer pressió a les administracions i reclamar millores (com ara en temes de finançament, subvencions, etc.) i sovint aquestes aliances sorgeixen de manera informal, a partir de necessitats puntuals o propostes de millora a llarg termini.

Per això, totes les entitats entrevistades posen en relleu la importància d'obrir, mantenir i consolidar espais i canals de col·laboració entre els agents del territori on desenvolupen la seva activitat així com en àmbits superiors, si pot ser.

Pensant en els usuaris, sobretot es posa en relleu la coordinació continuada amb els serveis socials municipals, serveis locals d'ocupació o els respectius Consells Comarcals, com a elements essencials per detectar persones, famílies o situacions en què calgui donar resposta de manera conjunta.

El treball col·laboratiu entre entitats no només és útil sinó indispensable, ja que sovint, individualment no disposen de prou recursos i per tant és important fer xarxa i compartir sinergies amb la resta i a la vegada, perquè comparteixen usuaris o col·lectiu de població atesa.

Alguna entitat destaca la importància de crear comunitat amb les entitats d'ESS de l'entorn per poder incidir també en la potenciació de l'àmbit de l'ESS a la pròpia ciutat. Per tant, més enllà de l'activitat desenvolupada, impulsar l'economia social i solidària en si, és un motiu de relació i arrelament al territori, una manera de fer i sentir-se comunitat amb l'entorn proper.

En termes generals, en relació amb aquest punt, s'aprecia per part de les entitats que hi ha línies clau compartides, com poden ser la necessitat de consolidar aliances a llarg termini, la tasca desenvolupada a favor de la sensibilització social sobre la contractació justa, la defensa del model de sostenibilitat econòmica de l'ESS (malgrat les dificultats evidents que comentàvem a l'apartat anterior, referit al marc econòmic i laboral) i, finalment, la importància i la necessitat que es visualitzi el reconeixement institucional de l'impacte social que tenen aquestes entitats.

D'una manera més específica, podem destacar també uns punts en comú per part de les entitats entrevistades:

Arrelament territorial i treball comunitari

La gran majoria d'entitats entrevistades mantenen una forta vinculació amb l'entorn imme-

diat, establint relacions amb ajuntaments, escoles, biblioteques, serveis socials i altres agents locals. Aquest arrelament es tradueix en accions concretes que fomenten la inclusió i la participació activa de col·lectius vulnerables.

Xarxes i aliances com a eix estratègic

L'establiment i manteniment d'aliances amb altres entitats del tercer sector, cooperatives i administracions és una pràctica comuna. La participació en plataformes i espais col·lectius (com Vàlua, FEDAIA o la xarxa d'ESS en alguns municipis, com pot ser el cas de Terrassa) es percep com una eina clau per incidir políticament, compartir recursos i generar sinergies.

Inserció sociolaboral com a objectiu transversal

Moltes de les entitats comparteixen l'objectiu de facilitar l'accés al món laboral a persones amb discapacitat, amb risc d'exclusió o en situació de vulnerabilitat. Aquest objectiu s'aborda tant amb empreses pròpies d'inserció com a través de col·laboracions amb entitats i empreses del territori.

Aquest objectiu d'inserció sociolaboral es considera imprescindible per poder donar resposta a altres necessitats cada cop més emergents, com l'habitatge, per exemple.

Compromís amb l'economia solidària i el consum responsable

Algunes organitzacions destaquen per la selecció acurada de proveïdors amb valors socials, prioritzant les empreses cooperatives, de proximitat i amb impacte positiu.

Relacions amb l'administració: llums i ombres

Tot i la bona sintonia amb molts ajuntaments i departaments de drets socials, es detecta una crítica generalitzada a la lentitud i burocràcia de les estructures administratives de nivell superior, especialment les administracions més allunyades del territori, com poden ser el Departament de Serveis Socials o el de Salut (Generalitat de Catalunya). En aquest sentit, la manca de protocols clars i agilitat es considera

un obstacle per avançar en col·laboracions més eficients.

3.4. Reptes i perspectives de futur

El sector de les cures es troba en un moment de transformació, marcat per l'envelliment de la població, la diversificació dels perfils atesos i una creixent demanda de serveis que no es veu sempre acompanyada de les reformes estructurals necessàries. Les entitats d'economia social en el sector de les cures han identificat des de la seva perspectiva i sobre el futur una sèrie de reptes, amenaces i oportunitats que configuren un escenari complex però també ple de potencial transformador. En aquest apartat es recullen les principals preocupacions i propostes recollides.

Un dels grans reptes assenyalats és la necessitat de reconèixer i dignificar el treball de les cures, infravalorat tant socialment com econòmicament. El sector arrossega, en general, condicions laborals precàries, amb salaris baixos i poca equiparació amb les condicions i salaris de les entitats del sector privat (empreses mercantils) o de les administracions públiques. Aquesta situació impacta negativament en la captació i retenció de professionals, o dit d'una altra manera, a l'hora de recompensar el valor que té la feina de les persones professionals d'aquests serveis, essencials per a un estat del benestar. Tot això en un context en el qual el col·lectiu de treballadores també pateix un procés d'envelliment. La feminització del sector, combinada amb la dificultat de conciliació i la inserció laboral de persones migrades, afegeix una capa addicional de complexitat. Totes les entitats mostren la seva preocupació en aquests aspectes i demanen millores urgents.

En paral·lel, es destaca la necessitat urgent de reformar i actualitzar la cartera de serveis de la Generalitat. Aquesta, segons les entitats, està obsoleta i no reflecteix les necessitats actuals de la població. Serveis com la fisioteràpia, logopèdia o suports personalitzats a

la llar sovint queden fora del catàleg oficial i deixen desatenses moltes persones.

La inclusió laboral i social de persones amb discapacitat continua sent un altre dels eixos centrals. Superar els paternalismes i prejudicis encara arrelats és una prioritat per a les entitats, que també reclamen el reconeixement de la professionalització. Aquesta professionalització, alhora, es veu amenaçada per la competència d'empreses mercantils que, en el marc de licitacions públiques, poden oferir serveis a un preu inferior però amb menor personalització i arrelament comunitari territorial. En aquest sentit, es fa una crida a reforçar la visibilitat de l'economia social com una alternativa real i sostenible al model privat tradicional, emfasitzant la valoració dels criteris socials per sobre dels econòmics en les licitacions.

Un obstacle recurrent identificat per les entitats és el finançament: es reclama un sistema de finançament més estable, predictable i menys dependent de subvencions puntuals. Aquest dèficit estructural impedeix planificar a mitjà i llarg termini, la qual cosa compromet la continuïtat dels projectes i debilita la capacitat d'adaptació a nous reptes. La concertació actual amb serveis socials es considera insuficient, especialment per a les entitats petites, que es veuen desbordades pels requisits burocràtics i els processos de licitació. Davant d'aquest panorama, es proposa establir aliances més sòlides amb administracions, universitats, empreses emergents i altres entitats del tercer sector per transformar el model d'atenció.

L'atenció domiciliària i les cures comunitàries emergeixen com a models clau per al futur. L'atenció centrada en la persona, que parteixi de les necessitats reals i no només del còmput d'hores contractades, per a un canvi de paradigma necessari. Els serveis comunitaris, no només cobreixen necessitats bàsiques sinó que fomenten vincles socials, trencant l'aïllament i estigmes. L'objectiu de promoure el suport mutu i enfortir el teixit associatiu esdevé essencial per construir una societat més cohesionada i justa.

El sector afronta també grans reptes en l'àmbit de l'habitatge. L'accés a un lloc digne on

viure és especialment complicat per a col·lectius vulnerables, com les persones migrades —que sovint pateixen racisme institucional i desconfiança— o els joves que surten del sistema de protecció. L'oferta de pisos amb suport i el treball amb propietaris petits es perfila com una de les vies per pal·liar aquesta problemàtica creixent, que també és una causa directa d'exclusió social.

En l'àmbit tecnològic, la digitalització i la incorporació de la intel·ligència artificial (IA) són percebudes com una doble realitat: d'una banda, ofereixen oportunitats per millorar l'eficiència, detectar afeccions de salut amb més precisió, mantenir l'autonomia de les persones i facilitar la comunicació (especialment a través de la veu); de l'altra, presenten el risc de deshumanitzar el tracte i allunyar els serveis de l'atenció personalitzada i propera que caracteritza les entitats socials. Per aquest motiu, es demana una aposta clara per tecnologies útils i no per innovacions superficials destinades a generar imatge sense millorar la qualitat del servei.

El procés de transformació digital ha de ser compatible amb el manteniment de la calidesa i l'atenció centrada en la persona. La veu, en particular, s'identifica com una frontera tecnològica de gran potencial, especialment per a persones amb dificultats d'interacció amb interfícies convencionals. Aquest tipus d'innovació pot facilitar la inclusió i millorar el benestar emocional dels usuaris.

Els escenaris canviants, el context social d'envelliment, fluxos migratoris massius derivats dels escenaris bèl·lics i climàtics, incorporen noves complexitats a un sector que ja clama per la transformació social del model i millores en les polítiques públiques. Les entitats avisen que cal fomentar una societat més empàtica, participativa i corresponsable, que valori el treball conjunt, la convivència i la comunitat. Davant l'augment de discursos d'extrema dreta i la tendència creixent a la mercantilització dels serveis socials, les entitats socials reclamen una aposta política i institucional valenta per l'economia social, amb un model de gestió eficient, col·laboratiu i arrelat al territori.

4. Conclusions

Les entrevistes i el contacte amb les entitats que han participat en l'elaboració d'aquest article ens han permès, sobretot, tenir un contacte directe amb elles i veure de primera mà la feina que fan; la seva organització interna així com les principals fortaleses i dificultats que tenen, no només individualment sinó també aquells neguits o realitats que són comuns a les onze entitats amb les quals hem parlat.

D'una banda, creiem que val la pena destacar, com a element positiu, aquest contacte i aquesta aproximació feta, és a dir, l'interès de fer un article com aquest ens serveix no només per extreure conclusions i poder aprendre d'allò que ens diuen sinó que, sobretot, ens ha servit per aproximar-nos i conèixer entitats properes, del nostre territori, de les quals en sabíem coses de manera més genèrica i de les quals ara tenim un coneixement més profund. Això ens ha permès ampliar la mirada i més enllà de les xifres o de la recollida de dades i resultats ha fet possible també teixir relacions i llaços de treball actual i futur.

Pel que fa a les característiques de les entitats entrevistades, destaca la llarga trajectòria d'algunes, en alguns casos de mig segle d'existència i una història i trajectòria d'entitats molt arrelades al territori on s'ubiquen. Més enllà dels anys que fa que l'entitat ha començat a treballar, un dels aspectes comuns a la majoria d'elles és que sorgeixen a partir de la iniciativa d'un grup de persones compromeses o directament implicades (en especial, mares i pares) que veuen la necessitat de crear o construir iniciatives d'àmbit social que donin resposta a problemàtiques detectades (atenció a persones amb diversitat intel·lectual, persones amb trastorns de salut mental o persones amb risc d'exclusió, per exemple) davant la insuficiència de recursos públics, i vetllen per garantir una atenció adequada a aquestes persones. Per tant, parlem d'iniciatives que neixen per donar

una resposta de canvi, de millora de l'entorn proper i, per tant, amb voluntat d'incidència i de ser agents transformadors.

Aquesta voluntat de canvi i aquest compromís amb el col·lectiu que motiva les entitats a néixer i anar avançant en la seva activitat és també el principal motiu de crear xarxa i aliances amb les entitats properes, tant en el territori com en àmbits superiors. Les entitats posen de manifest que només treballant en xarxa amb altres entitats o amb l'administració pública (local sobretot, però també nacional) podran assolir els objectius marcats, tant d'atenció als col·lectius als quals s'adrecen (que sovint són col·lectius que també s'adrecen a altres serveis o entitats) com de suma i optimització de recursos. Les dificultats de finançament o d'accés estable a aquest es compensen millor amb el treball en xarxa, amb la suma de recursos i amb el compartir des de la proximitat.

Per concloure, les entitats entrevistades ens han pogut mostrar una aproximació del que viu el sector de l'economia social en l'àmbit de les cures. Aquest àmbit passa, actualment, per un moment de nous escenaris complexos, canvis estructurals de la societat, nous perfils de professionals i persones beneficiàries, i noves amenaces. Les entitats reclamen una transformació transversal, que ha d'anar acompanyada d'una millora de les condicions laborals, un finançament estable, una aposta real per la innovació útil que aprofiti les oportunitats tecnològiques, i una major i millor coordinació amb les administracions públiques, acompanyada d'una voluntat política que ho faciliti. Aquestes demandes es considera que són molt necessàries per garantir una atenció digna, inclusiva i sostenible, amb perspectiva de present i futur, que posi les persones al centre i, finalment, reconegui i recompensi el valor essencial que té el treball de les cures, des de l'economia social, dins el model de societat del benestar.

Agraïments

Les autores i autors volem agrair molt sincerament a totes les persones que han fet possible aquest treball, persones que ens han atès i participat com a entrevistades. Estem molt agraïdes perquè ens han obert les portes de la seva entitat, ens n'han explicat molts detalls sobre el funcionament i les seves maneres de treballar i concebre la realitat sobre la qual intervenen i, sobretot, ens han permès conèixer una manera de fer i treballar de la qual desconèixíem molts aspectes.

Entitats entrevistades:

- Apindep Ronçana SCCL
- CIPO, SCCL
- DIMAS Empresa d'Inserció SL
- Fundació AVAN
- Fundació El Xiprer Vallès Oriental
- Fundació Especial LaFACT
- Fundació Lluïsa Oller/Viver de Bell-lloc
- Fundació PRODIS
- REIR (Recursos Educatius per a la Infància en Risc)
- Suara Cooperativa
- Suara Inserció

Bibliografia

FLICK, U. 2022. *An Introduction to Qualitative Research*. SAGE.

GIRALDO, S.; SALA, H. (eds.). 2024. *Anuari d'Emprenedoria, Economia i Innovació Social 2024*. Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.

2. Cap a una economia centrada en la vida: aportacions des del cooperativisme

Autoria | **Elena Bernet i Martí**, tècnica de projectes de la Confederació de Cooperatives de Catalunya.

| **Lorena Torró i Garrido**, directora de la Confederació de Cooperatives de Catalunya.

Introducció

El cooperativisme a Catalunya té una llarga tradició arrelada en els moviments socials i en la cerca d'alternatives econòmiques que posin al centre les persones i les seves necessitats. En aquest context, l'economia de les cures ha emergit com un àmbit fonamental per garantir el benestar de les persones en un sistema que sovint ha invisibilitzat i precaritzat aquest treball. La relació entre cooperativisme i economia de les cures és cada cop més estreta, ja que les cooperatives ofereixen models organitzatius que afavoreixen la sostenibilitat de la vida i la redistribució de les tasques de cura d'una manera més justa i equitativa. Tal com assenyala Yayo Herrero, «posar la vida al centre implica reorganitzar el sistema econòmic, social i polític perquè sigui possible sostenir-la», una afirmació que connecta directament amb els valors i pràctiques del cooperativisme.

Les cooperatives que es dediquen a prestar atenció a les persones han estat una resposta a la manca de serveis públics adequats en l'àmbit de la cura, oferint alternatives comunitàries

que posen la persona al centre. A més, l'arrelament territorial de moltes d'aquestes iniciatives facilita la creació de xarxes de suport entre les persones cuidadores i les comunitats, que permeten una gestió més horitzontal i pròxima a les necessitats reals dels usuaris i usuàries.

L'economia de les cures es fonamenta en la idea que les tasques de cura són essencials per al sosteniment de la vida, però històricament han estat relegades a l'àmbit privat i assignades majoritàriament a les dones (Carasco, 2011). Aquesta situació ha generat desigualtats estructurals que només poden revertir-se a través de canvis en el model econòmic i social. Segons Pérez Orozco (2014), és necessari transitar cap a un sistema que no només reconegui el valor de les cures, sinó que les redistribueixi de manera equitativa entre institucions, mercat, comunitat i famílies. Aquesta visió implica també un replantejament de les polítiques públiques, que han de garantir el suport a aquestes iniciatives i fomentar la responsabilitat social en la provisió de cures.

La intersecció entre cooperativisme i economia de les cures ha donat lloc a iniciatives transformadores a Catalunya. En els darrers anys, han sorgit cooperatives que es dediquen a la provisió de serveis de cura amb una perspectiva feminista i comunitària. Aquestes iniciatives no només ofereixen ocupació digna a les treballadores, sinó que també generen xarxes de suport mutu que afavoreixen la sostenibilitat de la vida. A més, el model cooperatiu permet superar les lògiques de mercantilització de les cures tot garantint condicions laborals justes i una distribució més equitativa de les responsabilitats. Aquesta perspectiva busca alternatives al capitalisme neoliberal i posa en valor el treball reproductiu i de cura com a part fonamental de l'economia.

Alguns casos d'èxit dins del cooperativisme català han posat en pràctica models innovadors de cures comunitàries. Per exemple, les cooperatives de serveis d'atenció domiciliària han experimentat un creixement notable, oferint serveis accessibles i de qualitat sense dependre exclusivament del sector privat. Aquestes iniciatives han desenvolupat mecanismes d'autogestió i participació activa de les persones cuidadores i de les persones ateses, de manera que s'ha generat una economia més resilient i centrada en el benestar col·lectiu.

D'altra banda, cal destacar el paper de les cooperatives agràries, de consum i d'habitatge en la provisió de cures. En algunes experiències, s'han desenvolupat models de convivència cooperativa en els quals les cures es distribueixen de manera col·lectiva, evitant la sobrecàrrega

de determinats individus i promovent la solidaritat entre els membres de la comunitat. Aquestes experiències posen en evidència que el cooperativisme no només ofereix una alternativa laboral, sinó que també redefineix les formes de convivència i d'organització social.

L'experiència de les cooperatives de cures a Catalunya mostra que és possible organitzar el treball de manera col·lectiva i democràtica, i assegurar tant el benestar de les persones que reben cures com de les que les proveeixen. En aquest sentit, és fonamental continuar desenvolupant polítiques públiques que fomentin i donin suport a aquestes iniciatives, així com promoure la investigació i difusió d'aquest model per tal de consolidar-lo com una alternativa viable i transformadora. La implicació de la societat en la construcció d'aquestes alternatives pot marcar la diferència en la transició cap a un model de cures més humà i equitatiu.

En aquest marc de creixement i consolidació del cooperativisme en l'àmbit de les cures, és fonamental aprofundir en l'anàlisi de les pràctiques concretes que han permès aquesta evolució, així com en els reptes i dificultats que encara persisteixen. Així doncs, en els apartats següents explorarem exemples concrets d'aquesta relació, tant en termes d'estratègies internes de les cooperatives per garantir la dignificació del treball de cures, com en la implementació d'aquests principis en projectes d'atenció a les persones. A més, abordarem el marc legislatiu vigent i identificarem els canvis necessaris per tal d'enfortir i expandir aquest model, garantint-ne el reconeixement i suport institucionals.

El cooperativisme català i el pacte per una economia per la vida

El cooperativisme català, arrelat en valors com la solidaritat, l'autogestió i el suport mutu, va experimentar una profunda transformació ar-

ran de la pandèmia de la covid-19 el 2020. La crisi sanitària i socioeconòmica va posar en evidència la necessitat de reforçar una economia

centrada en les persones, capaç de garantir el benestar col·lectiu i afrontar conjuntament els reptes derivats de la situació d'emergència. En aquest context, l'Associació d'Economia Social de Catalunya (AESCAT), presidida per la Confederació de Cooperatives de Catalunya (CoopCat), va impulsar el Pacte per una Economia per la Vida, una iniciativa clau per construir un nou model econòmic basat en el cooperativisme i l'economia social i solidària.

Aquest pacte va néixer com una resposta col·lectiva a la crisi, amb la voluntat d'anar més enllà de la lògica mercantilista i prioritzar la vida, les cures i la sostenibilitat. El van impulsar diferents entitats del cooperativisme català i altres actors de l'economia social, que van unir esforços per establir un full de ruta comú. L'objectiu principal era garantir que l'economia posés al centre les necessitats humanes i el bé comú, promovent alternatives més justes i sostenibles.

Des d'aleshores, el Pacte per una Economia per la Vida ha estat el punt de partida de

nombroses iniciatives d'economia de les cures sorgides des del cooperativisme. Aquestes iniciatives han permès consolidar projectes que situen les cures al centre de l'activitat econòmica, fomentant models laborals més justos i una redistribució equitativa del treball reproductiu i domèstic. Així, han proliferat cooperatives que treballen en àmbits com l'atenció a les persones grans, la conciliació laboral i familiar, la salut comunitària i els serveis de suport emocional i psicològic.

A més, aquest moviment ha contribuït a generar una xarxa de suport mutu entre cooperatives que ha promogut la intercooperació com a eina essencial per enfortir el sector i afrontar els desafiaments futurs. Amb aquesta perspectiva, el cooperativisme català segueix impulsant nous projectes d'economia de les cures que consoliden una alternativa sòlida i transformadora al model econòmic tradicional. Així, el Pacte per una Economia per la Vida continua sent un motor de canvi per una societat més justa, equitativa i centrada en el benestar col·lectiu.

L'economia de les cures en el funcionament intern d'una cooperativa

L'economia de les cures no és només un pilar fonamental en els serveis i activitats desenvolupats per moltes cooperatives, sinó que també ha d'integrar-se en la seva pròpia estructura organitzativa i funcionament intern. Incorporar una perspectiva de cures dins d'una cooperativa significa garantir un espai de treball respectuós, equitatiu i sostenible per a totes les persones que en formen part.

En primer lloc, una cooperativa que aplica l'economia de les cures estableix mecanismes de conciliació laboral i familiar per a les seves sòcies i treballadores. Això es pot traduir en horaris flexibles, teletreball, permisos retribuïts i altres mesures que permetin compatibilitzar la vida laboral amb les necessitats personals i familiars.

A més, la governança cooperativa ha de promoure una cultura d'igualtat i suport mutu, en què es valorin les tasques reproductives i de cura que sovint queden invisibilitzades en el mercat de treball convencional. Això inclou la distribució equitativa de les responsabilitats dins de la cooperativa, que assegurí que no recaiguin de manera desproporcionada en cap persona o col·lectiu.

També és essencial fomentar espais de benestar i suport emocional dins la cooperativa. Això pot incloure mecanismes de mediació i resolució de conflictes, així com espais de descans i autocura que ajudin a prevenir l'estrès i el desgast laboral. Igualment, la formació en cures i en gestió emocional pot ser una eina

clau per enfortir la cohesió i la salut col·lectiva de l'organització.

Finalment, integrar l'economia de les cures en el funcionament intern d'una cooperativa contribueix a consolidar models laborals més justos, reduint desigualtats i fomentant una cultura organitzativa basada en el respecte i la cooperació. Així, les cooperatives esdevenen no només motors d'una economia més solidària cap enfora, sinó també espais de vida digna i sostenible per a les persones que en formen part.

■ Exemples concrets de cooperatives

A continuació presentem alguns exemples de cooperatives que han integrat en el seu sistema d'organització interna sistemes rellevants d'economia de les cures.

Jamgo, el complement salarial variable

Jamgo és una cooperativa de treball, de l'àmbit tecnològic, que dissenya solucions a mida.

A Jamgo han creat un complement salarial per a les sòcies que tenen persones a càrrec dins la unitat familiar i que no aporten cap ingrés. Aquesta mesura, aprovada en assemblea, neix de la voluntat de reconèixer les desigualtats materials derivades de les tasques de cura, que no afecten tothom per igual, tot i compartir un salari base comú.

El complement és de 200 € mensuals i pot ser percebut per qualsevol sòcia que conviski amb persones sense ingressos, ja siguin filles, fills o altres membres de la unitat familiar. A més, aquest complement es revisa anualment segons l'IPC, igual que el salari base. Les situacions es valoren i es revisen de manera col·lectiva en assemblea, d'acord amb els possibles canvis de cada unitat familiar.

També ofereixen la possibilitat de convertir aquest complement en temps lliure o en fórmules mixtes, segons les necessitats de cada persona. Aquesta flexibilitat permet que tothom pugui adaptar el suport rebut a la seva realitat, i reforça la lògica de la corresponsabilitat i el suport mutu dins l'equip.

Per a Jamgo, aplicar mesures vinculades a l'economia de les cures és una manera de fer

Fotografia 1. Jornada de reflexió estratègica de l'equip de Jamgo

realitat valors que sovint es queden en el pla teòric, i que en canvi tenen un impacte directe en el benestar de les persones que formen part de la cooperativa.

Escola Cooperativa Guinardó, les cures en les persones de l'equip

L'Escola Cooperativa Guinardó és un projecte educatiu compromès amb una manera de fer col·lectiva, participativa i transformadora. Situada al barri del Guinardó de Barcelona, aquesta escola es distingeix per ser una cooperativa de mestres la identitat de la qual la defineixen la gestió compartida i el compromís entre iguals, que alhora impregnen totes les dimensions de la vida escolar. En aquest context, l'escola ha desenvolupat un projecte de cures ambiciós i profund, amb la voluntat de posar les persones al centre i impulsar una cultura del benestar, la corresponsabilitat i la cohesió dins l'equip docent. Tal com expressa Inma Buñuales Rodríguez, una de les impulsores del projecte: «Les cures no són un complement, sinó l'arrel des d'on créixer, sostenir-nos i construir una comunitat educativa i una societat humana i compromesa, una manera d'estar al món».

Fotografia 2. Escola Cooperativa Guinardó, activitat d'aprenentatge

Aquest projecte, iniciat el curs 2020-2021, s'ha anat desplegant de manera progressiva i sistèmica al llarg de cinc cursos escolars. A través d'entrevistes personals, cercles de paraula, dinàmiques d'equip i espais tant formals com informals, s'ha buscat crear un entorn laboral en el qual

es validin les emocions, s'identifiquin les tensions i es generi un clima de respecte i col·laboració.

Progressivament, s'ha anat estenent aquesta mirada a tots els espais de l'escola, i tot i que encara no ha arribat de manera homogènia a tot el claustre, hi ha equips en què aquesta nova manera de fer ha arrelat amb molta força. Cada cicle i cada persona ha acollit aquesta proposta de forma diferent, i això ha generat diversitat en la manera d'aplicar l'autocura en funció de les necessitats de cada equip de treball.

La col·laboració amb la cooperativa Fil a l'Agulla durant els cursos passats ha permès estructurar el procés i identificar àrees de millora, especialment pel que fa a la gestió dels conflictes. A partir d'un diagnòstic inicial, s'han definit estratègies sostenibles per integrar les cures dins la gestió pedagògica i directiva del centre. La posada en marxa recent del programa PARTICIPEM ha suposat un nou impuls al projecte: s'ha iniciat una etapa centrada en el seguiment personalitzat, el *feedback* continu i el suport emocional i professional a tots i totes les membres de l'equip.

El projecte de cures no ha estat, però, exempt de reptes. Algunes eines, com el cercle de paraula, han funcionat molt bé en determinats cicles, mentre que en d'altres no han arrelat tant. Les dinàmiques a secundària, per exemple, són diferents que a primària, i requereixen adaptacions específiques. Malgrat això, les eines han resultat útils i han obert un nou horitzó en posar-les en pràctica als diferents equips de treball.

Un dels canvis significatius que s'ha observat a l'escola ha estat l'afavoriment d'una comunicació més acurada entre les persones de l'equip docent. Han aparegut situacions incòmodes que s'han hagut d'abordar, i s'ha fet des del respecte, l'escolta i la voluntat de créixer col·lectivament. L'equip directiu, a més, ha anat incorporant progressivament les dinàmiques del projecte i, actualment, desenvolupa de forma autònoma pràctiques inspirades en aquesta mirada i dona confiança a les impulsores per seguir avançant. L'Olga, que va començar el projecte amb una gran il·lusió i compromís, expressa que «sempre havia cregut que aquesta nova manera de fer podia funcionar, però mai hauria imaginat que ho faria tant».

Aquest projecte de cures representa una aposta coherent amb els valors de l'Escola Cooperativa Guinardó. Demostra que és possible cuidar sense paternalismes, transformar sense imposar i construir benestar des del reconeixement mutu i el compromís compartit. A l'Escola Guinardó, tenir cura de les persones que eduquen és, també, una manera d'educar. L'impuls donat per canviar allò que no estava funcionant ha estat clau per obrir nous camins i reforçar la convicció que les cures no són un complement, sinó una base imprescindible per a la transformació educativa i social.

Habitatge cooperatiu inclusiu impulsat per TEB i Sostre Cívic

La cooperativa TEB, en col·laboració amb Sostre Cívic, impulsa un projecte pioner d'habitatge cooperatiu inclusiu al barri de Sant Andreu de Barcelona. Aquest edifici, situat a l'avinguda

Torras i Bages, 126-128, es construirà sobre un solar municipal cedit en dret de superfície per 75 anys.

Amb una previsió d'entre 70 i 75 habitatges, el projecte serà el més gran d'aquest tipus a Catalunya i a l'Estat espanyol. Destaca per la seva aposta per la inclusió, ja que inclourà una comunitat de fins a 24 persones amb discapacitat intel·lectual, que viuran de manera autònoma amb els suports necessaris proporcionats pel Grup Cooperatiu TEB.

L'edifici tindrà 10 plantes i oferirà 62 habitatges de diverses tipologies, des de 35 fins a 94 m², per tal d'adaptar-se a diferents necessitats. A més, inclourà espais comuns com cuina, bugaderia i zones polivalents per fomentar la vida comunitària.

Amb aquest projecte, TEB i Sostre Cívic demostren el potencial de l'habitatge cooperatiu com a eina per a la inclusió social i la transformació urbana.

Projectes d'economia de les cures impulsats per cooperatives

Les cooperatives juguen un paper fonamental en els serveis d'atenció a les persones, promovent models d'organització horitzontals, participatius i amb un fort compromís social.

Els projectes d'economia de les cures impulsats per cooperatives ofereixen serveis essencials com l'atenció a la gent gran, el suport a persones en situació de dependència, la conciliació familiar, els serveis de salut comunitària i molts altres àmbits relacionats amb el benestar col·lectiu. Aquests projectes es basen en valors com la solidaritat, la democràcia econòmica i la sostenibilitat, i sovint treballen en xarxa amb altres iniciatives de l'economia social i solidària.

Mitjançant la seva tasca, les cooperatives de cures no només cobreixen necessitats bàsiques, sinó que també generen ocupació de

qualitat que dignifiquen les professions de la cura i fomenten la corresponsabilitat en el conjunt de la societat. A més, impulsen un canvi de paradigma en apostar per un model que posa les persones al centre i prioritza el benestar col·lectiu per sobre del lucre.

Exemples concrets de cooperatives

Cooperativa d'Ivars, la col·laboració d'una cooperativa agrària en la creació d'un centre de dia i una residència

La Cooperativa d'Ivars és una cooperativa agroalimentària, compromesa socialment amb

les persones i el territori. Fundada l'any 1915 al municipi d'Ivars d'Urgell, al cor del Pla d'Urgell, és una de les cooperatives més rellevants de Catalunya dins del sector agroalimentari. Al llarg de la seva trajectòria, ha destacat per la seva activitat en els àmbits agrícola i ramader, especialment en la producció de cereals, pinsos, farratges i en la ramaderia. Amb una clara aposta per la innovació i la sostenibilitat, la cooperativa no només dona servei als seus socis i sòcies, sinó que també impulsa projectes socials i territorials que reforcen el teixit comunitari.

Fotografia 3. Cooperativa Agrària d'Ivars

La Cooperativa d'Ivars té una base social de més de 4.000 associats, procedents de diferents indrets de Catalunya i de l'Estat espanyol, tot i que majoritàriament estan vinculats a les comarques de l'entorn. Aquesta àmplia i diversa base social és un reflex del seu arrelament territorial i alhora del seu abast i capacitat d'agregació dins del món agrari.

Com a agrupació amb una profunda voluntat d'ajudar entitats, grups i col·lectius del seu entorn, la Cooperativa d'Ivars dona suport a projectes que permetin fomentar els valors del cooperativisme i tinguin un elevat compromís envers la societat i el territori.

El 2017, la Cooperativa d'Ivars va signar un acord amb l'Ajuntament del municipi que havia de permetre la construcció d'un centre de serveis per a la gent gran del poble. La cooperativa va aportar 200.000 euros per dur a terme el projecte de construcció del nou equipament,

Fotografia 4. Centre de serveis d'Ivars, impulsat per la cooperativa

situat a la primera planta de l'edifici que acull el centre mèdic.

Un cop el centre de serveis va ser una realitat, es va signar un contracte per a la gestió i posada en funcionament entre la Fundació Residom i l'Ajuntament, que, un cop finalitzada la pandèmia de la covid-19, ha permès que aquest equipament estigui gestionat per una entitat arrelada al territori, amb la gent del qual està compromesa. Al mateix temps, el Consell Rector de la cooperativa va aprovar la signatura d'un conveni amb l'Ajuntament d'Ivars, pel qual es comprometia a continuar contribuint al bon funcionament del centre de serveis per a la gent gran amb aportacions durant els tres anys següents.

El centre de serveis ha esdevingut un element indispensable per al dia a dia de molts veïns i veïnes d'Ivars, que gaudeixen de diferents serveis com un menjador, podologia o fisioteràpia, entre d'altres. Alhora, és un punt de socialització vital per a la gent gran, que en moltes ocasions viu sola.

L'any 2024, l'Assemblea General Ordinària de la Cooperativa d'Ivars va aprovar els comptes de l'exercici 2023, que van suposar una facturació de més de 237 milions d'euros, amb un excedent superior als 7 milions. Aquestes xifres posen de manifest la fortalesa econòmica d'una entitat que, malgrat la seva dimensió, manté una vocació clara de retorn social i territorial. En aquest sentit, es va decidir recuperar una reivindicació històrica per part dels

socis i veïns del poble, i impulsar la creació d'una residència per a gent gran. Els membres del Consell Rector van aprovar l'adquisició d'un edifici per acollir la futura residència. L'any 2025, aquesta compra ja s'ha materialitzat i, per tant, la cooperativa treballa de costat amb l'Ajuntament i l'Administració per definir el projecte i les formes de gestionar-lo. Segurament, la cooperativa i l'Ajuntament crearan una fundació sense ànim de lucre que, juntament amb altres entitats professionals, gestionaran el futur equipament.

Servei d'atenció domiciliària de Suara

En els darrers anys, Suara Cooperativa ha liderat una transformació profunda del model d'atenció domiciliària amb l'objectiu de posar la persona al centre, avançant cap a un sistema més humà, flexible i adaptat a les necessitats reals de cada usuari. Aquesta renovació

respon tant als nous reptes socials com al desig de dignificar l'atenció a les persones grans, amb dependència o en situació de vulnerabilitat.

El model tradicional, sovint massa rígid i centrat en tasques, ha anat deixant pas a un enfocament centrat en la persona, en el qual l'acompanyament emocional, l'autonomia i la qualitat de vida són tan importants com la cobertura de les necessitats bàsiques. Suara ha impulsat aquesta transformació a través de l'aplicació del model d'Atenció Centrada en la Persona (ACP), la incorporació de la tecnologia per facilitar el seguiment i la comunicació, i la formació continuada dels equips professionals.

Un dels aspectes clau d'aquesta evolució és la participació activa de les persones ateses i les seves famílies en la definició dels plans d'atenció, fomentant la corresponsabilitat i adaptant els serveis a les preferències, ritmes i entorns de cada llar. A més, el nou model potencia la interdisciplinarietat dels equips, pro-

Fotografia 5. Projecte Imprescindibles de Suara, per posar en valor les cures a les persones grans

Fotografia 6. Imatge del Servei d'atenció domiciliària de Suara

movent una mirada integral que combina suport físic, emocional i social.

Amb aquesta transformació, Suara no només respon als canvis demogràfics i socials, sinó que també obre camí cap a un nou paradigma de cura comunitària, més sostenible i respectuós amb la dignitat de les persones. El seu compromís com a cooperativa d'iniciativa social es fa evident en cada pas cap a una atenció domiciliària més humana, professional i transformadora.

Cooufar, cooperativa de consum fundada per famílies amb fills i filles amb discapacitat intel·lectual

Cooufar, la Cooperativa d'Usuaris i Famílies de la Fundació Rubricatus, té com a missió principal contribuir al desenvolupament i millora de la qualitat de vida de les persones amb discapacitat intel·lectual, garantint-ne la inclusió social i autonomia. Fundada per famílies amb fills i filles amb discapacitat intel·lectual, Cooufar treballa per assegurar que aquestes persones puguin participar plenament en les decisions que afecten les seves vides.

Des de l'any 2018, Cooufar gestiona diversos pisos de lloguer social al Prat de Llobregat, amb l'objectiu de fomentar la vida independent de les persones amb discapacitat intel·lectual. Actualment, l'entitat administra tres pisos on viuen un total de deu persones.

Fotografia 7. Escena quotidiana de la cooperativa Cooufar

Aquestes llars estan dissenyades per proporcionar un entorn segur i de suport, on els residents reben l'assistència de professionals que els ajuden en el dia a dia, promovent així la seva autonomia i independència.

A més, Cooufar treballa per ampliar l'oferta d'habitatges. Un exemple destacat és el nou edifici que la Cooperativa Obrera de Viviendas (COV) està construint a l'avinguda Onze de Setembre, que inclourà un pis de grans dimensions destinat a una dotzena de persones amb diversitat funcional. Aquest habitatge serà gestionat per Cooufar i tindrà un petit jardí posterior per oferir un espai adaptat i inclúsiu als seus residents.

El propòsit d'aquests pisos és dotar les persones amb discapacitat intel·lectual d'eines i competències per afrontar el dia a dia de manera independent de les seves famílies. Això respon a una de les principals preocupacions dels pares i mares: assegurar un futur digne i autònom als seus fills i filles un cop ells no hi siguin. D'aquesta manera, Cooufar treballa per garantir que, en absència dels progenitors, el trasbals en la vida de les persones amb discapacitat intel·lectual sigui mínim i puguin continuar vivint de manera digna i autònoma.

A través d'aquestes iniciatives, Cooufar reafirma el seu compromís amb la inclusió, el respecte, la transparència i el treball en equip,

valors que defineixen la seva tasca en la promoció de la qualitat de vida de les persones amb discapacitat intel·lectual.

Reptes del cooperativisme envers una economia de les cures

Per avançar cap a una economia de les cures des del cooperativisme, cal seguir una sèrie de passos que permetin consolidar un model sostenible, just i equitatiu. Aquests passos inclouen:

1. Reconèixer i visibilitzar les cures com un treball essencial.

- Impulsant campanyes de sensibilització sobre la importància de les cures i la seva contribució a l'economia i al benestar social.
- Fomentar el reconeixement de les cures com un dret i una responsabilitat col·lectiva, no només un àmbit privat o familiar.

2. Crear i enfortir cooperatives de cures.

- Promoure la creació de cooperatives que ofereixin serveis de cures (atenció a la gent gran, infants, persones dependents) amb una perspectiva democràtica i feminista.
- Donar suport a les cooperatives existents perquè millorin la seva viabilitat econòmica i capacitat d'auto-gestió.

3. Garantir condicions laborals dignes.

- Assegurar salaris justos, drets laborals i mesures de conciliació per a les treballadores de les cures dins de les cooperatives.
- Implementar mecanismes de responsabilitat perquè les cures no recaiguin únicament en dones.

4. Desenvolupar models econòmics sostenibles.

- Explorar noves formes de finançament, com fons cooperatius, economies comunitàries o col·laboracions amb el sector públic.
- Implementar tarifes progressives i fórmules solidàries per fer accessibles els serveis de cures sense precaritzar les treballadores.

5. Fomentar la intercooperació i les xarxes de suport.

- Crear aliances entre cooperatives de diferents sectors (alimentació, habitatge, energia) per oferir serveis integrals i donar suport mutu.
- Connectar cooperatives amb altres iniciatives comunitàries i amb moviments socials que treballen per una economia feminista i solidària.

6. Exigir polítiques públiques de suport.

- Promoure el reconeixement legal i administratiu de les cooperatives de cures com a models viables i necessaris.
- Exigir que les administracions públiques destinin recursos a les cooperatives de cures mitjançant subvencions, contractes i polítiques de foment de l'economia social.
- Adequar la normativa vigent a les necessitats reals de les cooperatives.

7. Implementar mecanismes de participació i democràcia interna.

- a. Assegurar la participació activa de les treballadores i usuàries en la presa de decisions de les cooperatives.
 - b. Crear espais de formació i empoderament per a les persones que formen part d'aquests projectes.
- 8. Innovar en la gestió i digitalització.**
- a. Utilitzar eines tecnològiques per organitzar millor la feina sense perdre el component humà i proper.
 - b. Explorar nous models de gestió que permetin equilibrar la qualitat del servei amb la qualitat laboral.
- 9. Incorporar una perspectiva feminista i interseccional.**
- a. Construir espais segurs i equitatius dins de les cooperatives, evitant reproduir discriminacions de gènere, origen o classe.
 - b. Aplicar principis d'igualtat i de repartiment de responsabilitats dins de les estructures cooperatives.
- 10. Transformar la cultura del treball i les cures.**
- a. Fomentar un canvi de mentalitat en la societat, promovent valors com la solidaritat, la corresponsabilitat i la col·lectivització de les cures.
 - b. Impulsar models que combinin l'economia de les cures amb altres formes de vida sostenible, com el cooperativisme d'habitatge i els espais de criança compartida.

Pel que fa a l'anàlisi actual, volem posar l'accent, especialment, en el punt 6c: l'adequació de la normativa vigent a les necessitats reals de les cooperatives de cures. Aquesta és una qüestió fonamental per fer possible l'extensió i consolidació d'un model cooperatiu de cures que sigui transformador, sostenible i que tingui un impacte social real.

Les cooperatives de cures es troben sovint amb una regulació dissenyada per a models empresarials tradicionals o per a serveis públics, que no reconeix les especificitats del cooperativisme: la seva estructura democràtica, la participació activa de les persones usuà-

ries i treballadores, o la naturalesa col·lectiva i comunitària dels serveis que presten. Aquesta desconexió normativa es tradueix en obstacles burocràtics, rigidesa en les formes de contractació, dificultats per accedir a recursos públics o per obtenir el reconeixement com a proveïdores de serveis socials.

Per això, des de la Confederació de Cooperatives de Catalunya defensem la necessitat urgent de revisar i adaptar la legislació i les polítiques públiques per tal que permetin i fomentin el desenvolupament del cooperativisme de cures.

— Una lectura crítica de l'avantprojecte de llei dels instruments de provisió del Sistema Públic de Serveis Socials de Catalunya

L'anàlisi dels instruments de provisió del Sistema Públic de Serveis Socials de Catalunya i el paper central que hi poden jugar les cooperatives d'iniciativa social s'inscriu, de manera natural, en el marc més ampli de l'economia de les cures. Aquesta perspectiva, que recupera el valor social, econòmic i relacional de les activitats vinculades a l'atenció de les persones, aporta una mirada transformadora sobre la provisió de serveis socials: no només com una resposta tècnica a necessitats individuals, sinó com una tasca essencial per al sosteniment de la vida i la cohesió comunitària.

L'economia de les cures reivindica models de provisió arrelats al territori, basats en relacions de confiança, equitat i reciprocitat. En aquest sentit, l'acció concertada, entesa com una forma de col·laboració estable i no mercantil entre Administració i entitats de l'economia social, representa un instrument privilegiat per fer efectiu aquest enfocament. Les cooperatives d'iniciativa social, amb la seva trajectòria, compromís i estructura democràtica, són els agents més idonis per vehicular aquest canvi, tot garantint la qualitat del servei i la centralitat de les persones.

En els darrers anys, el debat sobre com s'han de proveir els serveis socials ha esdevin-

gut un eix central de la reforma de l'estat del benestar. L'avantprojecte de llei dels instruments de provisió del Sistema Públic de Serveis Socials de Catalunya s'inscriu en aquest context i proposa un nou marc legal per regular les formes de provisió, especialment mitjançant l'acció concertada. Aquesta figura, ja parcialment establerta a través del Decret llei 3/2016 i del Decret 69/2020, es configura ara com l'instrument central per vehicular la col·laboració amb empreses i entitats del tercer sector i de l'economia social.

A continuació oferim una anàlisi crítica i propositiva del text legal, tot examinant-ne les potencialitats i riscos, i posant un èmfasi especial en el paper que hi hauria de tenir el cooperativisme d'iniciativa social com a garant d'un model de serveis socials arrelat, just, democràtic i centrat en les persones.

1. Marc europeu i estatal: bases per a un model reservat

L'avantprojecte de llei troba fonament en les directives europees de contractació pública, especialment la 2014/24/UE, que en els articles 76 i 77 estableix la possibilitat que els Estats membres reservin la provisió de determinats serveis a entitats sense ànim de lucre sota criteris de transparència, publicitat i durada limitada dels acords.

La jurisprudència del Tribunal de Justícia de la UE, com la coneguda sentència Sodemare (C-436/20 i C-70/95), reforça la consideració que els serveis socials no poden ser tractats com una mera activitat econòmica sotmesa a les regles del mercat, atès el seu caràcter d'interès general.

Aquest marc legal és clau per justificar una opció política clara: la reserva de l'acció concertada a entitats de l'economia social i solidària i, en el cas que ens ocupa, a les cooperatives d'iniciativa social. No fer-ho, o fer-ho amb ambigüitat, com proposa l'avantprojecte actual, pot derivar en una pèrdua de control democràtic sobre els serveis i en una creixent mercantilització del sistema.

2. L'acció concertada: potencial i risc de desnaturalització

L'acció concertada es presenta com una alternativa a la contractació pública tradicional, orientada a la col·laboració amb entitats amb finalitat social mitjançant una relació no contractual, amb l'objectiu de garantir la qualitat, l'accessibilitat i la continuïtat dels serveis socials.

Aquesta figura, però, es veu amenaçada per l'orientació de l'avantprojecte, que introdueix nombroses referències a criteris de concurrència, comparació d'ofertes, eficiència pressupostària i selecció competitiva. Aquest enfocament obre la porta a la competència i al reconeixement d'operadors privats lucratiu, buidant així de contingut el model genuí d'acció concertada i acostant-lo a una contractació encoberta, sense les garanties ni l'estabilitat pròpies d'aquest instrument.

Aquestes derives contractuals responen a una visió economicista que desvirtua la finalitat dels serveis socials, que no és generar mercat sinó garantir drets. El risc de desnaturalització és evident si la selecció de proveïdors es basa en criteris economicistes, i no en l'impacte social, l'arrelament territorial, la participació comunitària i la trajectòria d'incidència social. El legislador, pressionat per les patronals, deixa en el buit la majoria d'aquests aspectes fonamentals.

Per preservar l'esperit genuí de l'acció concertada cal establir un sistema de selecció de proveïdors que es basi en la no competència. Aquest sistema de selecció, defensat pel cooperativisme d'acord amb la normativa europea vigent, s'hauria d'articular al voltant de cinc eixos fonamentals:

1. Convocatòria d'adhesió oberta i permanent: publicació d'una convocatòria clara i accessible, oberta a totes les entitats que compleixin els requisits.
2. Acreditació: accés limitat a les entitats inscrites al Registre d'Entitats de Serveis Socials (RESESS), amb acreditació vigent i naturalesa jurídica no lucrativa.

3. Adscripció automàtica i no limitada: les entitats acreditades han d'accedir automàticament a la xarxa pública de serveis concertats, sense quotes ni processos de selecció addicionals.
4. Estàndards socials com a criteri de valoració: la selecció ha de basar-se en estàndards de qualitat, com l'impacte social, l'arrelament territorial, la trajectòria, la qualitat dels serveis i les condicions laborals del personal.
5. Reemborsament de costos reals: el finançament dels serveis concertats ha de respondre als costos efectius de prestació del servei, de manera que garanteixi la viabilitat i l'estabilitat dels serveis i eviti la competència a la baixa.

Aquest model —jurídicament i políticament fonamentat, tal com reconeix la normativa europea en matèria de serveis socials d'interès general— reforçaria el caràcter públic dels serveis, n'asseguraria un accés equitatiu i eliminaria les tensions derivades de la mercantilització dels serveis públics. A més, facilitaria la planificació a llarg termini, milloraria les condicions laborals i contribuiria a l'establiment d'una relació de confiança entre Administració i proveïdors.

Un dels punts clau per millorar la coherència normativa de l'avantprojecte és assegurar que els mecanismes d'assignació i col·laboració amb les entitats proveïdores s'ajustin als principis de transparència, igualtat d'oportunitats i claredat jurídica. En aquest sentit, cal limitar l'ús de convenis singulars per evitar la creació de figures de «medi propi encobert», que podrien vulnerar els principis de transparència i equitat. Aquestes fórmules, si no són degudament justificades i regulades, poden obrir la porta a pràctiques discrecionals que desdibuixen els límits entre la col·laboració pública i la contractació directa, generant inseguretats jurídica i debilitant la confiança dels serveis públics. Per això, és imprescindible establir criteris normatius clars sobre quan i com poden emprar-se aquests convenis, garantint sempre que no substitueixin ni distorsionin els processos ordinaris d'acció concertada.

D'altra banda, s'haurien de simplificar els mecanismes d'impugnació per garantir els drets d'accés i evitar litigis innecessaris. En aquest sentit, cal excloure de manera expressa la competència del Tribunal Català de Contractes per als assumptes relacionats amb l'acció concertada, atesa la seva naturalesa no contractual.

Finalment, és necessari clarificar els mecanismes de coordinació amb l'Agència d'Atenció Integrada Social i Sanitària, així com garantir la presència institucional de l'Ingrés de Funció Econòmica (IFE) com a actor clau en la gestió del sistema.

En definitiva, un sistema de selecció coherent amb els principis de col·laboració, confiança mútua i orientació a l'interès general, pautes que haurien de regir la provisió de serveis socials públics a Catalunya.

3. L'Agència Pública de Serveis Socials de Catalunya: una oportunitat pendent de concreció

La creació de l'Agència Pública de Serveis Socials de Catalunya és un dels elements centrals del títol III de l'avantprojecte. Aquesta nova entitat, adscrita al Departament de Drets Socials, es concep com un ens instrumental per prestar directament serveis del Sistema Públic de Serveis Socials, així com per gestionar establiments de titularitat pública.

La seva creació pot ser una oportunitat per reforçar la gestió pública directa, millorar la coordinació i augmentar l'eficiència operativa. No obstant això, l'estructuració prevista presenta mancances greus:

- Manca de concreció pressupostària. No es fixa un pressupost mínim assignat ni es vincula a indicadors objectius com el PIB, fet que en pot comprometre la viabilitat.
- Indefinició del règim del personal. La norma no resol clarament com s'articularà la integració de treballadors públics i la seva estabilitat laboral, especialment

en el cas de personal funcionari amb potestats públiques.

- Governança poc participativa. L'estructura proposada no garanteix una presència suficient d'agents socials, entitats del tercer sector social i persones usuàries als òrgans de govern.

Perquè aquesta agència esdevingui una veritable eina de transformació, caldria assegurar un contracte-programa plurianual amb dotació estable i orientació estratègica; un model de gestió pública directa basat en criteris de qualitat, drets laborals i participació ciutadana; i un marc laboral clar que garanteixi drets, estabilitat i equiparació salarial amb el sector públic.

En definitiva, l'agència hauria de ser una palanca per consolidar un sistema públic fort i exemplar, i no una estructura merament operativa sense capacitat de lideratge ni autonomia estratègica.

4. El bo d'impacte social: gran risc d'arbitrarietat

El bo d'impacte social és una eina innovadora prevista a l'avantprojecte, però encara insuficientment desenvolupada, tant des del punt de vista jurídic com operatiu. Es tracta d'un mecanisme pel qual una administració pública finança resultats socials obtinguts per una entitat proveïdora, en funció del compliment d'uns objectius prèviament definits i verificats, quelcom altament bloquejat per aquells que busquen el lucre o l'especulació amb els serveis socials públics.

Aquest instrument pot representar una via per diversificar les fonts de finançament i promoure iniciatives altament innovadores, especialment en àmbits amb poblacions vulnerables o serveis experimentals. Ara bé, la seva aplicació no pot ser arbitrària ni improvisada: cal desplegar-lo reglamentàriament amb garanties i coherència amb el conjunt del sistema.

Per això, cal que el desenvolupament normatiu del bo d'impacte social contempli aspectes com:

- Objectius clars i mesurables. La definició d'impacte social ha de ser precisa i adequada al tipus de servei: l'avaluació d'acompliment no pot ser subjectiva ni estar condicionada per criteris econòmics.
- Avaluació independent i rigorosa. La verificació del compliment dels objectius ha d'anar a càrrec d'entitats avaluadores independents, amb indicadors consensuats i metodologia robusta.
- Riscos compartits i transparents. El risc no pot recaure exclusivament sobre les empreses socials que gestionen serveis públics. Cal establir mecanismes de corresponsabilitat i limitació del risc financer per a les iniciatives d'innovació social.
- Inclusió del tercer sector social. S'ha de garantir que les entitats de l'economia social hi puguin participar amb les mateixes oportunitats i condicions adaptades a la seva naturalesa no lucrativa.
- Aplicació preferent a serveis experimentals o de difícil accés. Aquest instrument hauria de reservar-se per a projectes als quals l'Administració no arriba amb fórmules convencionals i en què cal explorar nous models d'intervenció.

Un desplegament normatiu acurat del bo d'impacte social pot contribuir a canalitzar recursos cap a projectes transformadors i arrelats, sense substituir el finançament estructural que correspon a l'Administració. Només així es garantirà que aquesta eina complementària reforci el sistema públic, i no el debiliti.

5. Perpetuar la precarització laboral

Un dels aspectes més crítics i alhora menys desenvolupats de l'avantprojecte és la garantia de condicions laborals dignes per a les persones que treballen en els serveis socials concertats. Tot i que el text reconeix el principi d'estabilitat i el dret a una retribució adequada, no estableix mecanismes fermes per assegurar l'equiparació

amb el personal públic ni per evitar la precarització laboral.

La realitat actual mostra una clara bretxa entre les condicions laborals del personal contractat per l'Administració i el de les entitats concertades, fins i tot quan aquestes exerceixen funcions idèntiques. Aquesta desigualtat impacta negativament, tant en la qualitat del servei com en la dignitat professional dels equips.

L'avantprojecte no preveu una equiparació progressiva de salaris a fi de convergir amb les retribucions del sector públic, especialment en serveis estructurals i essencials. Tampoc preveu clàusules laborals obligatòries, com ara respectar els convenis col·lectius sectorials i l'absència de pràctiques de subcontractació precaritzadores. S'obvien mesures de seguiment i inspecció laboral, bàsiques per detectar irregularitats laborals i garantir el compliment dels drets laborals. Per últim, no es fa referència a la promoció de la formació i estabilitat i, per tant, no es preveuen mesures per a la formació contínua del personal i per fomentar la contractació indefinida com a norma general.

Una política pública coherent en matèria de serveis socials no pot dissociar la qualitat del servei del benestar i l'estabilitat dels seus professionals. Vetllar per unes condicions laborals dignes és condició indispensable per consolidar un model de provisió responsable, just i centrat en les persones.

6. Finançament arbitrari i amb poques garanties

La sostenibilitat i qualitat del Sistema Públic de Serveis Socials depèn, en gran mesura, d'un finançament suficient, estable i previsible. Tot i que l'avantprojecte fa referència al finançament com a element clau, no concreta amb prou detall ni el volum de recursos necessaris ni els mecanismes per garantir-ne la suficiència i la continuïtat.

Els serveis socials són una política estructural de l'estat del benestar, i no poden estar sotmesos a la incertesa pressupostària

anual ni a la lògica de l'austeritat. Cal blindar-ne el finançament com a condició per assegurar els drets socials i l'equitat territorial.

Cal vincular el pressupost a indicadors objectius i, per tant, establir un mínim de finançament vinculat al PIB o a la despesa social total, assegurant-ne la proporcionalitat amb altres àmbits com la sanitat o l'educació.

També cal preveure contractes-programa plurianuals, mecanisme que ha de permetre una planificació estratègica i estabilitat financera a les entitats proveïdores mitjançant acords de finançament a mitjà termini, amb clàusules de revisió anuals.

El reemborsament de costos reals és un aspecte obvi però que està absent a la normativa. Assegurar que el finançament cobreixi els costos efectius de prestació dels serveis, inclosos els costos laborals, formatius i de qualitat, és el mínim que s'espera en la gestió pública.

Desplegar serveis públics de qualitat va vinculat també a la capacitat que s'ofereix per a la innovació, per tant, doncs, caldria preveure fons específics per a innovació i transició de model, com podria ser la creació de partides pressupostàries destinades a projectes pilot, innovació social i processos de transició cap al nou model de provisió.

Per últim, la norma també obvia mecanismes de transparència i seguiment pressupostari.

Un sistema de serveis socials que aspiri a ser universal, de qualitat i centrat en les persones ha de disposar dels recursos necessaris per aconseguir-ho. El finançament no és un element secundari, sinó l'eix estructural que ha de donar suport a la resta de reformes del sistema. Sense un compromís real amb l'increment i estabilització de la despesa social, qualsevol canvi normatiu quedarà en paper mullat.

7. L'arquitectura necessària que està absent

Un model de serveis socials centrat en les persones, amb un fort component públic i concertat amb el tercer sector social exigeix una estructura de governança que assegurï la trans-

parència, la participació i la corresponsabilitat de tots els actors implicats. L'avantprojecte, tot i contemplar alguns espais de coordinació, no articula de manera suficient una arquitectura de governança que respongui als principis d'un sistema públic democràtic i col·laboratiu.

El risc és que les decisions estratègiques es prenguin de manera centralitzada i tecnocràtica, allunyades dels agents socials, les entitats proveïdores i, sobretot, de les persones usuàries.

Per evitar aquesta deriva i garantir una veritable corresponsabilitat en la planificació, gestió i avaluació dels serveis, cal utilitzar les eines existents i millorar-ne les funcions. Per exemple: els espais com el Consell General de Serveis Socials o els comitès d'avaluació haurien d'incorporar de manera paritària representants de l'Administració, del tercer sector, dels sindicats i dels usuaris; establir espais de coordinació estables a escala comarcal i municipal, que integrin les administracions locals i les entitats d'economia social presents al territori; garantir que les decisions estratègiques, com la definició de tipologies de serveis, el mapa de necessitats o els criteris d'avaluació, siguin fruit de processos de consulta vinculants i documentats; fer públics els criteris d'assignació de recursos, les dades de resultats i els informes d'impacte, en formats accessibles i comprensibles per a tots els actors; incorporar indicadors participatius i de qualitat percebuda per part dels usuaris i treballadors com a part essencial dels sistemes d'avaluació.

En definitiva, una governança basada en la confiança, la corresponsabilitat i la rendició de comptes no només enforteix el sistema públic de serveis socials, sinó que en reforça la legitimitat social i institucional. És imprescindible que la futura llei estableixi mecanismes concrets per assegurar una governança compartida i alineada amb els valors de l'economia social i solidària.

8. Competències i regulació local

Un dels aspectes sovint infravalorats en l'arquitectura normativa dels serveis socials és el pa-

per clau que hi juguen els ens locals. A Catalunya, els ajuntaments i els consells comarcals tenen competències pròpies pel que fa a l'atenció social bàsica i poden assumir funcions delegades en àmbits especialitzats, fet que els converteix en agents essencials del Sistema Públic de Serveis Socials.

La Disposició Final Segona del Decret 69/2020 ja reconeixia la capacitat dels ens locals per desplegar normativament l'acció concertada dins del seu àmbit competencial. Aquesta facultat resulta especialment rellevant en un context en què les necessitats socials varien fortament segons el territori i en el qual l'arrelament de les entitats d'economia social és un actiu de primer ordre.

El desplegament local de l'acció concertada pot permetre:

- Corregir les derives contractuals que han afectat l'aplicació pràctica del model a escala autonòmica, garantint un enfocament que sigui genuïnament no mercantil.
- Impulsar una concertació més adaptada a les necessitats concretes del territori i als recursos i iniciatives comunitàries existents.
- Enfortir la col·laboració amb entitats locals i afavorir un model de cogovernança, en el qual les decisions es prenguin de manera participativa i propera a la ciutadania.

És fonamental que la futura llei respecti i protegeixi aquesta capacitat d'autoregulació local: reconeixent explícitament la potestat dels ens locals per desenvolupar l'acció concertada dins del seu àmbit competencial; establint mecanismes de coordinació entre la Generalitat i el món local per garantir coherència, però també flexibilitat i autonomia i promovent l'intercanvi de bones pràctiques municipals i comarcals que puguin servir de referència per a altres municipis.

Per tant, la regulació local no només és legalment possible, sinó que és desitjable des del punt de vista de l'eficàcia, l'equitat i la quali-

tat democràtica dels serveis socials. Integrar plenament els ens locals en la definició i desplegament del nou model és una condició indispensable per a l'èxit de l'acció concertada i per a la consolidació d'un sistema públic de serveis socials amb arrelament comunitari i capacitat transformadora.

9. L'economia social com a actor estratègic del sistema

L'economia social i solidària representa un conjunt divers i consolidat d'organitzacions l'objectiu de les quals és satisfer necessitats socials a través de models participatius i sense finalitat lucrativa. Entre les diferents famílies i models del tercer sector social, les cooperatives d'iniciativa social aporten valors com l'equitat, la proximitat, la transparència i el compromís social.

Aquestes empreses no són simples operadores de serveis, sinó agents actius en la construcció de drets i cohesió social. El seu model de gestió democràtica, reinversió dels excedents i arrelament comunitari les converteixen en garants d'una provisió centrada en les persones.

L'avantprojecte hauria d'apostar decididament per aquest teixit. Això implica no només reconèixer-lo formalment, sinó estructurar la norma per facilitar-ne l'accés, garantir-ne la sostenibilitat i establir una governança compartida.

10. El paper estratègic de les cooperatives d'iniciativa social

Les cooperatives d'iniciativa social constitueixen un actor fonamental dins del sistema de serveis socials, tant per la seva naturalesa jurídica com per la trajectòria històrica en la provisió de serveis de proximitat generadors de models d'excel·lència i referència. Aquestes empreses es caracteritzen per:

- Compliment i desplegament dels principis i valors cooperatius fixats a la Llei de

cooperatives, que els atribueix un funcionament democràtic i ètic en la gestió de serveis públics: autoajuda, autoresponsabilitat, democràcia, igualtat, equitat i solidaritat, honestedat, actitud receptiva, responsabilitat social i respecte cap als altres.

- Absència d'ànim de lucre, com a requisit legal i operatiu.
- Governança democràtica, que assegura la participació de les persones usuàries, professionals i comunitats.
- Compromís arrelat amb el territori i el desenvolupament comunitari.
- Capacitat d'innovació i adaptació, especialment en àmbits de fragilitat o emergència social.

La seva inclusió com a proveïdores preferents en el marc de l'acció concertada no respon només als mandats europeus sobre serveis socials d'interès general (SSIG), sinó que també permet avançar cap a una concepció transformadora de l'atenció social: centrada en les persones, no mercantilitzada i capaç de generar vincles comunitaris. A més, les cooperatives són garants de condicions laborals dignes i estables, com demostra la seva adhesió majoritària als convenis col·lectius del sector i als reglaments de règim intern que recullen eines, mecanismes i recursos addicionals per millorar les condicions laborals.

11. Principis irrenunciables

En el desplegament de qualsevol model d'acció concertada dins del sistema públic de serveis socials hi ha principis que resulten irrenunciables i que han de guiar tant la redacció normativa com la seva aplicació pràctica. Parlem del dret a l'atenció universal, la centralitat de la persona, la qualitat i continuïtat dels serveis, la transparència, l'equitat territorial, la participació dels agents socials i la sostenibilitat del sistema.

Els serveis socials són un pilar fonamental de l'estat del benestar i, en conseqüència,

han de ser regulats i implementats seguint uns principis irrenunciables: equitat, universalitat, qualitat, transparència i no discriminació. Aquests principis troben fonament en el dret europeu, especialment en el Tractat de Funcionament de la Unió Europea (TFUE) i en la jurisprudència del Tribunal de Justícia de la UE, que reconeix la singularitat dels serveis socials d'interès general i la possibilitat que siguin proveïts per mecanismes no mercantils.

Aquesta normativa europea empara la reserva de mercat a entitats sense ànim de lucre i justifica la utilització de fórmules d'acció concertada, sempre que aquestes respectin els principis de proporcionalitat, necessitat i transparència. Així mateix, reforça la necessitat de garantir una provisió arrelada al territori i basada en la participació ciutadana, aspectes en què l'economia social —i, en particular, les cooperatives d'iniciativa social— tenen un paper insubstituïble.

Per tant, l'avantprojecte hauria d'arrelar-se en aquests principis, evitant qualsevol deriva cap a la mercantilització o l'assimilació a la lògica contractual pròpia del dret de la competència, i consolidar-se com una eina jurídica útil per garantir drets socials des d'un enfocament públic, comunitari i transformador.

12. Conclusions

L'avantprojecte de llei dels instruments de provisió del Sistema Públic de Serveis Socials és una oportunitat crucial per avançar cap a un model més just, estable i alineat amb els valors del servei públic.

Tanmateix, calen millores substancials per garantir una veritable articulació del dret a l'atenció social en condicions d'equitat i qualitat.

Com s'ha analitzat al llarg d'aquest document, qüestions com la selecció no competitiva de proveïdors, la garantia de condicions laborals dignes, el finançament adequat, la co-governança i l'arrelament territorial no poden quedar en l'ambigüitat o en la voluntat interpretativa dels governs de torn.

En aquest context, les cooperatives d'iniciativa social emergeixen com la fórmula idònia per a l'acció concertada: entitats sense ànim de lucre, amb un fort compromís comunitari, governança democràtica i capacitat d'adaptació a les necessitats socials canviants. Aquestes cooperatives garanteixen una prestació arrelada, amb vocació de transformació i responsabilitat col·lectiva, que encaixa perfectament amb els mandats europeus sobre serveis socials d'interès general. Incorporar-les plenament com a agents estratègics del sistema no és només coherent amb la normativa europea i amb els valors fundacionals del sistema català de serveis socials, sinó que és una aposta decidida per un model de provisió que posa la vida i la comunitat al centre.

Des del cooperativisme català demanem una aplicació més clara i valenta dels principis de no lucrativitat i arrelament. Exigim una definició clara del model, que posi en el centre l'interès general i la participació, que protegeixi les condicions laborals i eviti qualsevol deriva cap a la mercantilització del dret a l'atenció social.

Això implica apostar decididament per l'economia social i les cooperatives d'iniciativa social.

— Incorporació de plans d'igualtat i mesures contra la violència masclista i LGTBI-fòbica

En el marc del compromís del cooperativisme amb una economia justa, democràtica i respectuosa amb els drets humans, es fa imprescindible integrar de manera efectiva plans d'igualtat i mecanismes per prevenir, detectar i actuar davant la violència masclista i LGTBI-fòbica dins les organitzacions cooperatives. Aquest enfocament és coherent amb els valors fundacionals del moviment cooperatiu, com són la solidaritat, la igualtat i el respecte a la diversitat.

L'actual Llei de cooperatives ja estableix criteris de representació proporcional de gènere en els òrgans societaris, però aquesta proporcionalitat ha de ser només un punt de partida.

Una de les propostes que hi ha sobre la taula és la creació obligatòria de comitès d'igualtat a partir d'un nombre mínim de persones sòcies, encara per determinar. Aquests comitès haurien de tenir la funció de promoure la igualtat de gènere i prevenir i actuar contra les discriminacions i violències masclistes i LGTBI-fòbiques dins de les cooperatives. La seva tasca inclouria l'elaboració i seguiment de plans d'igualtat que abastin qüestions com la bretxa salarial, la conciliació, l'ús no sexista del llenguatge, la prevenció de l'assetjament i la promoció d'entorns de treball segurs i inclusius.

Aquests plans també han de contemplar accions formatives i de sensibilització per a totes les persones que formen part de la cooperativa. La formació és clau per identificar conductes discriminatòries i per crear una cultura organitzativa basada en la tolerància zero da-

vant qualsevol forma de violència o discriminació per raó de gènere, identitat o orientació sexual.

Les mesures impulsades també han de tenir en compte la interseccionalitat, és a dir, la manera com diferents formes de discriminació es poden interrelacionar i agreujar-se mútuament. Això implica reconèixer les situacions específiques que poden viure, per exemple, dones migrades, persones trans o persones amb discapacitat dins l'entorn cooperatiu.

Finalment, és important garantir mecanismes interns confidencials i eficaços per denunciar situacions de violència o discriminació, així com protocols d'actuació clars i amb garanties per protegir les víctimes. Tot plegat ha de contribuir a fer de les cooperatives espais veritablement segurs, igualitaris i respectuosos amb la diversitat, on totes les persones puguin participar i desenvolupar-se plenament.

Conclusions

El cooperativisme és una forma d'organització empresarial profundament arrelada en els moviments socials i en la defensa de valors com la solidaritat, el suport mutu i la democràcia econòmica. Aquest model, al llarg del temps, ha estat capaç de construir alternatives reals al capitalisme tradicional, posant les persones i les seves necessitats al centre de l'activitat econòmica. En aquest sentit, el cooperativisme ofereix un marc idoni per afrontar els reptes socials actuals, especialment en àmbits com l'economia de les cures, històricament relegada a l'esfera privada, feminitzada i escassament reconeguda.

L'economia de les cures, essencial per al sosteniment de la vida, reclama una reorganització profunda del sistema productiu i social. Aquesta transformació només és possible si es despleguen models alternatius que superin la

lògica mercantilitzadora i posin en valor el treball reproductiu com una tasca col·lectiva i socialment necessària. El cooperativisme, amb la seva estructura participativa i el seu compromís amb la comunitat, esdevé una eina clau per impulsar aquest canvi.

La signatura i desenvolupament del Pacte per una Economia per la Vida, impulsat per l'Associació d'Economia Social de Catalunya (AESCAT) i liderat per CoopCat, marca un punt d'inflexió en la voluntat política i col·lectiva del cooperativisme català. Aquest pacte constitueix un full de ruta compartit que promou un model econòmic alternatiu, centrat en la vida, en el benestar col·lectiu i en la sostenibilitat social i ambiental. D'aquesta iniciativa en deriven nombrosos projectes cooperatius que han fet de les cures un eix central de la seva activitat, tant en l'àmbit extern —en forma de serveis a

la comunitat— com en el seu funcionament intern.

En aquest darrer àmbit, cooperatives com Jamgo o l'Escola Cooperativa Guinardó han desenvolupat iniciatives que exemplifiquen com integrar la perspectiva de les cures dins les pròpies estructures de treball. A Jamgo, s'ha implementat un complement salarial per a sòcies amb responsabilitats de cura, mentre que a l'Escola Guinardó s'ha desplegat un projecte integral de benestar emocional i cures internes. Aquestes experiències, al costat de moltes altres arreu de Catalunya, demostren que l'economia de les cures no ha de ser només una dimensió externa o sectorial, sinó una manera de repensar les relacions laborals, la cultura organitzativa i els valors que sustenten les organitzacions.

Quant a la provisió de serveis, les cooperatives han estat capaces d'idear i desplegar projectes amb una forta capacitat de transformació social. Casos com els de Suara, que ha transformat el model d'atenció domiciliària amb una mirada centrada en la persona; Cooufar, que promou la vida independent de persones amb discapacitat intel·lectual; o la Cooperativa d'Ivars, que ha impulsat serveis residencials i d'atenció a la gent gran des de l'arrelament comunitari, són exemples clars del potencial transformador d'aquest model. Aquests projectes demostren que és possible oferir serveis essencials de manera participativa, inclusiva, sostenible i des del territori, trencant amb la visió assistencialista o purament mercantil de les cures.

Malgrat aquests avenços, el document assenyala amb claredat que encara hi ha reptes estructurals importants. Un dels més urgents és el reconeixement polític, social i legal de les cures com un treball essencial. Això requereix, entre altres coses, reformes legislatives valentes i adaptades a la realitat cooperativa, com la revisió en profunditat de l'avantprojecte de llei dels instruments de provisió del Sistema Públic de Serveis Socials. Tal com està redactada actualment, és molt probable que aquesta normativa afavoreixi l'entrada de proveïdors privats amb ànim de lucre i consolidi una lògica

competitiva incompatible amb els valors de l'economia social. Per evitar aquesta deriva, cal garantir que el sistema reconegui i prioritzi els proveïdors sense ànim de lucre, amb finançament suficient i estable, condicions laborals dignes per a les treballadores i una governança realment participativa.

En aquest escenari, les cooperatives d'iniciativa social emergeixen com els agents més adequats per articular una acció concertada coherent amb els valors del servei públic. Aquestes entitats no només operen sense ànim de lucre, sinó que tenen un compromís estructural amb la democràcia interna, l'arrelament territorial i la responsabilitat col·lectiva. Representen, per tant, una garantia de qualitat i de sostenibilitat en la provisió de serveis socials, allunyada de la lògica de màxim benefici i propera a les necessitats reals de les persones i comunitats.

A més, per avançar cap a una societat realment justa i inclusiva, és imprescindible que les cooperatives incorporin de manera efectiva plans d'igualtat i mecanismes de prevenció contra la violència masclista i LGTBI-fòbica. Això implica no només establir protocols de detecció i denúncia, sinó també desenvolupar accions de formació i sensibilització, promoure espais de treball segurs i igualitaris, i garantir la presència activa de comitès d'igualtat amb capacitat real d'incidència dins les estructures cooperatives.

En definitiva, tot el que s'ha exposat fa evident que el cooperativisme representa avui una via transformadora per articular una economia de les cures amb valors socials, sostenibles i feministes. Un model que no només reconeix la importància de cuidar, sinó que entén la cura com un fonament essencial de l'economia i de la vida comunitària. La plena incorporació de les cooperatives d'iniciativa social al sistema públic de serveis socials, amb un reconeixement legal i institucional efectiu, és una condició imprescindible per garantir una atenció centrada en la persona, universal, no lucrativa i amb capacitat real de contribuir al benestar col·lectiu i a la cohesió social.

Fotografia 8. Mural de la campanya impulsada per CoopCat, «Persones. Planeta. Propòsit», per commemorar els 125 anys de cooperativisme organitzat a Catalunya

Referències

- CARRASCO BENGUA, C. 2011. La economía del cuidado: planteamiento actual y desafíos pendientes. *Revista de Economía Crítica*, 11 (octubre), 205-225. <<https://www.upo.es/revistas/index.php/rec/article/view/9717>>
- PÉREZ OROZCO, A. 2014. *Subversión feminista de la economía. Sobre el conflicto capital-vida*. Traficantes de Sueños.

3. Laboratoris d'innovació local, Cerdanyola Ciutat del Coneixement: Living Labs i cocreació urbana per a la innovació territorialitzada

Autoria | Ajuntament de Cerdanyola del Vallès

1. Introducció i marc teòric: innovació oberta i Urban Living Labs

Els reptes urbans del segle XXI presenten una complexitat que exigeix enfocaments innovadors capaços d'afrontar les limitacions dels models tradicionals de desenvolupament urbà. La interconnexió creixent entre problemes ambientals, socials, econòmics i tecnològics requereix solucions que integrin múltiples perspectives, coneixements i recursos de manera sistemàtica i col·laborativa. En aquest context, els Urban Living Labs (ULL) s'han posicionat com a espais d'experimentació col·laborativa vinculats a la innovació oberta que faciliten la implementació de solucions innovadores per al desenvolupament urbà sostenible, integrant ciutadans, administracions, universitats i empreses (Bulkeley *et al.*, 2016).

Aquest enfocament ha guanyat acceptació a Europa com a eina per abordar els reptes ambientals, socials i tecnològics de les ciutats del segle XXI, responent a la necessitat d'enfocaments integradors que combinin tecnologia, participació ciutadana i governança col·

laborativa. La innovació oberta, formalitzada per Chesbrough (2003), constitueix un paradigma que obre les fronteres organitzacionals tradicionals per incorporar coneixement extern a les organitzacions en els processos d'innovació.

Aquest plantejament parteix d'una assumptió fonamental: en un món cada vegada més complex i interconnectat, cap organització, per gran i ben dotada que sigui, pot disposar de tot el coneixement, les competències i els recursos necessaris per innovar de manera efectiva de forma aïllada. Chesbrough sosté que «les idees valuoses poden venir de dins o de fora de l'empresa i poden anar al mercat des de dins o de fora de l'empresa», establint així les bases per a una comprensió més oberta i col·laborativa dels processos d'innovació.

La literatura acadèmica ha ampliat aquest concepte cap a ecosistemes més complexos que inclouen múltiples actors i nivells d'anàlisi, evolucionant des de la seva formula-

ció inicial, centrada en grans corporacions, cap a la seva aplicabilitat en pimes, el sector públic i organitzacions sense ànim de lucre (Bogers *et al.*, 2017; Van de Vrande *et al.*, 2009; Bekkers *et al.*, 2013). L'aplicació de la innovació oberta a l'àmbit urbà implica reconèixer que les ciutats constitueixen ecosistemes complexos on interactuen múltiples actors amb diferents coneixements, recursos, perspectives i esquemes temporals.

1.1. Evolució cap a la innovació dirigida per l'usuari

Eric von Hippel (2005) va transformar la visió tradicional dels usuaris com a receptors passius i va introduir el concepte d'«usuaris líders» que s'enfronten a necessitats futures i desenvolupen les seves pròpies solucions. La seva tesi central afirma que la capacitat d'innovar s'està «democratitzant», facilitada per l'accés a eines de disseny més barates, components modulars i plataformes de col·laboració en línia (Baldwin i Von Hippel, 2011).

Aquesta democratització de la innovació ha estat impulsada per diversos factors convergents: l'accés creixent a eines de disseny més barates i accessibles, la disponibilitat de components modulars que permeten el prototipat ràpid, el desenvolupament de plataformes de col·laboració en línia que faciliten l'intercanvi de coneixement i experiències, i l'emergència de comunitats d'innovadors que comparteixen interessos i reptes similars. La recerca empírica ha documentat la superioritat de la innovació d'usuari en sectors diversos, des d'equips esportius fins a instruments científics, evidenciant el potencial per a la democratització de la innovació (Shah i Tripsas, 2007; Gambardella *et al.*, 2016).

La cocreació, desenvolupada per Prahalad i Ramaswamy (2004), posa l'accent en la col·laboració activa entre organitzacions i usuaris en el disseny de productes, serveis o experiències. Aquest enfocament parteix de la premissa que el valor es crea conjuntament mitjançant la interacció, establint les bases conceptuals per comprendre com els Urban Li-

ving Labs funcionen com a plataformes per a la creació col·laborativa de valor (Vargo i Lusch, 2008; Ramaswamy i Ozcan, 2018).

En el context urbà, aquesta perspectiva comporta reconèixer que els ciutadans tenen un coneixement vivencial i contextual únic sobre els problemes urbans, les seves causes i les possibles solucions, que resulta fonamental per desenvolupar solucions efectives i socialment acceptables.

1.2. Urban Living Labs: definició i característiques

Els Urban Living Labs (ULL) es defineixen com a plataformes d'innovació oberta en entorns urbans que integren processos de recerca i innovació en una associació publicoprivada-ciudadana (ENoLL, 2024). Constitueixen una aplicació específica dels principis dels Living Labs a reptes urbans complexos, que funcionen com a plataformes per cocrear coneixement i valor entre la ciutat, les empreses, la recerca i els ciutadans (Leminen *et al.*, 2013).

El concepte de Living Lab ha tingut una evolució destacable des de les seves primeres formulacions. Schuurman *et al.* expliquen aquesta evolució distingint entre els primers Living Labs, més impulsats per la tecnologia i centrats en la validació de productes tecnològics, i una generació posterior més centrada en l'usuari, la cocreació i la innovació oberta, que predomina actualment, i resulta més adient per als contextos urbans.

Bulkeley *et al.* (2017) identifiquen cinc característiques distintives dels Urban Living Labs. En primer lloc, l'experimentació en el món real: els ULL funcionen en contextos urbans autèntics, no en laboratoris controlats, permetent que les solucions siguin vàlides sota condicions d'ús real. En segon lloc, la participació activa de l'usuari: els ciutadans no són només subjectes d'estudi sinó cocreadors actius de solucions. En tercer lloc, la cocreació de solucions: les innovacions emergeixen de processos col·laboratius entre múltiples actors. En quart lloc, l'orientació cap a la sostenibilitat: els

ULL aborden reptes de sostenibilitat urbana. Finalment, la governança multiactor: requereixen noves formes de governança que facilitin la col·laboració entre actors diversos.

1.3. Marc teòric: el model de quintuple hèlix

El model de quintuple hèlix, desenvolupat per Carayannis i Campbell (2012), ofereix un marc conceptual adequat per entendre el funcionament dels Urban Living Labs. Aquest model amplia la triple hèlix tradicional (universitat-empresa-govern) per incloure la societat civil com a quarta hèlix i el medi ambient com a cinquena.

L'evolució dels models d'hèlix d'innovació proporciona un marc conceptual progressivament més sofisticat per comprendre el funcionament dels ecosistemes d'innovació urbana. El model de triple hèlix, formulat per Etzkowitz i Leydesdorff, va establir les bases teòriques per entendre les relacions entre universitat, indústria i govern en els sistemes d'innovació. L'evolució cap a la quàdruple hèlix va ser un avenç conceptual significatiu en incorporar la societat civil com a quart actor fonamental en els sistemes d'innovació.

La primera hèlix (acadèmia) inclou universitats, centres de recerca i institucions educatives que generen coneixement científic i formen capital humà especialitzat. La segona hèlix (empresarial) comprèn empreses de diferents mides i sectors que comercialitzen innovacions i generen valor econòmic. La tercera hèlix (govern) agrupa les administracions públiques a diferents nivells que proporcionen un marc regulatori, finançament públic i legitimitat institucional. La quarta hèlix (social) la integren els ciutadans, les organitzacions civils i els moviments socials que aporten experiència vivencial, necessitats reals i legitimitat social. Finalment, la cinquena hèlix (ambiental) reuneix el medi natural, els ecosistemes i les consideracions de sostenibilitat que condicionen la viabilitat a llarg termini de les solucions desenvolupades.

Carayannis i Campbell (2021) han actualitzat el model per incorporar consideracions sobre canvi climàtic i democràcia, argumentant que la quintuple hèlix és especialment rellevant per abordar reptes globals que requereixen integració de perspectives diverses i col·laboració sistemàtica entre els diferents actors. Aquesta actualització és particularment pertinent per als ULL, que aborden necessitats urbanes que són globals i locals alhora.

1.4. Metodologies i reptes dels ULL

Els ULL fan servir diverses metodologies per facilitar la cocreació i l'experimentació. Dell'Era i Landoni (2014) situen els Living Labs entre el disseny centrat en l'usuari i el disseny participatiu, combinant rigor metodològic i participació. Les metodologies clau inclouen el Design Thinking com a procés iteratiu, el codisseny que involucra els usuaris com a codissenyadors, la recerca-acció que combina recerca i acció, i l'experimentació urbana com a implementació d'intervencions temporals en l'espai urbà.

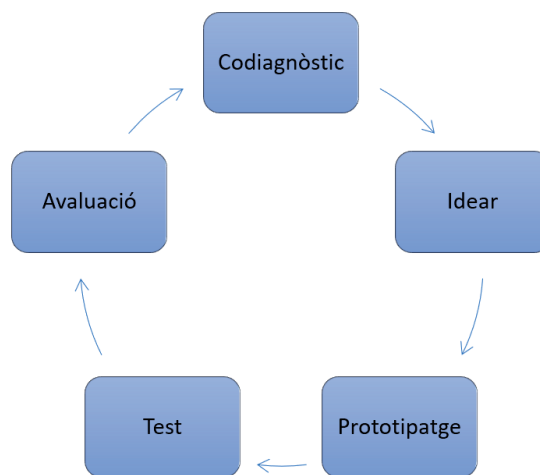

Figura 1. Procés d'innovació en un Living Lab centrat en l'usuari.
Elaboració pròpia

La literatura acadèmica identifica diversos reptes que es repeteixen en la implementació dels ULL. L'escalabilitat representa una dificultat significativa per replicar solucions de-

senvolupades en contextos específics (Von Wirth *et al.*, 2019). La sostenibilitat financera és un altre repte important, amb dependència del finançament públic inicial (Hossain *et al.*, 2019).

La participació genuïna, o participació real i no cosmètica, s'enfronta al risc de captura per elits dominants que substitueixen la participació de grups vulnerables (Puerari *et al.*, 2018).

2. Experiències d'Urban Living Labs: lliçons internacionals i catalanes

La proliferació d'Urban Living Labs a escala global ha generat un seguit d'experiències que ofereix lliçons valuoses per a la implementació d'aquests dispositius d'innovació oberta en entorns urbans diversos. La xarxa ENoLL documenta més de 400 Living Labs actius globalment, amb concentracions significatives a Europa, Amèrica del Nord i Àsia (ENoLL, 2024).

La implementació d'Urban Living Labs ha crescut de manera notable durant les dues darreres dècades. L'anàlisi de la distribució global descobreix patrons que il·lustren com diferents regions han adaptat el concepte d'Urban Living Labs a les seves necessitats específiques i contextos particulars.

Regió	Nombre d'ULL	% del total	Característiques principals	Enfocament dominant
Europa Occidental	145	42 %	Finançament públic fort, participació ciutadana consolidada	Sostenibilitat ambiental, governança participativa
Amèrica del Nord	67	19 %	Innovació tecnològica, <i>smart cities</i>	Digitalització, eficiència administrativa
Àsia-Pacífic	52	15 %	Creixement urbà, inclusió social	Tecnologies emergents, emprenedoria
Europa Oriental	38	11 %	Modernització urbana, col·laboració universitat-empresa	Transformació digital, modernització administrativa
Amèrica Llatina	28	8 %	Innovació social, inclusió urbana	Desenvolupament social, participació comunitària
Àfrica	18	5 %	Solucions de base, desenvolupament sostenible	Innovació frugal, resiliència urbana

Taula 1. Distribució global d'Urban Living Labs per regió i característiques. Font: Elaboració pròpia basada en ENoLL (2024) i anàlisi de literatura

Aquesta distribució reflecteix no només les diferències en recursos i capacitats, sinó també les prioritats polítiques i els reptes específics de cada regió. Europa Occidental lidera

clarament en nombre d'iniciatives, amb polítiques públiques favorables, finançament adequat i una tradició consolidada de participació ciutadana i governança col·laborativa.

— 2.1. Amsterdam Smart City: model de plataforma distribuïda

Amsterdam Smart City és un dels ULL més documentats acadèmicament i influents a escala europea. Funciona com una plataforma distribuïda que connecta múltiples projectes d'innovació urbana a través de la ciutat. Iniciat el 2009 com a resposta als reptes de sostenibilitat urbana i canvi climàtic, té més de 200 projectes actius des de la seva creació. L'èxit d'Amsterdam rau en la seva governança descentralitzada que permet l'emergència d'iniciatives *bottom-up* alhora que manté la coordinació estratègica (Nesti, 2018).

Aquest model es caracteritza per la seva gestió descentralitzada, en el qual diferents barris i districtes desenvolupen projectes específics que responen a les seves necessitats particulars mentre contribueixen a objectius més amplis de sostenibilitat urbana i innovació social. La plataforma funciona com un ecosistema digital que connecta els ciutadans, les empreses, les institucions de recerca i el govern local al voltant de projectes d'innovació urbana.

El model d'Amsterdam es fonamenta en tres pilars: obertura i transparència en la informació sobre projectes i resultats; col·laboració multiactor que facilita la participació d'actors diversos; i experimentació iterativa que permet la validació contínua i el refinament de solucions. La fortalesa d'Amsterdam Smart City rau en la seva capacitat per integrar iniciatives *bottom-up* amb estratègies *top-down*, creant un ecosistema d'innovació que combina la creativitat i el coneixement local amb la visió estratègica i els recursos de la ciutat.

— 2.2. Espoo Innovation Garden: integració universitat-ciutat

Espoo Innovation Garden a Finlàndia representa un model d'integració profunda entre universitat i ciutat, en què la Universitat Aalto i la ciutat d'Espoo col·laboren en la creació d'un ecosistema d'innovació territorial. Aquest ULL

es caracteritza pel seu enfocament en la cocreació de coneixement entre acadèmia, indústria, govern local i ciutadans, aplicant els principis de quàdruple hèlix en un context urbà específic (McAdam *et al.*, 2021).

La metodologia d'Espoo es basa en living labs temàtics que aborden reptes específics com l'envelliment actiu, la sostenibilitat urbana i la digitalització de serveis públics. Aquest enfocament temàtic permet una major especialització i més efectivitat en la solució de reptes complexos que requereixen coneixement especialitzat i col·laboració interdisciplinària.

S'han documentat més de 50 solucions innovadores que s'han implementat tant a Espoo com en altres ciutats finlandeses i d'altres països (Leminen i Westerlund, 2019). La integració universitat-ciutat ha facilitat la transferència efectiva de coneixement acadèmic a aplicacions pràctiques urbanes, creant un model replicable d'innovació territorial.

— 2.3. Barcelona Urban Lab

Barcelona Urban Lab, iniciat el 2014, és un model d'ULL centrat en la validació d'innovacions tecnològiques en l'espai públic. Converteix la ciutat en un laboratori viu on les empreses poden provar les seves solucions en condicions reals abans de la comercialització. S'han documentat més de 100 projectes pilot implementats en àrees com mobilitat intel·ligent, eficiència energètica, gestió de residus i qualitat de l'aire.

Paral·lelament, Barcelona Fab City ha desenvolupat un model d'Urban Living Lab particularment innovador centrat en la fabricació distribuïda i l'economia circular, amb la xarxa de Fab Labs com a element central d'una estratègia més àmplia de transformació urbana sostenible. Es combina la innovació tecnològica amb la sostenibilitat ambiental i la cohesió social, creant espais on els ciutadans poden desenvolupar solucions locals a reptes globals utilitzant tecnologies de fabricació digital i principis d'economia circular.

2.4. Models de referència espanyols

Saragossa ha desenvolupat la Milla Digital com un espai d'experimentació urbana que combina innovació tecnològica amb participació ciutadana en un districte específic de la ciutat que funciona com un laboratori urbà a cel obert. Aquest projecte, ubicat en un districte en procés de regeneració urbana, funciona com un entorn controlat però real on es proven solucions tecnològiques per a la ciutat intel·ligent, abans de la seva implantació a gran escala.

Vitòria-Gasteiz ha desenvolupat un model d'Urban Living Lab centrat específicament en la sostenibilitat ambiental i la participació

ciutadana, amb projectes que aborden reptes com l'eficiència energètica, la gestió sostenible de residus i la mobilitat sostenible. L'enfocament de Vitòria destaca per la seva atenció als processos participatius que impliquen diferents sectors de la societat en els projectes d'innovació.

Citilab Cornellà representa una de les experiències catalanes més consolidades en innovació ciutadana digital. Funciona com un centre d'alfabetització digital i innovació social que ha format més de 15.000 usuaris i s'ha convertit en un model replicat en altres contextos. La seva experiència en metodologies participatives i inclusió digital representa un model per al desenvolupament d'iniciatives similars.

Cas	Enfocament principal	Metodologia	Resultats clau	Factors d'èxit
Amsterdam Smart City	Plataforma distribuïda	Cocreació digital	200 + projectes actius	Governança descentralitzada
Circular Buiksloterham	Economia circular urbana	Living lab de barri	50 % reducció de residus	Model replicat
Espoo Innovation Garden	Universitat-ciutat	Living labs temàtics	50 + solucions implementades	Integració acadèmica
Barcelona Urban Lab	Proves públiques	Pilots urbans	90 % èxit comercial	Suport institucional
Medellín Urban Innovation	Transformació social	Labs de barri	200 + empreses socials	Participació comunitària
Citilab Cornellà	Innovació digital ciutadana	Alfabetització digital	15.000 + usuaris formats	Inclusió digital

Taula 2. Casos d'Urban Living Labs: comparació de característiques i resultats. Font: Elaboració pròpia basada en anàlisi de casos documentats

2.5. Lliçons apreses i factors d'èxit

L'anàlisi comparativa d'aquestes experiències revela alguns factors crítics per a l'èxit dels Urban Living Labs. En primer lloc, la importància del lideratge institucional: tots els casos d'èxit compten amb institucions líders que proporcionen visió estratègica, recursos i legitimitat al procés. En segon lloc, la necessitat de governança adaptativa: els ULL requereixen estruc-

tures de governança flexibles que puguin adaptar-se a la diversitat d'actors i la incertesa inherent als processos d'innovació.

En tercer lloc, la rellevància de la participació ciutadana genuïna: els casos més reeixits són aquells que han aconseguit involucrar els ciutadans com a cocreadors reals, no només com a usuaris finals. En quart lloc, la importància de la sostenibilitat financera: els ULL que han aconseguit perdurar en el temps han desenvolupat models de finançament diversifi-

cats que combinen recursos públics, privats i de la societat civil.

En cinquè lloc, la necessitat d'integració amb polítiques urbanes més àmplies: els ULL més efectius són aquells que s'integren coherentment amb estratègies urbanes més àmplies de desenvolupament sostenible, innovació i participació ciutadana. En sisè lloc, la importància de la documentació i avaluació sistemàtica: els casos que han generat més impacte són aquells que han documentat sistemàticament els seus processos, resultats i

llicons apreses, facilitant la replicabilitat i l'escalabilitat.

Aquestes llicons mostren la necessitat d'un enfocament holístic que consideri no només els aspectes tècnics i metodològics dels ULL, sinó també les dimensions institucionals, polítiques i socials que en condicionen l'èxit. A la secció següent, l'estudi del cas específic de Cerdanyola del Vallès permet examinar com aquests principis i llicons es materialitzen en un context territorial concret amb característiques úniques.

3. Cerdanyola Ciutat del Coneixement: un model d'innovació territorial

Cerdanyola del Vallès s'ha posicionat com un cas paradigmàtic d'innovació territorial que materialitza els principis teòrics dels Urban Living Labs en un context específic caracteritzat per la presència d'institucions d'excel·lència científica, un teixit empresarial dinàmic i iniciatives ciutadanes innovadores. El municipi ha desenvolupat un ecosistema d'innovació singular que integra la Universitat Autònoma de Barcelona com a motor de coneixement, centres tecnològics de referència internacional, empreses locals i iniciatives de participació ciutadana en un model que és exemple d'implementació pràctica de la quíntuple hèlix.

La singularitat de Cerdanyola rau en la concentració excepcional d'agents d'excel·lència en un territori relativament petit (30,6 km²), fet que facilita la interacció i col·laboració entre actors diversos. Aquesta densitat d'institucions de coneixement, combinada amb la proximitat geogràfica i la tradició de col·laboració, crea condicions úniques per a la innovació territorial que són difícils de replicar en altres entorns urbans.

3.1. L'ecosistema d'innovació oberta al voltant de la UAB

La Universitat Autònoma de Barcelona és l'eix vertebrador de l'ecosistema d'innovació de Cerdanyola. Funciona com a generadora de coneixement científic, formadora de talent especialitzat i catalitzadora de processos d'innovació oberta. El campus de la UAB, amb més de 40.000 estudiants i 3.600 investigadors, representa una concentració de capital humà i intel·lectual que crea un context propici per a la innovació col·laborativa.

La UAB figura entre les 200 millors universitats del món segons diversos rànquings internacionals. Aquesta excel·lència acadèmica proporciona una base sòlida per a la generació de coneixement d'alta qualitat i la formació de professionals altament qualificats que contribueixen al desenvolupament de l'ecosistema d'innovació territorial.

Els UAB Open Labs són la materialització més recent i visible dels principis d'innovació oberta al campus universitari. Aquests cinc laboratoris, inaugurats de manera esglaonada —el Digital Lab i el Disseny Lab el no-

vembre de 2019, l'Audio Lab poc després, i finalment el CircuLab i el Media Lab el 2024—, conformen una xarxa d'espais d'experimentació, innovació i demostració de noves tecnologies i metodologies dissenyats per a la comunitat universitària i l'entorn social i productiu proper. Els UAB Open Labs són espais concebuts des de la perspectiva de la cultura *maker*, espais d'innovació oberta per a l'aprenentatge informal i la recerca col·laborativa.

L'enfocament dels UAB Open Labs es basa en la transformació del campus en un *smart campus* on les idees i serveis es proven i es creen prototips que, un cop validats, es poden implementar en entorns reals. Aquests espais, especialitzats cadascun en el seu àmbit, inclouen:

- El Digital Lab, situat a la Biblioteca d'Humanitats, dedicat a la digitalització, realitat virtual, *big data* i visió per computador. Disposa d'equipament avançat com escàners làser, càmeres de fotogrametria i impressores 3D per impulsar la recerca i la docència.
- El Disseny Lab (anteriorment Design Lab), ubicat a l'Escola d'Enginyeria, creat per convertir idees en objectes reals gràcies a la fabricació digital i el prototipatge ràpid, amb eines manuals, mecàniques i digitals, incloent impressores 3D i talladores de vinil.
- L'Audio Lab, que proporciona un estudi professional amb equipament per a l'enregistrament, processament i edició digital del so, incloent la digitalització de suports analògics com cassetts i vinils. El seu propòsit és capacitar usuaris i fomentar l'aprenentatge col·laboratiu i la cocreació, eliminant barreres tecnològiques.
- El CircuLab, orientat a l'economia circular i el reciclatge de materials i que dona suport a projectes d'innovació per a una transició verda. Disposa de maquinària per tractar matèria orgànica, plàstic, fusta i material electrònic, i disposa d'una «Biblioteca de les Coses» per al préstec d'eines i una «Borsa de material reutilitzat».

- El Media Lab, que posa a disposició estudis de ràdio i televisió per a la producció de continguts audiovisuals, empoderant els usuaris a crear els seus propis programes i a divulgar coneixements de manera efectiva a través de plataformes multimèdia.

Tot i la tecnologia diversa, tots aquests laboratoris operen com un únic ecosistema que permet als usuaris iniciar projectes en un espai i continuar-los en un altre segons les seves necessitats, amb el propòsit comú de fomentar la innovació per assolir un futur responsable.

La iniciativa dels UAB Open Labs s'emmarca en un esforç més ampli d'integració de la UAB en xarxes d'innovació oberta. El 2014, la UAB es va convertir en membre de la European Network of Living Labs (ENoLL), i el 2016 es va adherir a la xarxa CATLABS creada per la Generalitat de Catalunya. El finançament compta amb el suport de la Fundació "la Caixa" i la Secretaria d'Universitats i Recerca, i està cofinançada pels Fons Europeus de Desenvolupament Regional (FEDER).

3.2. Els agents clau de l'ecosistema d'innovació

L'ecosistema d'innovació de Cerdanyola es caracteritza per la presència d'agents clau de la quintuple hèlix: el Parc de Recerca UAB (PRUAB), Vallaura Labs, Eurecat i el Sincrotró Alba. Aquests agents, juntament amb la UAB, configuren un ecosistema d'innovació únic que combina excel·lència científica, capacitats tecnològiques avançades, sostenibilitat ambiental i transferència de coneixement.

El Parc de Recerca UAB, fundat per la UAB, el CSIC i l'IRTA l'any 1997, funciona com a intermediari estratègic entre el món acadèmic i l'empresarial amb la missió de "connectar universitat i empresa" mitjançant la facilitació de la transferència de coneixement i la promoció de la innovació empresarial (Parc de Recerca UAB, 2024). El PRUAB aixopluga més de 50 centres de recerca i empreses i ha creat un entorn de

col·laboració que facilita la transferència de coneixement i la creació de valor econòmic.

Els serveis del PRUAB s'estructuren al voltant de quatre eixos principals: “Explora i Descobreix” proporciona assessorament en innovació i finançament; “Interactua i Connecta” organitza esdeveniments per facilitar col·laboracions; “Cocrea Innovació” ofereix processos participatius per detectar reptes i generar solucions creatives; i “Ubica la teva empresa” proporciona espais d'incubació i oficines per a empreses innovadores.

Valldaura Labs, creat per l'Institute for Advanced Architecture of Catalonia (IAAC), és un component de la cinquena hèlix (ambiental) en l'ecosistema de Cerdanyola. Ubicat en una propietat de 135 hectàrees al Parc Natural de Collserola, es dedica a la recerca i educació sobre hàbitats autosuficients amb un fort èmfasi en la sostenibilitat ambiental (Valldaura Labs, 2024). La visió de Valldaura Labs és “fusionar ecologia, tecnologia i disseny per crear nous paradigmes arquitectònics i ambientals per a l'era de l'Antropocè”.

L'objectiu de Valldaura Labs és desenvolupar un model per a futures “Biocities” basades en una “bioeconomia” circular que utilitzi recursos locals per produir energia, aliments i estructures de fusta. Les activitats inclouen el Master in Advanced Ecological Buildings and Biocities (MAEBB) i el Green Fab Lab per al desenvolupament de prototips sostenibles. Aquest enfocament innovador combina recerca avançada amb experimentació pràctica en sostenibilitat urbana.

Eurecat, el principal centre tecnològic de Catalunya, aporta capacitats tecnològiques avançades a l'ecosistema d'innovació de Cerdanyola. Amb més de 805 professionals, dels quals el 25 % tenen doctorat i representen més de 30 nacionalitats diferents, constitueix una concentració de talent tecnològic que facilita la innovació empresarial (Eurecat, 2024). Les quatre àrees tecnològiques especialitzades d'Eurecat cobreixen un espectre ampli de capacitats d'innovació: industrial (manufatura avançada, materials intel·ligents, robòtica), digital (intelligència artificial, ciberseguretat),

biotecnologia (dispositius mèdics, nutrició personalitzada) i sostenibilitat (canvi climàtic).

Els resultats d'Eurecat del 2024 inclouen 69 milions d'euros d'ingressos, col·laboració amb més de 2.000 clients (71 % pimes), 10 *spin-offs* que generen 14,6 milions d'euros, i més de 230 patents. Aquestes xifres il·lustren l'impacte significatiu d'Eurecat en la transferència de tecnologia i la innovació empresarial a Catalunya i més enllà.

El Sincrotró Alba és una infraestructura científica de gran escala que posiciona Cerdanyola en el mapa de la recerca internacional d'excel·lència. Com a únic sincrotró d'Espanya i una de les instal·lacions més avançades del Mediterrani, representa un pilar fonamental de la investigació espanyola i europea (ALBA Synchrotron, 2024). El Sincrotró Alba, amb 13 línies de llum operatives i un centre conjunt de microscòpia electrònica, serveix tant a comunitats científiques com industrials i permet l'exploració dels detalls de la matèria en un ampli rang de camps científics.

El projecte Alba II, actualment en desenvolupament, representa una font de fotons avançada amb capacitats analítiques millorades orientada a abordar reptes socials. Aquesta infraestructura atrau anualment més de 2.000 investigadors de tot el món, fet que consolida Cerdanyola com un node important a les xarxes globals de recerca científica.

3.3. Dispositius d'innovació territorial i participació ciutadana

L'ecosistema d'innovació de Cerdanyola es caracteritza per la implementació de projectes d'intraempreniment orientats a diversos col·lectius i iniciatives de ciència ciutadana que materialitzen la participació de la quarta hèlix (social) en els processos d'innovació territorial. Els programes d'intraempreniment desenvolupats en el marc de l'ecosistema UAB faciliten que investigadors, estudiants i personal universitari engeguin iniciatives empresarials basades en el coneixement generat en l'àmbit acadèmic.

La ciència ciutadana representa una dimensió particularment innovadora de l'ecosistema de Cerdanyola, materialitzant la participació activa dels ciutadans en processos de generació de coneixement i innovació social. Aquests projectes permeten que els ciutadans contribueixin a la recerca científica mentre desenvolupen capacitats i consciència sobre reptes locals i globals. La relació entre ciència, ciutadana i innovació oberta es manifesta en la capacitat dels ciutadans per identificar problemes, proposar solucions i participar en la seva implementació i avaluació.

L'Associació d'Empresaris de Cerdanyola (AEC) representa la materialització de la segona hèlix (empresarial) en l'ecosistema local d'innovació, facilitant la participació del teixit empresarial en processos de col·laboració i innovació oberta. L'AEC actua com a intermediari entre les empreses locals i els altres agents de l'ecosistema d'innovació, catalitzant la identificació d'oportunitats de col·laboració, la transferència de coneixement i la implementació de solucions innovadores en el teixit empresarial local.

Els casos de col·laboració públicoprivada facilitats per l'AEC inclouen projectes de desenvolupament tecnològic, programes de formació especialitzada i iniciatives de sostenibilitat empresarial. La participació de l'AEC en l'ecosistema d'innovació també facilita la identificació de necessitats empresarials que poden orientar les prioritats de recerca i desenvolupament dels altres agents de l'ecosistema.

El Hub B30, creat el 2018, neix com un ecosistema de coideació i cocreació inspirat en les quatre hèlixs, en el qual tenen cabuda les empreses, els agents de recerca i innovació, les administracions públiques i la societat civil (Àmbit B30, 2024). Aquest hub territorial promou la col·laboració, el desenvolupament econòmic i la cohesió social del territori de l'eix Mollet-Cerdanyola.

L'estratègia global del Hub B30 es basa principalment en l'enfocament de Recerca i Innovació Responsable (RRI) per a la definició de polítiques de desenvolupament territorial orientades cap a la sostenibilitat i l'economia circular. El projecte Circular B30 articula una xarxa de labs al territori (OpenLabs) per acon-

Agent/Dispositiu	Tipus	Any d'inici	Enfocament principal	Hèlix principal	Impacte clau
UAB Open Labs	Living Lab	2019	Cultura maker, cocreació	Acadèmica	Smart campus
PRUAB	Intermediari	1997	Transferència universitat-empresa	Acadèmica-empresarial	50 + centres
Valldaura Labs	Living Lab	2011	Sostenibilitat, bioeconomia	Ambiental	MAEBB, Green Fab Lab
Eurecat	Centre tecnològic	2014	R+D+i aplicada	Empresarial	69 M€ ingressos
Sincrotró Alba	Infraestructura	2010	Recerca d'excel·lència	Acadèmica	2000 + investigadors/any
Hub B30	Plataforma territorial	2018	Cocreació territorial	Multihèlix	Circular B30
Cerdanyola Activa	Hub local	2020	Innovació empresarial	Empresarial-social	Transferència coneixement
Civic Lab Altimira	Living Lab	En desenvolupament	Participació ciutadana	Social	Innovació oberta ciutadana

Taula 3. Inventari complet de casos d'Urban Living Labs i agents d'innovació a Cerdanyola. Font: Elaboració pròpia basada en documentació oficial i literatura acadèmica

seguir la transformació cap a un ecosistema sostenible.

Cerdanyola Activa, a través del seu Hub d'Innovació Empresarial, actualment en desenvolupament, constituirà un espai d'ideació i cocreació de projectes empresarials dirigits a promoure la col·laboració entre els diferents agents de la quàdruple hèlix (Cerdanyola Activa, 2024). Aquest hub local funcionarà com a punt de trobada entre empreses, emprenedors, entitats, ciutadania, universitat i centres de recerca.

Els serveis de Cerdanyola Activa s'estructuraran al voltant de quatre eixos principals: la transferència de coneixement facilita l'accés del teixit empresarial als agents del coneixement; l'assessorament a pimes i emprenedors dona suport especialitzat en la implementació de la innovació; el foment de la innovació local es concreta en projectes de ciència ciutadana i píndoles formatives; i l'espai relacional per cocrear projectes ajuda a validar models de negoci i prototips.

El Civic Lab Altimira, actualment en desenvolupament com a Living-Lab de Can Altimira,

contribuirà a la materialització de la quarta hèlix (social) en l'ecosistema d'innovació de Cerdanyola. Aquest nou espai lab de generació d'idees, cocreació i coelaboració estarà orientat a impulsar nous models d'innovació oberta basada en els usuaris (Circular B30, 2022).

El concepte del Civic Lab Altimira connectarà directament amb els principis de participació ciutadana activa i cocreació de solucions identificats com a característiques distintives dels Urban Living Labs. Aquest espai està dissenyat per facilitar la participació dels ciutadans com a cocreadors de solucions per a reptes locals, no només com a usuaris finals o beneficiaris passius.

3.4. Model de quintuple hèlix territorialitzat

L'ecosistema d'innovació de Cerdanyola és un model de quintuple hèlix territorialitzat que integra els cinc actors en un sistema coherent de col·laboració i cocreació. La primera hèlix

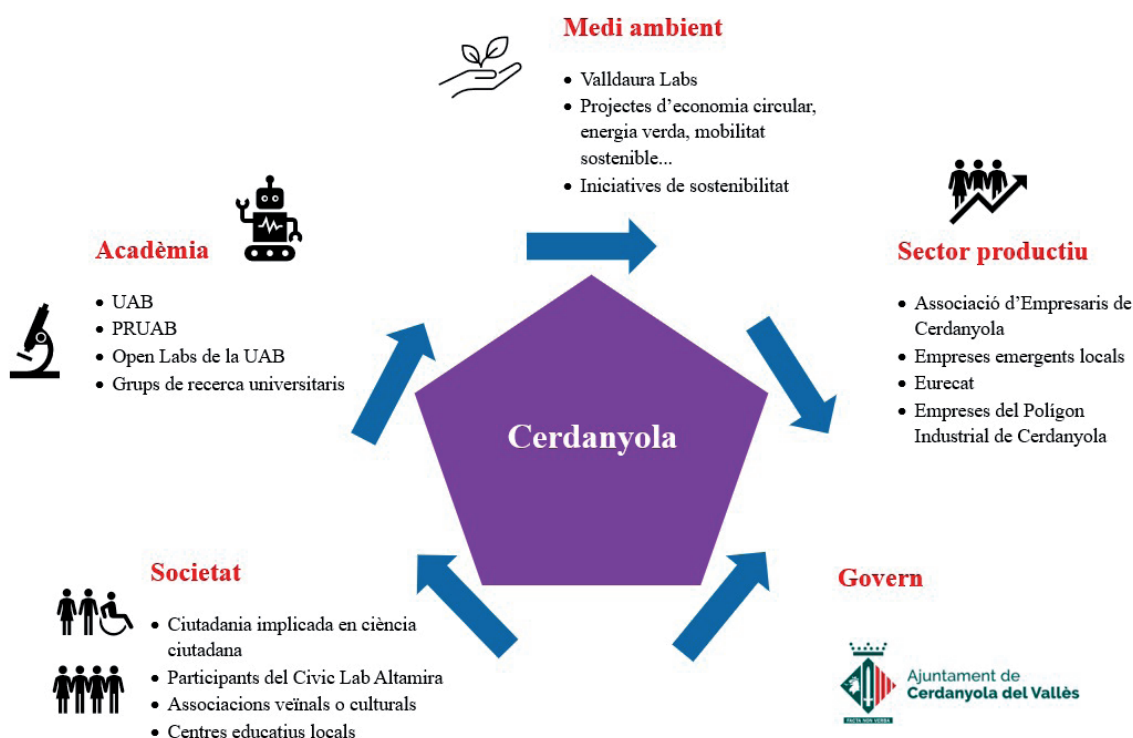

Figura 2. Quintuple hèlix de Cerdanyola del Vallès. Elaboració pròpia

(acadèmica) està representada per la UAB, els UAB Open Labs i els investigadors. La segona hèlix (empresarial) inclou les empreses locals, l'AEC i el teixit empresarial. La tercera hèlix (governamental) està integrada per l'Ajuntament de Cerdanyola i Cerdanyola Activa, que es troba en procés de desenvolupament. La quarta hèlix (social) comprèn la ciutadania, els projectes de ciència ciutadana i el futur Civic Lab Altimira, actualment en fase de planificació. La cinquena hèlix (ambiental) està representada per Valldaura Labs, les iniciatives de sostenibilitat i el projecte Circular B30.

Aquest model territorialitzat presenta característiques distintives que el diferencien d'altres experiències d'innovació territorial. La concentració d'agents d'excel·lència en un territori relativament petit facilita la interacció i col·laboració entre actors diversos. La presència de la UAB com a universitat de recerca intensiva proporciona una base sòlida de generació de

coneixement. La diversitat de centres tecnològics i infraestructures científiques ofereix capacitats complementàries que cobreixen un ampli espectre de necessitats d'innovació.

La proximitat geogràfica entre aquests agents facilita la col·laboració informal i formal i crea oportunitats per a la fertilització creuada d'idees i la generació de sinergies. Aquesta densitat d'institucions de coneixement, combinada amb la tradició de col·laboració i la cultura d'innovació oberta, dona lloc a un entorn únic per a la innovació territorial que és difícil de replicar en altres contextos urbans.

L'anàlisi d'aquest ecosistema revela com els principis teòrics de la quintuple hèlix i els Urban Living Labs es materialitzen en pràctiques concretes d'innovació territorial. La transició cap a l'anàlisi dels escenaris de futur permet examinar com aquest model pot evolucionar i quines estratègies poden potenciar el seu desenvolupament.

4. Escenaris de futur i estratègies de desenvolupament

L'ecosistema d'innovació de Cerdanyola del Vallès presenta un potencial considerable per a la transformació territorial mitjançant la innovació oberta i la col·laboració multiactor. L'anàlisi del cas mostra diverses dimensions estratègiques que posicionen el territori com un model de referència per al desenvolupament de ciutats del coneixement basades en principis de sostenibilitat, participació ciutadana i excel·lència científica.

4.1. Capacitat de transformació mitjançant innovació oberta

La capacitat de transformació de Cerdanyola rau en la seva habilitat per mobilitzar i articu-

lar recursos diversos en la resolució de reptes complexos que requereixen enfocaments integrats. L'ecosistema ha demostrat capacitat per generar sinergies entre agents amb especialitzacions complementàries, creant més valor que la suma de les contribucions individuals.

La presència de la UAB com a universitat de recerca intensiva proporciona una base sòlida per a la generació contínua de coneixement i la formació de talent especialitzat. Els UAB Open Labs materialitzen la democratització de l'accés a tecnologies avançades i faciliten la transformació de coneixement acadèmic en aplicacions pràctiques. El PRUAB esdevé un pont necessari entre universitat i empresa que facilita la transferència de coneixement i la creació de valor econòmic.

Eurecat aporta capacitats tecnològiques avançades que permeten abordar reptes d'innovació en sectors diversos, des de la manufactura avançada fins a la biotecnologia. El Sincrotró Alba posiciona Cerdanyola en les xarxes globals de recerca d'excel·lència i atrau talent internacional alhora que facilita col·laboracions científiques de primer nivell. Valldaura Labs aporta una perspectiva única sobre sostenibilitat i bioeconomia que resulta cabdal per a la transició cap a models de desenvolupament més sostenibles.

La integració d'aquests agents en un ecosistema coherent facilita la generació de solucions innovadores que combinen excel·lència científica, viabilitat tecnològica, sostenibilitat ambiental i acceptació social. Aquesta capacitat d'integració multidimensional és un avantatge competitiu significatiu que posiciona Cerdanyola com un model de referència per a altres territoris.

■ 4.2. Oportunitat de cocrear desenvolupament local del segle XXI

Cerdanyola té l'oportunitat de cocrear un model de desenvolupament local que respongui als reptes del segle XXI mitjançant la integració de sostenibilitat ambiental, inclusió social i competitivitat econòmica. El projecte Circular B30 exemplifica aquesta oportunitat, articulant una xarxa de laboratoris territorials orientats a la transformació cap a un ecosistema sostenible amb objectiu de residu zero.

La col·laboració entre diferents nivells de govern facilita la mobilització de recursos i la implementació de polítiques coherents que donen suport a la innovació territorial. La participació ciutadana a través de projectes de ciència ciutadana i el futur Civic Lab Altimira, actualment en planificació, assegura que el desenvolupament territorial respongui a necessitats reals de la comunitat. La col·laboració empresarial facilitada per l'AEC i Cerdanyola Activa, en desenvolupament, assegura que la innovació generi valor econòmic i contribueixi a la competitivitat del territori.

Aquest enfocament integrat permet abordar simultàniament múltiples dimensions del desenvolupament territorial: la sostenibilitat ambiental a través de projectes d'economia circular i bioeconomia; la inclusió social mitjançant la participació ciutadana i la ciència ciutadana; la competitivitat econòmica a través de la transferència de tecnologia i la creació d'empreses innovadores; i la qualitat democràtica mitjançant processos participatius i governança col·laborativa.

■ 4.3. Rellevància del Civic Lab i del hub empresarial

El Civic Lab Altimira i el Hub d'Innovació Cerdanyola Activa representaran dispositius estratègics per a la materialització dels principis d'innovació oberta en el context local. El Civic Lab oferirà l'oportunitat de desenvolupar noves metodologies de participació ciutadana que vagin més enllà de la consulta tradicional per involucrar els ciutadans com a cocreadors de solucions.

El desenvolupament del Civic Lab Altimira com a espai d'innovació cívica podrà contribuir significativament a la democratització de la innovació, permetent que els ciutadans no només participin en la identificació de problemes sinó també en el disseny, implementació i avaluació de solucions. Aquest enfocament pot generar solucions més efectives i socialment acceptables, alhora que enforteix la cohesió social i la capacitat col·lectiva per abordar reptes comuns.

El Hub d'Innovació Cerdanyola Activa funcionarà com a facilitador de la innovació empresarial local, proporcionant serveis de transferència de coneixement, assessorament especialitzat i espais de cocreació que permetin la validació de models de negoci i prototips. La integració d'aquests dispositius en l'ecosistema més ampli d'innovació territorial assegura la coherència i complementarietat de les iniciatives.

La sinergia entre el Civic Lab i el hub empresarial pot generar oportunitats úniques

per a la cocreació de solucions que combinin innovació social i viabilitat econòmica. Aquesta combinació pot facilitar el desenvolupament d'empreses socials, projectes d'economia social i solidària, i iniciatives d'emprenedoria social que contribueixin simultàniament al desenvolupament econòmic i la cohesió social del territori.

■ 4.4. Escalabilitat i replicabilitat del model

El model d'innovació territorial de Cerdanyola presenta característiques que en faciliten l'escalabilitat i replicabilitat en altres contextos urbans. La documentació sistemàtica de processos, metodologies i resultats permet a altres territoris aprendre de l'experiència de Cerdanyola i adaptar els principis a les seves circumstàncies específiques.

L'escalabilitat del model rau en la seva capacitat per adaptar-se a contextos diversos mantenint els principis fonamentals de col·laboració multiactor, participació ciutadana i sostenibilitat ambiental. Els elements clau que faciliten aquesta escalabilitat inclouen: la presència d'institucions d'excel·lència que actuen com a motors de coneixement; la diversitat de capacitats tecnològiques que permeten abordar reptes diversos; la implementació de dispositius d'innovació que faciliten la col·laboració; i la creació de mecanismes de governança adaptativa.

■ 4.5. Aposta estratègica per la innovació i la col·laboració local

El futur desenvolupament de l'ecosistema d'innovació de Cerdanyola requereix una aposta estratègica continuada per la innovació i la col·laboració local que asseguri la sostenibilitat i el creixement de les capacitats territorials. La consolidació dels UAB Open Labs com a xarxa d'espais d'innovació oberta requereix el desenvolupament de metodologies específiques, la formació de personal especialitzat i la creació de mecanismes de finançament sostenible.

El desenvolupament del Civic Lab Altimira oferirà l'oportunitat de crear un model innovador de participació ciutadana que pugui ser replicat en altres contextos. La consolidació del Hub d'Innovació Cerdanyola Activa com a facilitador de la innovació empresarial local requerirà l'ampliació de serveis, la creació de xarxes de col·laboració i el desenvolupament de mecanismes de finançament sostenible.

L'evolució cap a un model més madur d'innovació territorial també requereix l'establiment de mecanismes d'avaluació i aprenentatge que permetin la millora contínua dels processos i la identificació d'oportunitats d'innovació emergents. Aquest enfocament reflexiu i adaptatiu és essencial per mantenir la rellevància i efectivitat de l'ecosistema d'innovació en un context de canvi accelerat.

5. Conclusions

Aquest estudi ha analitzat l'ecosistema d'innovació de Cerdanyola del Vallès com a cas de referència d'implementació dels principis d'innovació oberta i Urban Living Labs en un context territorial específic. L'anàlisi revela que Cerda-

nyola ha desenvolupat un model innovador que integra efectivament els cinc actors de la quintuple hèlix en un sistema coherent de col·laboració i cocreació que genera valor econòmic, social i ambiental.

5.1. Contribucions principals

La primera contribució principal d'aquest estudi és la documentació d'un model territorialitzat de quintuple hèlix que materialitza els principis teòrics en pràctiques concretes d'innovació col·laborativa. L'ecosistema de Cerdanyola demostra que la presència d'una universitat de recerca intensiva, centres tecnològics d'excel·lència, empreses locals, iniciatives ciutadanes i projectes de sostenibilitat poden articular-se en un sistema dinàmic que facilita la innovació territorial.

La segona contribució és la identificació dels factors clau que faciliten l'èxit d'ecosistemes d'innovació territorial. Aquests factors inclouen la presència d'institucions d'excel·lència que actuen com a motors de coneixement, la diversitat de capacitats tecnològiques que permeten abordar reptes diversos, la implementació de dispositius d'innovació que faciliten la col·laboració multiactor i la creació de mecanismes de governança que asseguren la coordinació i coherència de les iniciatives.

La tercera contribució és la demostració que els Urban Living Labs poden funcionar com a instruments per a la transformació territorial sostenible. Els casos del Hub B30, Cerdanyola Activa i el futur Civic Lab Altimira, en desenvolupament, exemplifiquen la implementació pràctica dels principis d'experimentació en el món real, participació ciutadana activa, cocreació de solucions i orientació cap a la sostenibilitat.

La quarta contribució és l'anàlisi comparativa amb experiències internacionals que permet situar el cas de Cerdanyola en el context global dels Urban Living Labs i identificar-ne les característiques distintives. Aquesta comparació revela que Cerdanyola presenta un model únic que combina excel·lència científica, proximitat geogràfica i diversitat d'agents en un territori relativament petit.

5.2. Cerdanyola com a demostració pràctica del model de quintuple hèlix

L'anàlisi del cas de Cerdanyola valida l'aplicabilitat del model de quintuple hèlix en contextos territorials específics i demostra la rellevància dels Urban Living Labs com a instruments per a la innovació territorial. La presència efectiva dels cinc actors de la quintuple hèlix i la seva articulació en processos de col·laboració confirma la utilitat d'aquest marc teòric per comprendre i orientar el desenvolupament d'ecosistemes d'innovació territorial.

L'evolució conceptual des de la innovació tancada cap a la innovació oberta, i des dels models d'hèlix simples cap a la quintuple hèlix, troba a Cerdanyola un exemple pràctic de com aquests desenvolupaments teòrics es poden materialitzar en contextos territorials específics per generar valor econòmic, social i ambiental.

5.3. Implicacions per a altres territoris

L'experiència de Cerdanyola ofereix set lliçons clau per a altres territoris que vulguin impulsar ecosistemes d'innovació: la importància d'institucions d'excel·lència, la diversificació tecnològica, la creació de dispositius de col·laboració, una governança adaptativa, la proximitat geogràfica, la documentació dels processos i la integració amb polítiques urbanes sostenibles. Tot plegat apunta cap a un enfocament holístic, que combini tecnologia, institucions, política i participació ciutadana, amb una visió a llarg termini.

5.4. Reflexió final

L'ecosistema d'innovació de Cerdanyola és un exemple de com els principis de la innovació oberta i els Urban Living Labs poden aplicar-se amb èxit a escala local per generar valor econòmic, social i ambiental. El seu model integra ciència d'excel·lència, participació ciutadana,

sostenibilitat i competitivitat, mostrant un camí viable cap a la ciutat del coneixement del futur.

L'èxit del model es basa a trobar un equilibri entre la diversitat d'actors —necessària per innovar— i una direcció estratègica comuna. Això exigeix un lideratge clar, governs flexibles i un compromís sostingut amb la col·laboració i la inclusió.

Cerdanyola també ens ensenya que construir un ecosistema d'innovació sòlid és un procés lent i complex, que requereix una inversió continuada, confiança mútua entre els agents implicats i una cultura col·laborativa. Tot plegat constitueix una base sòlida per a una transformació urbana sostenible i replicable en altres territoris

Referències

- ALBA SYNCHROTRON. 2024. *ALBA Synchrotron*. <<https://www.cells.es/en>>
- ÀMBIT B30. 2024. *Hub B30*. <<https://ambitb30.org/es/que-hacemos/hubb30/>>
- BALDWIN, C.; VON HIPPEL, E. 2011. «Modeling a paradigm shift: From producer innovation to user and open collaborative innovation». *Organization Science*, 22(6), 1399-1417. <<https://doi.org/10.1287/orsc.1100.0618>>
- BEKKERS, V.; TUMMERS, L.; STUIJFZAND, B. G.; VOORBERG, W. 2013. «Social innovation in the public sector: An integrative framework». *LIPSE Working Papers*, 1, 1-34.
- BOGERS, M.; ZOBEL, A. K.; AFUAH, A.; ALMIRALL, E.; BRUNSWICKER, S.; DAHLANDER, L.; FREDERIKSEN, L.; GAWER, A.; GRUBER, M.; HAEFLIGER, S.; HAGEDOORN, J.; HILGERS, D.; LAURSEN, K.; MAGNUSSON, M. G.; MAJCHRZAK, A.; MCCARTHY, I. P.; MOESLEIN, K. M.; NAMBIAN, S.; PILLER, F. T.; ... TER WAL, A. L. 2017. «The open innovation research landscape: Established perspectives and emerging themes across different levels of analysis». *Industry and Innovation*, 24(1), 8-40. <<https://doi.org/10.1080/13662716.2016.1240068>>
- BULKELEY, H.; COENEN, L.; FRANTZESKAKI, N.; HARTMANN, C.; KRONSELL, A.; MAI, L.; MARVIN, S.; MCCORMICK, K.; VAN STEENBERGEN, F.; VOYTENKO PALGAN, Y. 2016. «Urban living labs: governing urban sustainability transitions». *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 22, 13-17. <<https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.02.003>>
- BULKELEY, H.; MARVIN, S.; VOYTENKO PALGAN, Y.; MCCORMICK, K.; BREITFUSS-LOIDL, M.; MAI, L.; VON WIRTH, T.; FRANTZESKAKI, N. 2017. «Urban living laboratories: conducting the experimental city?». *European Urban and Regional Studies*, 26(4), 317-335. <<https://doi.org/10.1177/0969776417727222>>
- CARAYANNIS, E. G.; CAMPBELL, D. F. 2012. «Mode 3 knowledge production in quadruple helix innovation systems». *A Mode 3 Knowledge Production in Quadruple Helix Innovation Systems* (p. 1-63). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-2062-0_1>
- 2021. «Democracy of climate and climate for democracy: the evolution of quadruple and quintuple helix innovation systems». *Journal of the Knowledge Economy*, 12(4), 2050-2082. <<https://doi.org/10.1007/s13132-021-00778-x>>
- CERDANYOLA ACTIVA. 2024. *Talent i innovació*. <<https://www.cerdanyolactiva.cat/es/talento-e-innovacion/>>
- CHESBROUGH, H. 2003. *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Harvard Business Review Press.

- CIRCULAR B30. 2022. *Living-Lab de Can Altimira "Espai Altimira"*. Projecte Circular B30, Operació 4.
- DELL'ERA, C.; LANDONI, P. 2014. «Living Lab: A methodology between user-centred design and participatory design». *Creativity and Innovation Management*, 23(2), 137-154. <<https://doi.org/10.1111/caim.12061>>
- ENOLL. 2024. *European Network of Living Labs*. <<https://enoll.org/>>
- ETZKOWITZ, H.; LEYDESDORFF, L. 2000. «The dynamics of innovation: from National Systems and "Mode 2" to a Triple Helix of university-industry-government relations». *Research Policy*, 29(2), 109-123. <[https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00055-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00055-4)>
- EURECAT. 2024. *Eurecat, el Centre Tecnològic de Catalunya*. <<https://eurecat.org/en/eurecat/>>
- GAMBARDELLA, A.; RAASCH, C.; VON HIPPEL, E. 2016. «The user innovation paradigm: impacts on markets and welfare». *Management Science*, 63(5), 1450-1468. <<https://doi.org/10.1287/mnsc.2015.2393>>
- HOSSAIN, M.; LEMINEN, S.; WESTERLUND, M. 2019. «A systematic review of living lab literature». *Journal of Cleaner Production*, 213, 976-988. <<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.257>>
- LEMINEN, S.; WESTERLUND, M. 2019. «Living labs: from scattered initiatives to a global movement». *Creativity and Innovation Management*, 28(2), 250-264. <<https://doi.org/10.1111/caim.12310>>
- LEMINEN, S.; WESTERLUND, M.; NYSTRÖM, A. G. 2013. «On becoming creative consumers—user roles in living labs networks». *International Journal of Technology Marketing*, 8(1), 33-52. <<https://doi.org/10.1504/IJTMKT.2013.051536>>
- MCADAM, M.; MILLER, K.; MCADAM, R. 2021. «Understanding quadruple helix relationships of university-industry-government-society: a study of a university's entrepreneurial ecosystem». *Technology Analysis & Strategic Management*, 33(6), 694-710. <<https://doi.org/10.1080/09537325.2020.1851171>>
- NESTI, G. 2018. «Co-production, accountability and urban governance: Lessons from the comparison of three European cities». *Urban Research & Practice*, 11(4), 472-489. <<https://doi.org/10.1080/17535069.2017.1395910>>
- PARC DE RECERCA UAB. 2024. *Connectem Universitat i Empresa*. <<http://www.pruab.cat/ca>>
- PRAHALAD, C. K.; RAMASWAMY, V. 2004. *The Future of Competition: Co-Creating Unique Value with Customers*. Harvard Business Review Press.
- PUERARI, E.; DE KONING, J. I.; VON WIRTH, T.; KARRÉ, P. M.; MULDER, I. J.; LOORBACH, D. A. 2018. «Co-creation dynamics in urban living labs». *Sustainability*, 10(6), 1893. <<https://doi.org/10.3390/su10061893>>
- RAMASWAMY, V.; OZCAN, K. 2018. *The Co-Creation Paradigm*. Stanford University Press.
- SCHUURMAN, D.; DE MAREZ, L.; BALLON, P. 2016. «The impact of living lab methodology on open innovation contributions and outcomes». *Technology Innovation Management Review*, 6(1), 7-16. <<https://doi.org/10.22215/timreview/956>>
- SHAH, S. K.; TRIPSAS, M. 2007. «The accidental entrepreneur: the emergent and collective process of user entrepreneurship». *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1-2), 123-140. <<https://doi.org/10.1002/sej.15>>
- UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA. 2019. *Inauguration of the UAB Open Labs*. <<https://www.uab.cat/web/newsroom/news-detail/inauguration-of-the-uab-open-labs-1345830290613.html?detid=1345801451458>>
- VALLDAURA LABS. 2024. *Valldaura Labs*. <<https://valldaura.net/>>
- VAN DE VRANDE, V.; DE JONG, J. P.; VANHAVERBEKE, W.; DE ROCHEMONT, M. 2009. «Open innovation in SMEs: Trends, motives and management challenges». *Technovation*, 29(6-7), 423-437. <<https://doi.org/10.1016/j.technovation.2008.10.001>>

- VARGO, S. L.; LUSCH, R. F. 2008. «Service-dominant logic: continuing the evolution». *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 1-10. <<https://doi.org/10.1007/s11747-007-0069-6>>
- VON HIPPEL, E. 2005. *Democratizing Innovation*. MIT Press.
- VON WIRTH, T.; FUENFSCHILLING, L.; FRANTZESKAKI, N.; COENEN, L. 2019. «Impacts of urban living labs on sustainability transitions: mechanisms and strategies for systemic change through experimentation». *European Planning Studies*, 27(2), 229-257. <<https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1504895>>

PART II

MONOGRAFIES

4. El nom de les cooperatives

Autoria | Jordi Garcia Jané, *L'Apòstrof*

1. Introducció

Els noms ens serveixen per designar la realitat. Els éssers humans posem nom a tot, començant per nosaltres mateixos (antropònims) i pels llocs que habitem (topònims). Però també tenen nom els animals de companyia, les cases, els productes comercials (marques) o les organitzacions.

A més de la seva funció bàsica, identificar, el nom d'una organització pot tenir moltes funcions. De vegades serveix per cridar l'atenció, d'altres per explicar la seva activitat o la ideologia dels seus membres, d'altres per contraposar-se a d'altres organitzacions..., i sovint fa unes quantes d'aquestes coses a la vegada.

Molts noms amb què els humans «bategem» les organitzacions que creem són inventats o bé discrecionals, funcionen com a simples designatius, talment com el NIF. Són denominacions opaques que no aporten cap mena d'informació. Però també hi ha altres noms que ens expliquen o, si més no, ens insinuen algun aspecte de l'organització: l'activitat, la raó social, el marc territorial, la ideologia dels membres fundadors o, fins i tot, alguna característica del context de la societat en què neixen.

En aquest treball analitzaré la denominació d'un tipus concret i peculiar d'organització, les cooperatives, en concret les cooperatives catalanes. Parteixo de la hipòtesi que el conjunt

de noms de les cooperatives en un lloc i un temps determinats ens dona una certa informació sobre el cooperativisme d'aquella societat i, fins i tot, sobre aquella societat mateixa.

Recordem que les cooperatives són associacions autònomes de persones que s'han unit d'una manera voluntària per satisfer les seves necessitats i aspiracions econòmiques, socials i culturals en comú mitjançant una empresa de propietat conjunta i de gestió democràtica, seguint la definició de l'Aliança Cooperativa Internacional. Tota activitat econòmica o social pot ésser objecte d'una cooperativa, de manera que tenim cooperatives de moltes classes o branques: agràries, d'assegurances, de persones consumidores i usuàries, de crèdit, d'ensenyament, d'habitatge, sanitàries, de serveis, de treball associat...

Adverteixo, abans que res, que es tracta d'un estudi preliminar i amb moltes limitacions. Algunes són atribuïbles a l'autor, d'altres a l'objecte d'estudi. Entre les primeres, haig de dir que ni la semàntica és el meu camp d'expertesa ni he esmerçat a aquest treball tot el temps que un estudi rigorós exigiria. La mostra sobre la qual he treballat no és representativa dels milers de noms de cooperatives que s'han constituït a Catalunya al llarg dels seus 185 anys d'història, ni tampoc he parlat amb la majoria

de persones que les van fundar —les que encara hi són, és clar—, ni he trobat un document per a cada una que m'expliqués l'origen del nom.

De més, hi ha limitacions que hem d'atribuir a l'objecte d'estudi. Una és que sovint una cooperativa té dos noms, el nom sencer que apareix als estatuts i aquell amb què es coneix habitualment. El nom sencer acostuma a incloure termes que expliquen l'activitat: Opcions de Consum Responsable; Cooperativa Cultural Rocaguinarda; Arç, Corredoria d'Assurances; Estratègies de Transformació Comunitària Sostenible (ETCs); Sotrac Habitatge Cooperatiu... Ara bé, un nom ha de ser curt perquè se'l pugui recordar. En la vida diària, per economia lingüística i per distingir una entitat de totes les altres dedicades a la mateixa activitat, els termes genèrics s'ometen i només s'usa l'específic. Llavors parlem tan sols d'Opcions, Rocaguinarda, Arç, ETCs o Sotrac, i ara el nom ja no ens explica la cooperativa. Per tant, en quin dels dos noms s'haurien de basar els estudis d'aquesta mena? En aquest, he partit del nom quotidià, sempre que el coneixia, és clar.

Ara bé, potser la limitació més important és que tan sols podríem saber del cert què va induir un grup de persones a denominar d'aquella manera l'organització que estaven creant si parléssim amb totes elles. I fins i tot així obtindríem només una aproximació raonable sobre les seves motivacions. Restaria un marge d'error provocat per la natural diferència entre allò que va passar i allò que es recorda, i

encara de vegades entre allò que es recorda i allò que s'explica. A més, en el cas específic de l'organització cooperativa, la denominació és gairebé sempre fruit d'un procés col·lectiu. Per tant, hi convergeixen motivacions diverses i, qui sap si també diferents atribucions de significat a la paraula o el sintagma finalment triat, una possibilitat que la polisèmia pròpia de molts termes facilita.

Per acabar-ho d'adobar, la casualitat també hi diu la seva. Un magnífic exemple del seu paper el trobem en el nom de la cooperativa barcelonina El Rellotge, fundada el 1901. Marc Dalmau, al seu llibre *La Unió Cooperatista Barcelonense 1901-1977. Intel·ligència col·lectiva a l'Esquerra de l'Eixample*, explica: «El nom de la cooperativa es veu que va ser fruit de la casualitat, ja que el soci encarregat de presentar els reglaments al govern civil anava a inscriure-la com L'Espiga, però el funcionari li va dir que ja hi havia una societat de forners que portava aquell nom. Per estalviar temps, quan va aixecar el cap, en veure un rellotge a la paret va decidir que aquell seria el nom de la cooperativa» (2024, p. 21). Si qui ara escriu no hagués disposat d'aquesta valuosa font, potser, ves a saber, hauria conjejurat que es deia El Rellotge perquè a la façana de l'edifici cooperatiu hi havia un rellotge i l'hauria classificada com a nom de lloc!

Per tant, lector, lectora, pren-te aquest treball com una primera aproximació al tema i, cooperativistes, disculpeu-me, si he mal interpretat l'origen o el sentit del vostre nom.

2. Tipus de noms

Quins factors poden influir en la tria del nom d'una cooperativa per part de les persones fundadores? Ben bé se me n'acudeixen deu. Aclareixo, però, que no són excloents entre si; segur que en el procés col·lectiu de designació hi intervenen molts d'aquests factors alhora:

1. La voluntat d'explicar el producte o l'activitat de la cooperativa.
2. La ideologia de les persones fundadores. En aquest cas, la denominació funciona com un posicionament ideològic.

3. La voluntat d'homologar-se amb els noms que les persones fundadores perceben com a normals al seu sector d'activitat o territori.
4. La voluntat de diferenciar-se dels noms que les persones fundadores perceben com a normals al seu sector d'activitat o territori.
5. L'abast territorial on preveuen desenvolupar l'activitat.
6. El context social i polític.
7. La capacitat que atribueixen al nom de donar valor o connotacions positives a l'activitat, el producte o a la cooperativa mateix.
8. La capacitat de cridar l'atenció que atribueixen al nom.
9. La capacitat de ser recordat que atribueixen al nom.
10. L'eufonia que atribueixen al nom.

Si ja hem establert quins poden ser els principals elements que entren en joc en aquest procés, ara toca preguntar-nos quins tipus de nom se'n deriven.

Hi deu haver moltes maneres de classificar els noms de les cooperatives. Personalment vaig pensar que ho podia fer de tres maneres diferents. La primera va ser des- triar-los per grups semàntics —noms de professions o d'activitats, de valors, d'aliments, de construccions, de noms relacionats amb la natura, amb la manera de fer l'activitat, amb la manera d'organitzar-se...—, però em va semblar que escamparia els noms en massa categories i, a més, donaria poca informació rellevant per conèixer el moviment cooperatiu i la seva evolució, que és la pretensió d'aquest treball.

Més endavant, vaig pensar que els classificaria des del punt de vista de la part receptora en el procés comunicatiu, és a dir, segons la quantitat d'informació que un nom aporta. Si ho feia així, aleshores havia de parlar de noms transparents i de noms opacs, i potser, per encabir aquells termes que ens proporcionen alguna informació però tampoc gaire, afegir-hi la categoria intermèdia de

noms «translúcids», manllavant el camp semàntic de la llum. Aquesta és una classificació que he fet servir (taula 1), però no com a principal. Els inconvenients són que es basa en una percepció subjectiva —el nom que per a mi pot ser transparent per a algú pot ser opac i al revés— i que obvia les motivacions de les sòcies fundadores per triar un nom i no un altre.

A l'últim, m'he decantat per una classificació *sui generis*, híbrida podem dir-ne, en vuit categories bàsiques: dos grups semàntics que apareixen sovint en moltes classes de cooperatives (noms de lloc i noms de persona), tres categories que em semblen força objectivables (noms explicatius, associatius i inventats) i tres més (noms metafòrics, ideològics explícits i discrecionals) força «relliscoses» perquè per a molts noms em falta informació de les motivacions per posar-los i, per tant, m'he hagut de basar en la meua interpretació. Així doncs, no la considero una classificació «rodona», però tampoc se me n'ha acudit cap de millor. Segur que ha propiciat alguns errors, com per exemple que un nom que hagi considerat discrecional en realitat és metafòric o a l'inrevés.

Abans de continuar, preciso millor cada una d'aquestes vuit categories:

1. **Noms explicatius:** expliquen l'activitat o el producte que fa la cooperativa, la seva funció o una característica. Exemples: Cooperativa Mútua del Pa i Queviures, Espai Ambiental o Fem Procomuns.
2. **Noms associatius:** paraules o expressions que pertanyen al mateix camp associatiu de l'activitat, del producte de la cooperativa o de la seva seu social. Exemples: Abacus (distribució de material educatiu), El Brot (alimentació ecològica) o Click (informàtica).
3. **Noms metafòrics:** paraules o expressions que pertanyen a un camp associatiu diferent del de l'activitat, el producte, la raó social o la ideologia de la cooperativa, però que permeten evocar

una d'aquestes característiques perquè s'hi pot establir una analogia, una semblança. Exemples: Arç,¹ L'Esberla (al seu web diuen: «Som aquí per esberlar el "Això sempre s'ha fet així"») o Pollen (volen pol·linitzar idees transformadores editant llibres).

4. **Noms ideològics explícits:** expressen un valor que vol practicar la cooperativa o remetent clarament a un posicionament polític. Exemples: Món Verd, Propaganda pel Fet o Cooperativa Feminista L'Arquera. Parlo de noms ideològics «explícits» per diferenciar-los d'alguns noms metafòrics, associatius o de persona en la tria dels quals ha intervingut també un criteri ideològic, sense que aquest significat sigui tan evident per a algú extern.
5. **Noms de lloc:** indiquen un lloc relacionat amb la cooperativa, normalment la seva seu social o l'abast territorial de la seva activitat. Exemples: Cooperativa Plana de Vic, Col·lectiu Ronda o La Rural de Collserola.
6. **Noms de persona:** al·ludeixen a les persones fundadores, o de vegades també a les persones que les inspiraven. Exemples: Cia. Pepa Plana, Salvador Coll i Fill o Residència Pi i Sunyer.²
7. **Noms inventats:** neologismes, radicals grecs i llatins, onomatopeies, sigles i acrònims, xifres... Exemples: Clack (producció audiovisual), Cooufar (Cooperativa d'Usuaris, Familiars i Amics de Rubricatus) o Coop57 (la xifra recorda les

57 persones extreballadores de l'Editorial Bruguera que van aportar part de la seva indemnització per constituir aquesta cooperativa de serveis financers).

8. **Noms discrecionals:** paraules o expressions conegudes, però que no estan relacionades amb cap característica de la cooperativa. Exemples: El Rellotge, Tres Cadires,³ Mestral (Escola Mestral).

A aquestes categories bàsiques encara hi hem d'afegir les seves combinacions. Les dues més freqüents són:

1. **Noms explicatius i de lloc alhora:** combinen un element informatiu amb una indicació de lloc. Exemples: Transports Urbans de Sabadell, Biciclot, Mengem Bages.

Noms transparents (molta informació)	Noms translúcids (alguna informació)	Noms opacs (cap o gairebé cap informació)
-Explicatius	- Associatius - Metafòrics - Ideològics explícits - De persona - De lloc	- Inventats - Discrecionals

Taula 1: Quantitat d'informació que aporten les vuit categories bàsiques de noms de cooperatives⁴

2. **Noms ideològics explícits i de lloc alhora:** combinen un element ideològic

1 Jordi Via, un dels fundadors d'Arç, explica així la tria del nom: «El nom d'Arç, inicialment, va ser una troballa. Vàrem agafar l'índex del llibre de plantes medicinals *Dioscòrides renovado* d'en Pius Font Quer i, amb els ulls tancats, vam marcar un nom. En llegir les característiques de l'arç blanc va aparèixer la sorpresa: arbust mediterrani —com nosaltres, amb espines contra els depredadors— volíem construir un instrument de defensa de les classes populars—, tònic cardíac —volíem generar recursos per als moviments socials— i amb fruits vermells —ho volíem fer al·lucinant, construint alternatives al model socioeconòmic—. I, a més, en començar per A, a les cerques sortíem dels primers i la fulla es va convertir en un magnífic recurs gràfic».

2 Roses, August Pi i Sunyer va ser un metge molt estimat en aquesta població al primer terç del segle passat (Gavaldà, 2007).

3 Expliquen així l'origen del nom: «El nom de Tres Cadires ve del primer dia en què els tres socis fundadors: l'Anna Maria, el Quim i l'Andreu, van demanar al Jesús, que havia recuperat la recepta d'una padrina, que els ensenyés a fer vi de nous. Abans de tot van seure en tres cadires de fusta amb un tronc cadascun al davant a picar les nous verdes per a la recepta, i d'aquí ve el nom».

4 Aquesta gradació pel que fa a la «transparència» o l'«opacitat» del nom té lloc també dintre de cada categoria. És a dir, encara que he considerat que el nom de dues cooperatives d'habitatge com Llar Jove i Can 70 són, tots dos, explicatius, crec que estarem d'acord que el primer aporta una informació més clara sobre el públic destinatari dels habitatges cooperatius que el segon. O, per posar un segon exemple, tot i que he considerat com a noms inventats els de dues cooperatives com Fiare i Facto, convindrem que resulta més fàcil imaginar-se que Fiare fa activitat financera que no pas que Facto es dedica a l'assessoria i la consultoria.

amb una indicació de lloc. Exemples: La Lleialtat Sansenca,⁵ Camp La Fraternal d'Albagés, Balenyà Sostenible.

Tot seguit recullo per categories una mostra de noms de cooperatives classificats segons l'època o la classe de cooperativa en els apartats següents: cooperatives anteriors a 1939, cooperatives agràries, cooperatives de consum, cooperatives d'habitatge i cooperati-

ves de treball. Acabo l'estudi extraient algunes conclusions generals.

He ordenat alfabèticament les cooperatives esmentades. De vegades una part del nom l'he escrit en negreta o l'acompanyo amb informació que m'ha semblat rellevant per entendre la seva inclusió en la categoria en qüestió: la data, el lloc, l'activitat, una explicació molt breu... Quan l'explicació era més llarga, l'he convertida en una nota que apareix al final del treball.

3. Les cooperatives anteriors a 1939

Des de les primeres cooperatives catalanes sorgides a la dècada de 1840, que eren de producció creades per cistellers, sabaters i teixidors per tal de donar feina als socis aturats (Arnabat Mata i Duch Plana, 2024) fins al final de la guerra civil, l'any 1939, es van crear a Catalunya 622 cooperatives, la gran majoria de consum (472; 76 %), seguides per les de producció (114; 18 %) i les d'habitatge (56; 6 %) (Arnabat Mata i Duch Plana, 2024).

Els noms triats pels fundadors acostumaven a ser informatius o ideològics explícits, acompanyats sovint del lloc.

Cal tenir present també que, tret dels anys de la Segona República, fins al final del franquisme, el nom oficial de les cooperatives s'escrigué als registres en castellà, igual com els seus estatuts. Ara bé, seguint altres autors, he optat per traduir aquestes denominacions, imaginant-me que a la vida diària es devia utilitzar la forma catalana. Només en alguns casos he mantingut en

castellà el nom d'algunes cooperatives quan no em semblava versemblant que els parlants de l'època l'anomenessin en català. Per exemple, he mantingut El Porvenir o La Bienhechora perquè probablement ningú no es va referir mai a la primera com L'Avenir, L'Esdevenidor o El Futur, ni a la segona com La Benefactora.

Tot seguit donaré noms de cada categoria. Recordem que la majoria pertanyen a cooperatives de consum i, en menor mesura, de producció (avui en diem de treball associat o de treball), d'habitatge i d'alguna altra classe. Atès que moltes de les cooperatives agràries creades en aquella època han perviscut fins avui dia, no incloc aquí els seus noms, sinó a l'apartat dedicat al cooperativisme agrari.

Noms explicatius

Agrupació Vidriera, Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu, Centre Cooperatiu de Pescadors, Cooperativa Ciutat de Repòs i Vacances, Coo-

5 No ens ha d'estranyar que les cooperatives dels anys trenta radicades en aquest barri barceloní escriguin el seu nom amb Sans, sense la «t». Red Zeppelin D3, al comentari «Passat de Sants i veïns» del seu blog *Memòria de Sants*, explica la controvèrsia a l'entorn de si s'ha d'escriure Sants amb «t» o sense. Explica que els documents més antics en què apareix el nom daten del segle XII i apareix en llatí, com a *sanctis* (dels sants), al·ludint, sembla, a algun edifici religiós o a una carnisseria dita «dels sants». Així apareix en gairebé tots els documents medievals. Ara bé, segons aquest bloguer, en la majoria dels textos moderns la lletra «t» cau, potser per la imposició borbònica derivada del decret de Nova Planta de traduir els noms al castellà. Més endavant, cap a la segona meitat del segle XIX, les classes populars adopten també la forma *Sans* per desempallegar-se de la connotació religiosa i atribueixen un altre origen al nom: la salubritat del poble, que després serà annexionat a Barcelona i convertit en barri. La polèmica segueix a la dècada de 1930: personatges conservadors i religiosos, com Jacint Laporta o Francesc Carreras Candi, defensen *Sants* mentre que els sectors laics i d'esquerres com Jaume Aiguader o Jaume Compte, reivindiquen *Sans*. Més endavant, el franquisme suprimeix la «t» per castellanitzar el topònim fins que, quan es fa la línia 5 del metro, l'Ajuntament hi torna a afegir una «t», i d'ençà de llavors la forma oficial ha estat Sants.

perativa d'Obrers i Empleats de Gas, Cooperativa d'Obrers i Empleats de la Companyia General d'Autobusos, Cooperativa de Camiseria, Cooperativa de l'Habitació Barata, Cooperativa de la Unió de Vaqueries, Cooperativa de Periodistes per a la Construcció de Cases Barates, Cooperativa del Centre Obrer Aragonès, Cooperativa Obrera Productora de Cartrons, Cooperativa Vegetariana, Editorial Cooperativa Popular, El Crèdit, El Forn del Vidre (Cristalleries de Mataró), Fabricació Mecànica de Baules i Engratats, Farmàcia Cooperativa Popular, Forn Col·lectiu de Sans, General de Consum, L'Artesana, L'Economia Obrera, L'Econòmica, L'Obrera de Cadiraies, L'Obrera Fideuera, La Balança Econòmica, La Companyia, La Cooperativa de Consum, La Panaderia Colectiva, La *Panaderia* Mútua de Vic, La Propagadora del Trabajo, Teixidors a Mà, Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa, Vidrieria de Cornellà (coneguda popularment com el Col·lectiu).

Noms associatius

Cooperativa La Paloma,⁶ El Fiel, L'Economia.

Noms metafòrics

L'Espigoladora, La Colmena, La Flor de Maig (es considera que la flor, al maig, es troba en la seva màxima esplendor), La Guardiola Familiar.

Noms ideològics explícits

Cooperativa Catorze d'Abril (1935), Cooperativa Economat Fraternitat Republicana, Cooperativa Economia Social, Cooperativa L'Amistat, Cooperativa Moderna Fraternitat, El Benestar de l'Obrer, El Segle XXI (1901), El Nou Segle (1902), El Porvenir (Monistrol de Montserrat), El Porvenir⁷ (Falset, 1920), El Porvenir (Els Reguers, Tortosa, 1921; fabricació de ca-

bassos), El Progrés, El Progrés Sansenc, Integral Obrera, L'Activa Obrera, L'Aliança, L'Amistat Martinenca, L'Avantguarda Obrera, L'Empar de l'Obrer, L'Equitativa, L'Esperança, La Bienhechora, La Catòlica, La Constància, La Cosmopolita, La Dignitat, La Formiga (Obrera), La Fraternitat, La Fraternitat de la Barceloneta, La Guardiola Familiar, La Igualitària, La Igualtat, La Igualtat Cooperativista, La Independent, La Modèstia, La Nova Activitat Obrera, La Nova Humanitària, La Nova Obrera, La Previsora, La Progressiva, La Protectora,⁸ La Protectora Civil, La Redemptora, La Regeneradora, La Salvació Fraternal, La Vertadera Fraternitat, Model del Segle XX (1901), Pau i Justícia.

Noms de lloc

Associació Cooperativa de Reus, Cooperativa del Centre de Nostra Senyora de Montserrat, Cooperativa Obrera La Maquinista, Cooperativa Obrera Tarraconense (COT), Cooperativa Popular La Barceloneta, Fabril Sabadellenca, Foment de Sans, L'Andreuena, L'Antiga del Camp de l'Arpa, La Barceloneta, La Castellarenca (Castellar del Vallès), La Guixolenc (Sant Feliu de Guíxols), La Llevantina, La Marítima (Mataró), La Llavaneres, La Mataronesa, La Sabadellenca, Popular de Barcelona, Unió Cooperatista Barcelonesa, Unió de Cooperadors de Fort Pius, Unió de Cooperadors de Gavà, Unió de Cooperadors de Mataró, Unió de Cooperadors de Súria, Unió de Sant Martí.

Noms discrecionals

El Rellotge, La Magnòlia (El Poblenou).⁹

Noms explicatius i de lloc alhora

Cristalleria Cooperatista Barcelonesa, L'Econòmica de Sans, L'Econòmica del Poblenou, L'Econòmica Masnovenca (El Masnou), L'Econòmi-

6 En al·lusió a Santa Coloma de Gramenet, municipi al qual, l'any 1930, pertanyien les Cases barates del Bon Pastor on es va constituir la cooperativa.

7 Aquesta cooperativa provenia de la Sociedad de Trabajadores del Campo Paz y Trabajo. El 1920 canvià d'estatuts i de nom i passà a anomenar-se El Porvenir. Com altres cooperatives de consum de l'època, el nom de l'entitat anava precedit de les paraules «Cooperativa Obrera» i només admetia obrers (Audi i Orensanz, 2008).

8 Els treballadors de la fàbrica de vidre Mensa, de Cervelló, van fer una vaga el 1893. Un grup d'aquests constituïren el 1902 La Protectora, la primera cooperativa catalana del vidre.

9 Pot molt bé ser que, al seu dia, tingués un sentit més clar, tal vegada una indicació geogràfica o un sentit metafòric.

ca Palafrugellenca, La Constructora Mataronense, La Indústria Rubinenca (Rubí), La Pata Martinenca, La Previsió Social, Mútua de Pa i Queviures de Manlleu, Ràdio Associació de Catalunya, Textil Obrera Mataronense.

Noms ideològics explícits i de lloc alhora

Cooperativa Obrera Manresana, L'Amistat de Calella, L'Atrevida Martinenca, La Confiança Andreuenca, La Constància Martinenca, La Constància Sagrerense, La Formiga Martinenca, La Igualtat Gracienca, La Lleialtat Sansenca, La Moral de Badalona, La Obrera Mataronense, Unió Obrera de Sans.

Conclusions

La majoria de noms de les cooperatives creades a Catalunya abans del 1939 són ideològics, una denominació que sovint es complementa amb la designació del lloc. Es tracta sobretot de coo-

peratives de consum, normalment dites «cooperatives obreres de consum», que van ser les majoritàries durant aquest període.

Els noms ideològics utilitzats designen valors vinculats a la cultura obrera i a l'objectiu de l'emancipació social. Excepcionalment trobem també algun nom procedent de la cultura catòlica i conservadora de l'època, que correspon a cooperatives promogudes pels patrons de les fàbriques i per l'Església per intentar allunyar la classe obrera dels espais on circulaven les idees revolucionàries, com les cooperatives obreres.

Pel que fa a les cooperatives creades en aquesta època que no són de consum, sinó sobretot de producció (El Forn de Vidre, p. ex.), però també d'habitatge (Cooperativa de l'Habitació Barata) o d'alguna altra classe (Caixa de Crèdit Agrícola i Cooperatiu), constatem que acostumen a tenir noms explicatius i algunes hi afegeixen el lloc (Forn Col·lectiu de Sans).

4. Les cooperatives agràries

Moltes d'aquestes cooperatives van ser creades durant el primer terç del segle XX i han perdurat fins avui.

Noms explicatius

Comercial Garrofa (Comgar), L'Avellanera i Secció de Crèdit, L'Olier.

Noms ideològics explícits

Agrària Progressiva, Agrícola El Progrés-Garbí,¹⁰ Camp La Fraternal d'Albagés, Cooperativa Nacional Sindicalista Unión Agrícola de Artesanos Capaceros (1954, Els Reguers, Taragona).

Noms de lloc

—*Terme genèric per designar el tipus de societat («cooperativa», «coop», «co»):* Coop Juncosa, Cooperativa Camp de Cervià de les Garrigues, Cooperativa d'Ivars, Cooperativa de Bellví, Cooperativa de Cabacés, Cooperativa de Falset Marçà, Cooperativa de Tordera, Cooperativa del Camp de Bovera, Coperelló, Coselva, Cosènia, Covilalba (Vilalba dels Arcs).

—*Altres:* Conca de la Tordera, Empordàlia.

Noms inventats

CEOLPE (Centre Oleícola del Penedès), Covisal (creada el 1959 de la fusió de la Societat de Tre-

¹⁰ Constituida el 1992, de resultes de la fusió de les dues cooperatives agràries de Malgrat de Mar: la cooperativa Agrícola El Progrés, fundada el 1915, i la cooperativa Garbí, fundada el 1987.

balladors Agrícoles del poble de Sarra, del 1907, amb el Sindicat de Vinicultors de Sarra, 1913).

Noms explicatius i de lloc alhora

Sovint segueixen l'estructura següent: «cooperativa» (o similar) + activitat (genèrica com «agrícola» o «agrària», o bé específica com «apícola» o «vinícola») + nom de lloc. Vegem exemples de les principals variants:

—«Cooperativa» + «agrària» + *nom de lloc*: Cooperativa Agrària de Vila-rodona.

—«Cooperativa» + «agrícola» + *nom de lloc*: Cooperativa Agrícola Cambrils (fundada el 1902 amb el nom de Sindicat Agrícola i Caixa Rural), Cooperativa Agrícola de Cornudella de Montsant, Cooperativa Agrícola de Palau-saverdera, Cooperativa Agrícola de Vila-seca, Cooperativa Agrícola del Prat de Llobregat, Cooperativa Agrícola del Soleràs (fundada el 1918 amb el nom de Sindicat Agrícola-Catòlic de Soleràs, modificat l'any 1940 per l'actual), Cooperativa Agrícola Les Borges del Camp, Cooperativa Agrícola Sant Josep de Bot (fent referència a l'ermita de Sant Josep, situada en el seu terme municipal).

—«Sindicat agrícola» + *nom de lloc*: Sindicat Agrícola de Valls (1888, considerada la primera cooperativa agrària catalana), Sindicat Agrícola d'Alió, Sindicat Agrícola de Cabrera de Mar (al logo apareix el nom escurçat com El Sindicat). Moltes altres cooperatives agràries nascudes al final del segle XIX o al començament del XX, i constituïdes amb el nom de sindicat agrícola, el van canviar més endavant.

—«Cooperativa» + *activitat específica* + *nom de lloc*: Cooperativa Arbequina d'Arbeca, Cooperativa Lletera del Cadí.

—I una variant amb «cambra», escrit incorrectament com a *càmara*: Càmara Arrosera del Montsià.

En altres ocasions, el terme «cooperativa» o d'altres semblants no s'esmenta i la deno-

minació comença amb l'activitat, sigui genèrica o específica:

—«Agrària» + *nom de lloc*: Agrària de Miralcamp, Agrària del Vallès, Agrària i Secció de Crèdit La Borgenca, Agrària Sant Roc (fent referència a l'ermita de Sant Roc, del Palau d'Anglesola), L'Agrària de Torelló.

—«Agrícola» + *nom de lloc*: Agrícola Calafell, Agrícola Corbera d'Ebre, Agrícola d'Ull-demo-lins, Agrícola de la Conca, Agrícola de Vilassar de Mar, Agrícola del Pont d'Armentera, Agrícola El Catllar, Agrícola i Secció de Crèdit La Palma.

—«Agropecuària» + *nom de lloc*: Agropecuària Catalana,¹¹ Agropecuària Comarcal de Martorell, Agropecuària d'Artesa de Segre, Agropecuària de Rajadell, Agropecuària i Secció de Crèdit de Juneda, etc. O tan sols amb el prefix «agro»: Agro Igualada Cooperativa o Agroserveis d'Almacelles.

—«Camp» + *nom de lloc*: Camp de Sunyer, Camp i Secció de Crèdit de Massalcoreig.

—«Celler» o «celler cooperatiu» + *nom de lloc*: Celler d'Espolla, Celler Masroig, Celler Cooperatiu de Cornudella, Celler Cooperatiu de Gandesa, Celler Cooperatiu i Secció de Crèdit de Vila-Rodona, etc.

—*Sant Isidre* + *nom de lloc*: Agrícola i Secció de Crèdit de Sant Isidre de Vilabella, Agrícola Sant Isidre de Mas de Barberans, Cooperativa Sant Isidre de les Borges Blanques. En aquests casos, sembla que la inclusió del nom d'un sant obeeix al fet que sant Isidre és considerat el protector de l'agricultura.

—*Activitat específica* + *nom de lloc*: Apícola Tarragonina, Arroseres del Delta de l'Ebre,¹² Cítrics Terres de l'Ebre, Fruits de Ponent, Fruits Secs de les Garrigues, Frutera Segrià (Cofruse), Girona Fruits, Lletera Campllong, Transformadora de Conill, Vinícola de Nulles, Vinícola del Priorat, Vinícola de Sarra i Secció de Crèdit.

¹¹ Agropecuària Catalana, nascuda a Sant Fruitós de Bages el 1983, agrupa explotacions ramaderes de la Catalunya Central. És probable que el fet que part dels seus productes (pinso, bestiar, medicaments i serveis) vagi a l'exportació els hagi empès a utilitzar una designació geogràfica més àmplia, la qual, a la pràctica, queda reduïda a l'abreviació «cat», ja que la cooperativa es coneix des dels inicis com a AGROCAT.

¹² El cas d'Arroseres del Delta de l'Ebre és especial perquè l'any 2018 va traspassar a una societat mercantil limitada, batejada com a Nomen Foods, la seva fàbrica, les marques d'arròs i el 90 % de la plantilla, per limitar-se tan sols a la part agrària. Nomen Foods es va quedar amb totes les activitats dedicades a la venda a granel i exportació. Les accions de Nomen Foods pertanyen en un 89 % a Arroseres del Delta i l'11 % restant als 950 socis cooperativistes, convertits ara també en accionistes directes de la companyia. L'objectiu proclamat de l'operació va ser guanyar flexibilitat i agilitat per fer front als plans de creixement i internacionalització de les marques d'arròs de la companyia. En termes lingüístics, l'operació va representar que el nom de la nova empresa creada ja no és en català, sinó en anglès: Nomen Foods.

Noms explicatius i associatius

Cooperativa Agrícola La Bodega (Roses, cooperativa continuadora del Sindicat Agrícola de Roses, 1951) (Gavaldà Torrents, 2007), Cooperativa Agrícola Verge de les Neus (La Nou de Gaià),¹³ Foment Agrícola Les Planes (fundada el 1914 amb el nom de Sindicat Foment Agrícola, modificat el 1980 per l'actual), Sol-debre.

Conclusions

L'arrelament al territori és un element central del cooperativisme agrari. En conseqüència, no

és d'estranyar que la immensa majoria dels noms de les cooperatives agràries, també les creades abans del 1939, siguin de lloc, sovint complementat per l'activitat, sigui descrita amb termes genèrics (agrícola, agrària, agropecuària, ramadera...) o específics (vinícola, apícola, lletera...).

També podem observar que, a mesura que les cooperatives agràries s'han anat fusionant i orientant més cap a l'exportació, el nom de lloc ha anat perdent importància en favor de termes genèrics, de vegades fins i tot en anglès, o bé s'ha tret visibilitat al nom de la cooperativa en favor del de la marca, que sol ser un nom discrecional o inventat.

5. Les cooperatives de consum

En aquest apartat he classificat els noms de moltes cooperatives creades des del 1976 que són de consum en un sentit ampli. És a dir, llis-to sobretot alguns noms de les avui anomenades cooperatives de consumidors i usuaris, però afegint-hi alguns altres pertanyents a cooperatives d'altres branques —de crèdit, sanitàries o d'ensenyament quan les sòcies són les famílies—, que podem considerar també de consum.

Noms explicatius

Caixa Enginyers, Escola Popular Keras Buti (en caló, «Fem coses»), Fem Procomuns, Gestió Veïnal de Barri, Instal·lacions Assistencials Sanitàries (SCIAS), La Virtual, Naturista Vegetariana,¹⁴ Som Connexió, Som Energia, Som Mobilitat, Supercoop.

Noms associatius

Cooperatives de distribució alimentària: Consum, El Brot, El Rebot, L'Artiga, La Bajoca, La Feixa, La Fresca Agroecològica, La Manduca, Quèviure, Toca Terra.

Altres: Abacus.

Noms metafòrics

Recer Cooperativa d'Acompanyament Veïnal (consum funerari).

Noms ideològics explícits

CoopHalal (serveis financers; en àrab «halal» designa, dins de l'islam, tot el que està permès fer des d'un punt de vista religiós), Germinal,¹⁵ Obrera Germanor.

Aquesta pèrdua de l'idioma propi en favor de l'anglès quan l'empresa exporta la trobem també en Almenar Fruits i en Girona Fruits (*fruit* en anglès significa fruita i l'ordre de col·locació dels mots és propi de l'anglès, no del català; la denominació catalana hauria estat Fruits o Fruites de Girona), com també en Unió, la cooperativa reusenca de segon grau creada el 1942 amb el nom d'«Unión de Cooperativas del Campo de la Provincia de Tarragona», que agrupa cooperatives agràries com Unió Fruits i Unió Nuts, dedicada a la fruita seca (en anglès, «nuts» significa fruita seca).

¹³ L'any 1816, la població de La Nou de Gaià va escollir com a protectora del poble la Verge de les Neus per votació popular.

¹⁴ Té els orígens en la Cooperativa Vegetariana Superación, constituïda el 1968.

¹⁵ *Germinal* és el títol de la novel·la d'Émile Zola escrita el 1885 sobre una vaga de miners. L'any 1918 donà nom a una publicació anarquista igualadina. També va esdevenir un nom propi.

Noms de lloc

Caixa Guissona, Cooperativa Sagrat Cor de Jesús (nascuda el 1957 a la Parròquia del Sagrat Cor de Jesús, al Poblenou de Barcelona), Gafarrons (Premià de Mar; gafarrons, a part de designar un ocell, és el malnom que es dona als premianencs de mar).

Noms de persona

Escola Elisabeth, Jordi Capell (o La Capell),¹⁶ Patufet Sant Jordi-Francesc Batallé i Aragonès,¹⁷ Residència Pi i Sunyer, Rocaguinarda (situada al barri barceloní del Guinardó; Perot Rocaguinarda va ser un bandoler molt popular del segle XVII).

Noms inventats

Cooufar (Cooperativa d'Usuaris, Familiars i Amics de Rubricatus, dedicada a la promoció d'habitatge social per a persones amb discapacitat intel·lectual de la Fundació Rubricatus), Cooperativa 70 o Coop70 (cooperativa de persones consumidores fundada a Caldes de Montbui l'any 1970), Fiare (Fundación Inversión y Ahorro Responsable).

Noms associatius i ideològics alhora

El Pebre Roig (distribució alimentària).

Noms explicatius i de lloc alhora

Comarcal de Consum Panificadora de l'Espluga de Francolí, Comunitat Energètica de La Bordeta, Comunitat Minera Olesana, Fet a Sant Feliu, Foodcoop BCN,¹⁸ Osona Energia, VNG Energia (Vilanova i la Geltrú).

Noms associatius i de lloc alhora

Distribució alimentària: La Mangrana Vallesana.
Cures: Cuidem Lluçanès.

Noms ideològics explicatius i de lloc alhora

Balenyà Sostenible, SEB En Transició (Santa Eugènia de Berga).

Noms inventats i de lloc alhora

Apindep Ronçana (Santa Maria de Ronçana).

Conclusions

La majoria de noms de les cooperatives de consum actuals (recordem-ho: consum en sentit ampli) són explicatius, i sovint hi afegeixen el lloc. Els darrers anys, els noms associatius també es fan servir força.

6. Les cooperatives d'habitatge

En aquest apartat, tant podem trobar alguns dels noms que les persones sòcies d'una cooperativa d'habitatge posen a l'edifici on viuran com els de les cooperatives d'habitatge que fan de promotores de diversos projectes (edificis) cooperatius.

Noms explicatius

Can 70 (habitatge cooperatiu sènior), Casa Meva, Coopviure, Llar Jove, Som Hàbitat, Vida Cooperativa.

¹⁶ En record de l'arquitecte Jordi Capell (Mataró, 1925), referent arquitectònic per a les noves generacions.

¹⁷ Els orígens de la cooperativa daten del 1968, amb la creació de la cooperativa Jardí d'Infància Patufet. L'any 1970 integrà els alumnes del Jardí d'Infància Sant Jordi. El 1994 l'escola es traslladà a un nou edifici que havia de dur el nom de Francesc Batallé i Aragonès, en homenatge al creador de l'Acadèmia Sant Jordi.

¹⁸ La Park Slope Food Coop, un supermercat cooperatiu participatiu de Brooklyn (Nova York), va servir d'inspiració per crear els supermercats cooperatius a casa nostra. Probablement, per això, les persones fundadores del supermercat cooperatiu de Barcelona li van posar de nom de FoodCoop BCN.

Noms associatius

Celobert, Clau Mestra, El Cairó, El Rusc, La Balma, La Borda, La Closca, La Morada, La Sala, La Teulada.

Noms metafòrics

Abril (potser perquè el projecte comença a la primavera del 2021?), Ca l'Ordit (referència al passat tèxtil del barri barceloní de Sant Andreu del Palomar, on hi haurà l'habitatge, i alhora a la idea de comunitat), Coobert, El Nostre Racó, La Domèstika, La Duvella (presumiblement, variant de dovella: pedres que fan un arc aguantant-se les unes amb les altres), La Redolta (el sarment), La Sequoia (la conífera més alta i longeva), La Titaranya (Valls, titaranya és sinònim de teranyina a les comarques tarragonines), La Trencadissa (a la seva presentació diuen que són «com un trencadís, fet de petits bocins que, units, donen sentit a un col·lectiu, a un conjunt més potent i més bonic que no pas els trossos sols per si mateixos»), La Xarxaire (referència al barri barceloní de La Barceloneta, on hi haurà l'habitatge, i alhora a la idea de comunitat), Perviure, Sotrac.

Noms ideològics explícits

Bloc Cooperatiu, Casa Alternativa, Ciutat Cooperativa, Cooperativa d'Habitatge Som Tribu, Cooperativa Obrera de Viviendas (COV),¹⁹ Fem Ciutat, La Diversa, La Fàbrica de la Transició (antiga fàbrica al Catllar), La Renegà, Sostre Cívic, Walden XXI.

Noms de lloc

Ca La Fou (Cabrera d'Anoia, antiga colònia tèxtil), Cal Blanxart (Berga, nom de l'antic edifici ara rehabilitat), Cal Paler Nou, Can Carner (Castellar del Vallès, masia del segle XIII), Cases dels Mestres (Mollet del Vallès), Cirerers (al carrer del Pla de Cirerers, de Barcelona), D'Avall

(al carrer d'Avall, de La Celler de Ter), La Mola (Terrassa, muntanya del massís de Sant Llorenç del Munt), La Vidalenca (antiga colònia Vidal, Puig-reig), Matis Calderí (a Caldes de Montbui), Solterra (nom de l'antic hotel de Sant Hilari de Sacalm que es vol recuperar).

Nom de persona

La Chalmeta (Llar Jove-Marina del Prat Vermell).²⁰

Noms inventats

COOPGEENI (GEENI: Gestor Eficacia, Eficiencia y Normalización de la Innovación).

Noms discrecionals

Arauca (en llengua guahiba, «terra dels arbres»), La Voliana (papallona a Lleida, on és situat l'habitatge cooperatiu), La Xicoira, Poc a Coop.

Noms explicatius i de lloc alhora

Llar Catalonia.

Noms metafòrics i de lloc alhora

La Constel·lació del Gorg (barri del Gorg de Badalona), Torrent Viu (torrent perquè està al barri barceloní de Sarrià, a tocar dels contraforts de la serra de Collserola, i viu perquè habitatge equival a vida).

Noms ideològics explícits i de lloc alhora

Cooperativa Obrera del Bon Pastor,²¹ Ítaca Palau (Palau de Plegamans).

Conclusions

La gran majoria dels noms de les cooperatives d'habitatge són de tipus metafòric, ideològic explícit, associatiu o de lloc, totes quatre categories amb una freqüència d'ús similar.

19 La Cooperativa Obrera de Viviendas es va constituir el 1968, en plena dictadura, al Prat de Llobregat. La franquista Obra Sindical de Cooperación no acceptà aquest nom, perquè el trobava «massa comunista». Al final, gràcies a les influències que tenia un dels fundadors sobre un oncle militar a Madrid, el van deixar passar. Recordem que el franquisme anomenava els obrers, «productors» (Padullés Paricio, 2006, p. 19).

20 Com a reconeixement a la cooperativista Micaela Chalmeta (1863-1951), que va participar en la creació el 1904 de la cooperativa de consum L'Economia Social i el 1925 de la cooperativa Model del Segle XX.

21 La Cooperativa Obrera del Bon Pastor va ser creada el 1975. Als seus estatuts, declara basar-se en l'autogestió, «que es fonamenta en l'apropiació social dels mitjans de producció i distribució i en la gestió directa dels treballadors».

Afinant més, observem que si el nom designa una cooperativa d'una sola promoció, on el nom que posen les sòcies a l'organització és alhora el de l'edifici on viuran, aquestes acostumen a escollir un terme ideològic explícit (La Diversa), metafòric (El Nostre Racó), associatiu (La Borda) o de lloc (La Vidalenca). En canvi, si designa una cooperativa amb funció promotora de diferents projectes d'habitatge, aleshores el nom sol ser explicatiu o discrecional (Llar Catalonia).

Podem aventurar també que els noms de cooperatives d'habitatge d'una sola promoció amb poques persones sòcies i/o que s'adrecen a un perfil determinat tindran més probabilitat de ser ideològics explícits i, fins i tot, noms més atrevits (La Renegà), que els de promocions més grans i generalistes en què el nom ha d'agradar a un conjunt més nombrós i divers de persones (Cirerers).

7. Les cooperatives de treball

Avui dia, més del 70 % de cooperatives catalanes, unes 4.000 entitats, són cooperatives de treball. Les que tot seguit llisto representen, per tant, un percentatge menor respecte al total en comparació amb els llistats anteriors d'altres tipus de cooperatives.

Noms explicatius

Abastecedora de la Construcció, Alternativas Económicas (revista d'economia), Artesania Tèxtil, Artividre, Càtering i Serveis a Col·lectivitats, Construcciones Generales, Coopdecirc, Cooperativa Popular de Vendedores Ambulantes de Barcelona, Cooperativa Unión de Terapeutas, Desfercarn, Dones Tech, Eixarcollant Llavors, Espai Ambiental, Farmadental, Gabinet d'Estudis Socials, Gelat Bo, Gestión Integral, Instal·lacions Telefòniques, L'Aula d'Idiomes, La Bona Cuina, La Clara (comunicació), La Directa (mitjà de comunicació), La Cooperativa Humanitària (formació per enfrontar-se a crisis humanitàries), Laboratorio Electrotécnico, Legales sin Fronteras (cooperativa jurídica), Menjar d'Hort, Mensakas, Mol·lmatric (motel·les i matrius), Net Neteja i Altres Serveis de Manteniment, Novagraf, Pavimentos y Obra, Quesoni, Senyor Pastís, Serveis amb Cor, Sistemes de Gestió de Patrimoni, Teixidors, Xarxa de Música, Yogacoop.

Noms associatius

Addenda (edició), Àgora (ensenyament), Ardit (comunicació, ardit = avís, notícia), Arran de Terra (agroecologia), Azimut 360 (energies renovables), Bit-Lab Cultural (recerca i experimentació a Internet i en producció audiovisual i sonora), Bosquerols (gestió forestal), Click (informàtica), Clic Traç (disseny gràfic), Cohousing Lab (Col·lab), COS (Cooperació i Salut), Drac Màgic (extret de la cançó «Paff, el drac màgic»; la cooperativa va començar promovent el cinema infantil), El Timbal (centre de formació i creació escènica que els primers anys es dedicava també a formació musical), L'Apòstrof (comunicació), L'Estaquirot (espectacles amb titelles), L'Olivera (olis i vins), La Brostada (agroecologia), La Dovella (construcció), La Productora (arts visuals i mitjans audiovisuals), La Rachola (arquitectura), Nou Patufet (llar d'infants), Nus Cooperativa (teatre social), Petit Món (llar d'infants), Tracta'm (fisioteràpia), Zumzeit (potser prové del zumzeit que fa un projector antic en funcionament?), Watteco (transició energètica), Zerohub (edificis de consum energètic nul i de baix impacte ambiental).

Noms metafòrics

Arç, Barabara («camí» en suahili, formació i desenvolupament en competències), Carbón

Vivo (producció de biocarbó), Cardant Cultura (dinamització cultural en una antiga fàbrica de filar d'Osona), Conreu Sereny (sereny = vigorós, sa), Dies d'Agost,²² El Far Cooperatiu (comunicació), Els atrapasomnis (animació infantil), Els Corremarges,²³ Ensó,²⁴ Etc's (els etcèteres són els que mai no s'esmenten, els que no compten), Gedi (alludint als Jedi de *La Guerra de les Galàxies*), Holon (una cosa que és un tot i una part alhora), L'Esberla, L'Esguard (al web diuen que treballen amb una **mirada** global, atenta i acollidora), La Sembra, Laboratori de Lletres, Pollen, Reflexes (educació; l'educació com un reflex de la societat que volem), Tascó,²⁵ Versembrant.

Noms ideològics explícits

Al Centro la Vida (bar de Maldà), Almena Cooperativa Feminista, Alternativa3 (o AlterNativa3; el 3 fa referència a productes de comerç just procedents del sud global, que abans anomenàvem tercer, 3r, món), Autogestió Sanitària, Crític (mitjà de comunicació), Cultura del Bé Comú, Diomcoop (en llengua wòlof, «diom» significa la fortalesa interior necessària per escollir, sempre i en qualsevol circumstància, el camí del bé), Dolça Revolució de les Plantes Medicinals, El Pa Sencer, El xup-xup ecològic, Fentpaís, Flama Roja, L'Eixida,²⁶ L'escamot, La Chiapanenca (comerç just), La Ciutat Invisible

(per visibilitzar els barris populars i la ciutat popular i resistent que el capitalisme amaga i en allusió al llibre d'Italo Calvino, *Les ciutats invisibles*), La Cuina del Comú, La Fera Ferotge, La Revolta (bar), Llibreria Fahrenheit 451 (en allusió al llibre de Ray Bradbury del mateix nom), Metzineres (moltes bruixes eren acusades per la Inquisició de metzineres, és a dir, d'enverinadores), Món Verd (comerç just i ecològic), Mujeres Pa'lante, Muntant Arquitectura Cooperativa, Octubre Cinema (en allusió a la pel·lícula d'Eisenstein i Aleksándrov sobre la Revolució russa), Periferia Cimarronas, Propaganda pel Fet (tàctica pròpia d'alguns corrents anarquistes d'intentar provocar la insurrecció popular atemptant contra membres de les classes dominants), Resilience Earth, Tarpuna (tarpuna significa «semmar» en llengua quítxua i el van adoptar perquè, segons diuen al seu web, «ens agrada fer néixer iniciatives transformadores al servei de la comunitat»).

Noms de lloc

Barcelonesa, Collectiu Ronda (el seu primer despatx va ser a la Ronda de Sant Pere de Barcelona, davant de la Magistratura de Treball), Fet a Sant Feliu, La Carbonera (la llibreria d'aquest nom ocupa un local del carrer Blai del Poble-sec, de Barcelona, on abans hi havia hagut una distribuïdora de carbó), La Pau (barri

22 Al seu web, aquesta cooperativa de comunicació explica l'origen del nom: «DIES D'AGOST pren el nom de la pel·lícula que va fer Marc Recha en homenatge i record a Ramon Barnils. Aquell periodista que, com es repeteix en la pel·lícula, "explicava històries que molts havien oblidat o que alguns no volien recordar", aquestes mateixes històries que volem explicar perquè no s'oblidin, perquè nosaltres sí que les volem recordar, en el diari digital i en els altres projectes comunicatius de DIES D'AGOST. Però més enllà de la presència implícita de la figura d'en Barnils, la pel·lícula és un clam a la llibertat, a la integració de la persona en la natura, al *dolce far niente* d'uns dies d'agost recuperant, també, la memòria d'uns mons perduts i d'aquells que van lluitar en històries gairebé oblidades o que alguns no volen que recordem. No volíem dir-li al nostre projecte "Cooperativa de Comunicació de Vic i comarca", sinó que buscàvem un nom referencial però que unís conceptes com els de Comunicació, Periodisme, Llibertat, Natura, Festa o Cultura, i amb DIES D'AGOST diríem que ens hi hem aproximat molt. Agraïts, doncs, també a en Marc Recha per cedir-nos el nom de la seva pel·lícula».

23 Podem llegir al seu web: «Corremarges vol dir recórrer els marges del nostre mosaic agroforestal per trobar-hi els fruits més gustosos».

24 La cooperativa Ensó acompanya persones, territoris i organitzacions en nous models de governança. En el seu web expliquen el significat del nom: «Ensó és un símbol japonès, relacionat amb el budisme. Els artistes, abans de posar-se a crear, dibuixaven un Ensó, que és un traç fet d'una sola tirada, que representa el seu estat actual en el moment de començar a crear. Un *ensó* no pot ser mai igual. No hi ha dos *ensós* iguals. És una expressió del moment present, i no busca la perfecció, sinó el moviment. La perfecció no existeix. Quan dibuixes un *ensó*, dibuixes el que realment "és"».

25 Un tascó és un tros de fusta, de ferro, dues cares del qual formen un angle diedre molt agut, que serveix per esberlar pedra, fusta. Llegim al web de Tascó, avui dia una fleca cooperativa: «El nom [Tascó] va dirigir l'objectiu amb què va néixer la cooperativa: obrir un espai al món laboral, cultural, social i sanitari de Barcelona». Un altre projecte cooperatiu associat va ser Titània-Tascó, cooperativa de llevadores independents. La cooperativa va néixer l'any 1985, arran de moviments obrers de dones que volien donar a llum a casa seva, i llevadores que es van atrevir a atendre aquest tipus de part. El nom de la cooperativa s'inspira en Titània, la reina de les fades a *El somni d'una nit d'estiu*, de Shakespeare.

26 Segons m'expliquen des de la cooperativa, s'anomenen L'Eixida per tres raons. La primera, per utilitzar un localisme lingüístic (eixida és un patí interior en algunes poblacions i contrades com Sabadell, seu de la cooperativa). La segona, perquè eixida significa sortida i és clar que necessitem sortides en un context de crisi, violència, etc. La tercera és perquè eixida és un mot sinònim de sortida, però emprat al País Valencià i, per tant, s'identifica la cooperativa amb un mapa mental de país, que són els Països Catalans.

de Badalona on va néixer la cooperativa), Les Refardes (masia de Mura), TEB Barcelona, Tres Branques (Berga).

Noms de persona

Adv Advocats, Alimentació Laura, Cia Pepa Plana, Construcciones Juan Ramón, Cooperativa John-Fil,²⁷ Cooperativa VIGO,²⁸ FGC Advocats (inicials de les persones fundadores), Instalaciones y Montajes Hernández, Joaquín Varón e Hijos, Jordà Clop Assessors, Lampistería Eduardo José, Mudanzas Farrés, Pastelerías González, Piaget (llar d'infants), Salvador Coll i Fill, Taller Jeroni de Moragas,²⁹ Talleres Rodri, Vidal Piqué i Associats.

Noms inventats

3Darc, Alis Nature, Àuria, Bauber 2024, CEARCA (Cerrajería Artística Catalana), Cisec, Colectic, Copertex, Decomad, Desa, Disal Selección, Edaia, Eduvic, Facto, Femarec, GPA, Harpu, Iacta (advocacia social; el nom prové de la locució llatina *Alea iacta est*), Idra (Institut de Recerca Urbana de BCN),³⁰ I-labso, Indelsit, ISOM, Jamgo, Lacol (presumiblement a «arquitectures collectives» i a la xarxa de persones i col·lectius amb aquest nom de què formen part), Magroc, Melven, Novacim, Olistis, Pugasa, Quelara, Quepo, SEPRA (**S**ervei de **P**revisió **A**liè de Riscos Laborals), Serdeset, Sermant 2001, Sphere4, Tolvam, Trafad, Travinae, VESC (Vèrtex Empresarial de Serveis Culturals), Vector5.³¹

Noms discrecionals

Actua, Coop de Mà, Dredera, El Roser, Fil a

L'Agulla, La Deskomunal (bar-restaurant i espai musical que es troba a la Komunal de Sants), La Pera, Sambucus (de saüc, planta aromàtica de vora Manlleu, seu social de la cooperativa), Suara, Tata inti (en quítxua significa «Pare Sol»; cooperativa dedicada a «fer d'aquest, un món més jugable, vetllant pel dret al joc dels infants», segons expliquen al seu web), Tres Cadires, Trèvol, Yólotl (en llengua nàhuatl significa «cor»; cooperativa que dona serveis en temes de igualtat, diversitat i feminisme).

Noms explicatius i associatius alhora

Agència Talaia (comunicació), Aiguasol Consulting (energies renovables).

Noms explicatius i de lloc alhora

Aerotaxifels (Castelldefels), Alta Terra Construccions (Gandesa), Ambulàncies Catalunya, Badalona Asesores, Bar Guinardó, Cardonina de la Construcció, Centre Equinoteràpia Cadí Moixeró, Cervesa Capfoguer (al poblat ibèric de Santa Coloma de Gramenet es va descobrir un capfoguer), Cervesa Cornèlia (feminització de *Cornellius*, origen del mot Cornellà, a Cornellà de Llobregat), Comunitat Terapèutica del Maresme, Confecciones Maragall, Construccions Bellver, Construccions Pirineus, Cooperativa de Documentalisme Social de Barcelona, Europea Recambios Carretilas, Fusteria Palau (Palau de Plegamans), Gimnàs Social Sant Pau (a la Rambla de Sant Pau, Barcelona), **Gramagraf** (Santa Coloma de Gramenet), L'Escoleta de Riells, La **Mata** Jardiniers (Mataró), La Montnegre Cervesera, Manresana de Serveis amb Bicicleta, Metallúrgica de Camallera, Montajes

27 Impulsada el 1969 pel capellà de l'Espluga Calba, Joan Llorc; però com que els fundadors, en reconeixement, no podien posar Joan al nom de la cooperativa perquè el règim no l'hauria autoritzat, la van anomenar John.

28 En record de Benet Vigo Trull, cooperativista impulsor de la Cooperativa Pi i Sunyer. Aquesta cooperativa de treball d'iniciativa social gestiona la residència.

29 Cooperativa fundada el 1973 per donar feina a l'alumnat de l'Escola d'educació especial Jeroni de Moragas, creada als anys quaranta pel doctor Jeroni de Moragas.

30 Abans s'anomenava La Hidra Cooperativa, potser una denominació de tipus ideològic que al·ludia a «l'hidra de la revolució». Llegim a *La hidra de la revolució. Mariners, esclavos y campesinos en la historia oculta del Atlántico*: «Des del començament de l'expansió colonial anglesa a començament del segle XVII fins a la industrialització de la metròpoli a l'inici del XIX, els governants van recórrer al mite d'Hèrcules i l'hidra per simbolitzar la dificultat d'imposar ordre en uns sistemes laborals cada cop més globals. Amb el símil de molts caps canviants del monstre van designar d'una manera o altra plebeus desposseïts, criminals deportats a les colònies, treballadors lligats per un contracte de servitud, mariners i esclaus africans. Però aquests caps, encara que inicialment van ser inclosos en una combinació productiva pels seus herculis governants, no van trigar a desenvolupar pel seu compte noves formes de cooperació mútua contra aquests governants, des de motins i vagues, fins a disturbis, insurreccions i revolució». (Linebaugh i Rediker, 2004, p. 16).

31 Vector5 és una consultoria empresarial que vol promoure una gestió basada en cinc pilars: ètica, governança democràtica, desenvolupament sostenible, inclusió i diversitat, transparència i rendició de comptes.

y Mantenimientos del Penedès, Músics de Girona, Noguerauto, Plantes Catalunya, Premià Assessors, Puericultura Cardedeu, Transportes Generales del Baix Llobregat, Transports El Prat, Transports Urbans de Sabadell, Treballadors Familiars de Cambrils.

Noms explicatius i metafòrics alhora

Tamaia Dones sense Violència.³²

Noms associatius i ideològics explícits alhora

Codi Cooperatiu (informàtica), El Folí Verd (arts gràfiques), La Constructiva (construcció; que serveix per construir, en oposició al que serveix per destruir), La Vietnamita Cooperativa Serigràfica, Obrint Portes (rehabilitació de pisos), Roba Amiga.

Noms ideològics explícits i de lloc alhora

Malarrassa (premsa de Terrassa i evoca la dita: «Terrassa, mala raça»).

L'evolució dels noms de les cooperatives de treball

Si agrupem les cooperatives de treball catalanes per la seva dècada de constitució des del 1980 fins avui i tot seguit les dividim en tres categories —les que incorporen el mot «cooperativa» o una abreviació seva («coop» i «co»), les que tenen noms ideològics explícits i tota la resta—, observem que el cooperativisme de treball «sur de l'armari» a partir, sobretot, de la dècada de 2010, quan els noms ideològics explícits però sobretot aquells que indiquen que són cooperatives, augmenten d'una manera significativa. Ho podem veure a la taula següent.

Noms	1980	1990	2000	2010	2020-principis 2025
Noms ideològics explícits	1	3	7	61	52
Noms que inclouen «cooperativa» o l'abreviatura	3	3	0	73	84
Altres	123	334	249	671	432
Total	127	340	256	805	568

Taula 2. Cooperatives de treball a Catalunya per dècades, tant associades a la federació de cooperatives com no associades. Dades globals facilitades per la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya (FCTC).

Possiblement, aquesta evolució es deu a un canvi progressiu en la percepció social del cooperativisme, al canvi en les motivacions per constituir una cooperativa i a les activitats a què es dediquen.

Als anys vuitanta i noranta del segle passat, el cooperativisme no gaudia de bona premsa. Hi havia qui veia les cooperatives com una cosa arcaica o cenyida al món rural, i qui consi-

derava que les cooperatives distreien la classe treballadora de la seva missió revolucionària. Per acabar-ho d'adobar, algunes cooperatives van fer una fallida sonora, com l'anomenada PSV (Promotora Social de Viviendas),³³ i això també van contribuir a generar descrèdit i a escampar la malfiança envers les cooperatives.

En aquelles dècades també, moltes cooperatives de treball pertanyien al sector indus-

³² Diuen al seu web: «La Tamaia és una flor robusta i elegant, amb l'excel·lent capacitat de florir al llarg de totes les estacions de l'any. Un símbol de resiliència, vida i renaixement que ens ha guiat al llarg de tota la nostra trajectòria, un símbol que ara ens acompanya des del convenciment de totes les tamaies que han arrelat al món, i des de la confiança a totes les tamaies que, novament, arrelaran i germinaran».

³³ El desembre del 1993, la cooperativa Promoción Social de Viviendas (PSV), fundada l'any 1988 per la UGT, va fer fallida. El govern de Felipe González hi va intervenir, ja que els terrenys eren públics, i a través de l'ICO va aprovar un aval per cobrir el finançament que necessitava la cooperativa per reprendre la construcció de les promocions paralitzades. El procés es va allargar durant gairebé vuit anys i va acaparar l'atenció política i dels mitjans de comunicació.

trial i, en ser proveïdores d'altres empreses capitalistes, les treballadores sòcies sovint dissimulaven que eren cooperativa per por de perdre la clientela.

Així mateix, als anys noranta, algunes mesures de promoció adoptades pel govern espanyol com la capitalització de l'atur per constituir una nova cooperativa o certs avantatges fiscals van propiciar que sorgissin moltes cooperatives per raons exclusivament pragmàtiques. És fàcil imaginar-s'ho llegint els noms de persona d'algunes cooperatives que he llistat com a mostra.

Amb el nou segle, la situació canvia, no radicalment però sí de manera prou significativa per deixar petja. El nombre de cooperatives sorgides per raons ideològiques o pragmaticoideològiques creix. En aquests anys, el cooperativisme ha guanyat autonomia cultural, i econòmica en menor mesura, respecte de les empreses i el mercat capitalistes, la qual cosa l'ha fet més atractiu per a les noves generacions d'activistes forjades en el moviment antiglobalització, el 15-M, l'esquerra independentista, el feminisme o l'ecologisme, amb menys complexos i més finalitat transformadora.

D'altra banda, el nombre de cooperatives de treball industrials o de construcció ha perdut pes en favor de les de serveis, la qual cosa ha ampliat el marge per posar noms que no «desentonin», ni en relació amb els que tenen les empreses mercantils dedicades a la mateixa activitat (des de la restauració fins als serveis socioculturals, en què també abunden els noms associatius o metafòrics), ni en relació amb la clientela buscada.

Conclusions

Avui dia, la majoria de noms de cooperatives de treball són explicatius, una bona part dels quals afegeixen també el lloc. També sovintegen les denominacions inventades. Al darrere d'aquestes categories però amb una freqüència creixent, les persones fundadores d'una cooperativa de treball opten per noms ideològics explícits, associatius o metafòrics (una part d'aquests darrers amb un sentit també ideològic).

8. Conclusions generals

Acabo amb deu reflexions finals:

1. Els noms més utilitzats per designar les cooperatives catalanes actuals són els explicatius, als quals sovint s'hi afegeix la designació de lloc, així com els noms inventats.
2. Els noms que més abunden en les cooperatives que produeixen béns o serveis intermedis, adreçats a empreses de tot tipus o a un públic ampli, són els explicatius, els quals sovint duen afegida la designació de lloc. Això passa en la majoria de cooperatives agràries, de consum en sentit ampli, d'habitatge amb funció promotora i en moltes cooperatives de treball, entre les quals també trobem força noms inventats.
3. En canvi, és en les petites cooperatives de consum, les cooperatives d'habitatge d'una sola promoció i les cooperatives de treball que ofereixen serveis a altres cooperatives o bé directament a la població, on trobem la majoria de noms ideològics explícits, associatius i metafòrics.
4. La inclusió del lloc és molt majoritària als noms de les cooperatives agràries.

Moltes d'habitatge utilitzen també el lloc com a designador únic.

5. En general, els noms de les cooperatives segueixen els paràmetres dels de la resta d'empreses del mateix sector d'activitat. És un efecte més de l'anomenat isomorfisme institucional. És a dir, el fet que la majoria de cooperatives produeixin per al mercat capitalista i que la immensa majoria d'empreses siguin empreses mercantils, pressiona les cooperatives a assemblar-s'hi, i aquesta pulsio es mostra també a l'hora d'anomenar-les.
6. Una diferència important entre els noms de les cooperatives i els de les empreses mercantils és el poc ús, en les cooperatives, de les designacions de persona, mentre que en les empreses mercantils és molt habitual que el nom correspongui al de la persona propietària, especialment en les petites i mitjanes empreses. La raó d'aquesta diferència és evident: la cooperativa és una empresa de propietat col·lectiva i, per tant, el nom no acostuma a reproduir el de les persones fundadores, per bé que hi ha excepcions.
7. En aquest segle han augmentat els noms ideològics, incloent-hi els autoidentificatius com a cooperatives, fruit sobretot del mateix desenvolupament del cooperativisme com a moviment transformador.
8. Tot i amb això, si comparem els noms ideològics de les primeres cooperatives (abans del 1939) amb els que es posen avui dia, notem una gran diferència. Mentre que moltes cooperatives històriques proclamaven orgullosament al nom la seva procedència de classe («cooperativa obrera»), els valors que les animaven i el seu objectiu d'emancipació social (igualtat, fraternitat, pau, justícia...), els noms ideològics actuals són molt més indirectes i metafòrics. Probablement aquesta diferència es degui a l'afebliment de la cultura obrera i

popular i al descrèdit dels grans ideals com a resultat dels fracassos dels moviments revolucionaris, a l'orientació de les cooperatives actuals cap a una clientela més àmplia (empreses mercantils, administracions i ciutadania en general) i a l'isomorfisme institucional a què ens hem referit més amunt.

9. No n'hem parlat, però els noms d'algunes cooperatives ens revelen l'enginy de qui els pensa. Hi trobem el recurs a l'humor (Senyor Pastís), la ironia (Malarassa; Can 70, evocant «can seixanta»), els dobles sentits (Cardant Cultura), la provocació (La Caníbal) i els jocs lingüístics (9's interiors, Poc a Coop, Coop de Mà). Com a mostra d'aquesta creativitat, no em puc estar d'esmentar el nom de Neu al Carrer, un nom poètic i saturat de significats. Neu al Carrer és una cooperativa de treball valenciana dedicada a la creació, producció, acompanyament, comunicació i agitació general de projectes culturals. Feliu Ventura, un dels fundadors, ens explica: «Vam triar Neu al Carrer perquè ens encanten els jocs de paraules ("aneu al carrer"), això primer de tot. També volíem reflectir la idea de moviment, d'anar cap al carrer. Pensem que és al carrer on neix la cultura i on ha de tornar. A més, la idea que la cultura ha de servir per manifestar-se al carrer, culturalment i de totes les maneres possibles, per alterar les coses. No per ser una alternativa, sinó una *alterativa*. I l'última idea és la illusió que fa, quan eres petit i no tan petit, de mirar per la finestra i veure que hi ha neu al carrer, les ganes que t'entren de sortir encara que estiga nevant per jugar a la neu. El nom és una barreja entre el joc de paraules, el moviment, el carrer i la illusió que fa fer coses al carrer».
10. Finalment, observem com també algunes denominacions genèriques han fet tanta fortuna que han estat utilitzades per cooperatives molt diverses. Penso

sobretot en el «Som», emprat per primer cop per Som Energia (2010), i que després n'ha inspirat molts d'altres (Som Connexió, Som Mobilitat, Som Provisionals, Som Aigua, Som Biomass-

sa, Som Gestió, Som Turisme...), com també en menor mesura en l'abreviació «lab», de laboratori: Bit_Lab, Labcoop, Col·lab o I-labso.

Referències

- ARNABAT MATA, R.; DUCH PLANA, M. 2024. «Associacionisme, cooperativisme i mutualisme: alternatives socials i solidàries de la Catalunya subalterna, 1868-1938». A ESTIVILL, J.; ARNABAT MATA, R. (eds.). *Evolució de les alternatives socials i solidàries de les classes subalternes a l'Europa Llatina*. Icaria Editorial.
- AUDÍ, P.; ORENSANZ, T. 2008. *Joaquim Llorens Abelló*. Valls i Barcelona: Cossetània Edicions i Fundació Roca Galès.
- DALMAU I TOVÀ, M. 2024. *La Unió Cooperatista Barcelonesa 1901-1977. Intel·ligència col·lectiva a l'Esquerra de l'Eixample*. Ajuntament de Barcelona.
- GAVALDÀ TORRENTS, A. 2007. *Benet Vigo Trulls*. Valls i Barcelona: Cossetània Edicions i Fundació Roca Galès.
- LINEBAUGH, P.; REDIKER, M. 2004. *La hidra de la revolució. Marineros, esclavos y campesinos en la historia oculta del Atlántico*. Ed. Crítica.
- PADULLÉS PARICIO, X. 2006. *La Cooperativa Obrera de Viviendas, una utopia obrera feta realitat*. Ajuntament del Prat de Llobregat: Col·lecció de Textos Locals.

5. Del trabajo invisibilizado al reconocimiento social: una aproximación a los cuidados de larga duración en tiempos de crisis

Autoria | Mireia Roca Escoda, *Universitat de Barcelona*

| Valentina González Alzola, *Universitat Rovira i Virgili*

1. Introducción

Las estructuras de género y parentesco han desempeñado un papel central en la organización del modelo de cuidados al vincularse con la funcionalidad económica mediante el trabajo no remunerado e invisibilizado que realizan principalmente las mujeres, indispensable para el sostenimiento de la vida. Desde los feminismos, esta realidad ha sido fundamental para evidenciar las desigualdades estructurales que el modelo económico vigente perpetúa, así como para impulsar formas alternativas de organizar la vida social y los procesos de producción y reproducción.

Los cuidados atraviesan una profunda crisis de sostenibilidad, estrechamente ligada a crisis económicas, sociales y políticas que se entrelazan y se retroalimentan. Aunque las políticas de cuidados de larga duración se han expandido, esta expansión resulta insostenible en el contexto de una globalización neoliberal que impulsa la mercantilización y privatización del bienestar. Como consecuencia, tiende a re-

construirse el sistema de cuidados familiares, con una carga que continúa recayendo de forma desproporcionada sobre las mujeres. Al mismo tiempo, comienzan a delinearse diversas estrategias políticas, tanto en el ámbito europeo como estatal —como la estatal de desinstitucionalización— que, si bien se plantea como un horizonte común, enfrenta importantes tensiones y desafíos. En paralelo, están emergiendo experiencias innovadoras y alternativas en la organización de los cuidados, basadas en los principios de la economía de los cuidados y/o con una marcada orientación comunitaria.

Este artículo propone un recorrido analítico por los elementos que conforman la organización social del cuidado en la actualidad, con el objetivo de reflexionar sobre sus límites, tensiones y las posibilidades que ofrecen las nuevas estrategias emergentes frente al actual contexto de crisis.

2. El lugar de los cuidados en el sistema económico

Definir el trabajo reproductivo, doméstico o de cuidados es una tarea compleja pues, incluso haciendo referencia exclusivamente al contexto europeo, sus actividades y organización han sido diferentes según el momento histórico y político de cada territorio. A grandes rasgos, podríamos definir las actividades de cuidados como aquello que «hacemos para mantener, reparar y continuar nuestro mundo de forma que sea posible vivir en él de la mejor manera posible» (Fisher y Tronto, 1990, p. 40). Esta definición recoge cuestiones tan distintas como las tareas del hogar o la atención personal, hasta aquellas que tienen que ver con el apoyo emocional, la crianza o el sostenimiento de las personas mayores y dependientes. Aunque todas ellas comparten el rasgo de haber sido históricamente actividades invisibilizadas y feminizadas, su centralidad es incuestionable para la reproducción de nuestras sociedades y su presencia en la esfera pública y remunerada ha ido variando según el momento histórico y el ciclo político y económico.

Efectivamente, el trabajo doméstico y de cuidados no siempre ha significado lo mismo, y su organización social ha variado a lo largo del tiempo en función del desarrollo de nuestras economías de producción y consumo. En el modelo económico preindustrial, las esferas de lo productivo y lo reproductivo no estaban claramente diferenciadas, como sí lo estarían a partir de los siglos XIX y XX. Las tareas orientadas al sostenimiento de la vida ocupaban entonces otros espacios, tanto físicos como simbólicos, dentro de las sociedades. Diversas investigaciones sitúan la Revolución Industrial de mediados del siglo XVIII como el punto de partida de un proceso de *hogarización* o *domesticación* del trabajo reproductivo (Carrasco, Borderías y Torns, 2011). Este proceso contribuyó a profundizar las divisiones sexuales del trabajo heredadas del precapitalismo y acentuó la diferenciación entre las esferas de lo produc-

tivo, asociada al hombre y a la fábrica, y lo reproductivo, vinculado a la mujer y al hogar. El surgimiento de una esfera diferenciada y aparentemente fuera de la economía formal está, por lo tanto, fuertemente vinculada al sistema económico capitalista, el cual necesita de una actividad doméstica invisibilizada para la reproducción de la mano de obra que sostenga un sistema basado en la producción bajo la lógica del capital.

Sabemos, por lo tanto, que esta diferenciación es artificial e impuesta. Lo sabemos, además, porque en la realidad material de muchas sociedades —en particular entre las clases trabajadoras— nunca se ha producido aislando a la mujer del trabajo. Las mujeres han sostenido históricamente dobles jornadas laborales (productivas y reproductivas), combinando en muchas ocasiones ambas actividades para garantizar el sustento de sus núcleos de convivencia. Por ello, el modelo culturalmente hegemónico del ama de casa —impuesto y difundido como único, especialmente durante los años del *New Deal* estadounidense (Hayden, 1981)— no se ha correspondido con la realidad de la organización del trabajo reproductivo. Este ha estado situado también en espacios de reproducción fuera del ámbito doméstico, apoyándose en las calles, las redes de comercios de proximidad, los lavaderos comunitarios, entre otros (Valdivia, 2018).

La vinculación entre trabajo doméstico y modos de producción ha sido históricamente ignorada por la economía tradicional, pese a su centralidad en la reproducción de la vida social. A partir de los años setenta, el feminismo comenzó a visibilizar esta omisión mediante el llamado debate sobre el trabajo doméstico, que pronto se extendió a disciplinas como la sociología (Saraceno, 1980). Estas aportaciones pusieron en cuestión las fronteras convencionales entre trabajo y no-trabajo, así como la separación entre producción y reproducción, interpe-

lando a los marcos teóricos dominantes que consideran la reproducción social como un proceso natural, secundario o relegado al ámbito privado (Picchio, 1999).

No fue hasta la década de 1990 cuando algunas corrientes de la economía comenzaron a incorporar el análisis del trabajo doméstico y de cuidados, reconociendo su papel clave en el funcionamiento del sistema económico global (Himmelweit, 1995). En este contexto, la economía feminista ha realizado una de sus principales contribuciones: integrar el trabajo de cuidados —remunerado y no remunerado— en el análisis macroeconómico, subrayando su relevancia tanto para el bienestar humano como para los patrones de desarrollo. Al mismo tiempo, ha ofrecido nuevas herramientas críticas para reflexionar sobre las desigualdades estructurales del capitalismo (Jubeto Ruiz y Gil Junquero, 2024).

Aunque desde las últimas décadas del siglo xx han surgido numerosos trabajos y aportaciones en esta línea, muchas de estas perspectivas se agrupan bajo el término teorías de la reproducción social, un enfoque que continúa desarrollándose en la actualidad (Federici, 2018; Pérez-Orozco, 2014). Este marco permite ampliar el análisis más allá del trabajo doméstico, incorporando también actividades como la maternidad y la crianza, entendidas como prácticas fundamentales en la reproducción cotidiana y generacional de la fuerza de trabajo.

En el universo doméstico, el trabajo reproductivo y de cuidados es siempre una tarea compleja y cargada de tensiones. Su mera visibilización desafía muchas de las estructuras de pensamiento modernas y occidentales, ancladas en dicotomías rígidas que clasifican las actividades entre lo monetario y lo gratuito, los mandatos sociales entre lo masculino y lo fe-

menino, o los espacios entre lo público y lo privado.

En este marco, la economía de los cuidados es un enfoque analítico y político que emerge como una dimensión clave —y aplicada— de la economía feminista, al centrar su atención en las condiciones materiales y sociales que hacen posible la sostenibilidad de la vida. Si bien la economía feminista ha cuestionado la lógica capitalista que invisibiliza el trabajo reproductivo —tradicionalmente asignado a las mujeres— y ha propuesto reorientar el análisis económico hacia las necesidades humanas, la economía de los cuidados concreta este planteamiento mediante el estudio de cómo se organizan, valoran y distribuyen las tareas de cuidado en nuestras sociedades.

Autoras como Nancy Folbre (2001) han subrayado que los cuidados constituyen una infraestructura invisible que sostiene el conjunto del sistema económico, a pesar de ser sistemáticamente desatendida por las políticas públicas y desvalorizada por el mercado. Tal como señala León (2009), la economía de los cuidados no solo formula una crítica a los marcos de la economía convencional, sino que también propone alternativas centradas en el cuidado humano como prioridad, haciéndolo viable en condiciones de igualdad.

Esta perspectiva insiste en la necesidad de reconocer las dimensiones reproductivas de la economía, indisociables de las productivas y fundamentales para la sostenibilidad de la vida. No solo permite visibilizar las desigualdades de género, clase y origen en la provisión de cuidados, sino que también invita a repensar el papel del Estado y a explorar experiencias transformadoras que, desde lo comunitario, proponen formas más justas y colectivas de cuidar.

3. Crisis y tensiones del modelo actual de cuidados de larga duración

Los aportes de la economía feminista, junto con contribuciones de disciplinas como la sociología y los análisis provenientes de activistas y movimientos sociales feministas, han sido fundamentales para visibilizar lo que hoy se denomina la crisis de los cuidados. Esta noción permite interpretar el momento actual como una encrucijada civilizatoria, en la cual el sostenimiento de la vida se encuentra profundamente tensionado. A pesar de los avances en materia de derechos impulsados por los feminismos —que han cuestionado el mandato cultural que vincula el cuidado con lo femenino—, la corresponsabilidad de género sigue siendo profundamente desigual. Las mujeres se han incorporado de forma masiva al mercado laboral, pero los hombres no han asumido en igual medida las tareas de cuidado, lo que perpetúa una carga desproporcionada sobre ellas (EIGE, 2020).

Esta crisis se ve intensificada por factores estructurales y demográficos. En primer lugar, el envejecimiento de la población ha aumentado notablemente la demanda de cuidados de larga duración. Según la OCDE (Love, 2018), se prevé que en casi dos tercios de sus países miembros, en el año 2050 una de cada cuatro personas tendrá más de 65 años. Además, la población mayor de 80 años pasará del 4 % en 2010 al 10 % en 2050, y en países como España, Alemania o Japón esta proporción se triplicará, alcanzando hasta un 15 % o 16 %.

A esta presión demográfica se suma la caída sostenida de la natalidad. En los países de la OCDE, la tasa media de fertilidad ha pasado de 2,7 hijos por mujer en los años 70 a aproximadamente 1,7 en la actualidad (Love, 2018), mientras que el modelo familiar se adapta cada vez más a la necesidad de dos ingresos para sostener el hogar. Paralelamente, se han producido transformaciones profundas en las estructuras familiares y conyugales: disminuyen los hogares tradicionales (padres casados con hijos). Estos cambios no han venido acompañados por nuevas redes de apoyo, sino

por formas de vida cada vez más individualizadas, lo que agudiza la brecha entre las necesidades de cuidado y los recursos disponibles para cubrirlas desde los hogares (OECD, 2024).

Esta situación de crisis es especialmente crítica en los países del sur de Europa, en un escenario marcado por bajos niveles de inversión pública en cuidados. En este contexto, la reestructuración neoliberal de los estados de bienestar, guiada por la contención del gasto y la presión del mercado, ha favorecido procesos de mercantilización y una creciente transferencia de responsabilidades al ámbito privado e individual (Rodríguez Cabrero, 2011). En estas condiciones, el cuidado continúa organizándose fundamentalmente a través de redes intergeneracionales y dentro de ellas, de forma desproporcionada, en las mujeres o mediante la externalización en un mercado laboral feminizado y precarizado, en el que predominan las trabajadoras del hogar. De modo que las políticas públicas, lejos de transformar este modelo, tienden a reproducir una organización social del cuidado atravesada por la desigualdad y la precariedad (Comas d'Argemir, 2015).

La combinación de estos factores —cambios sociodemográficos, escasa oferta pública de servicios y limitaciones estructurales de los estados de bienestar para redistribuir de forma equitativa las responsabilidades— ha derivado en un modelo insostenible que continúa descansando en el ámbito familiar. Un ejemplo paradigmático de esta tendencia en el contexto español es la Ley 39/2006 de Promoción de la Autonomía Personal y Atención a las Personas en Situación de Dependencia, que, aunque reconoce el derecho universal a recibir cuidados, ha sido implantada con una financiación insuficiente. Esta ley ha priorizado las prestaciones económicas dirigidas a apoyar el cuidado familiar —casi siempre ejercido por mujeres— por encima de la consolidación de una red pública y universal de servicios. Según datos de 2024, las prestaciones económicas representaban el

41,78 % del total de prestaciones y servicios, sin contar la teleasistencia y la promoción de autonomía y prevención (Ramírez-Navarro *et al.*, 2025). De modo que esta normativa, en lugar de revertir el modelo familista, ha contribuido a reforzarlo y a perpetuar la desigual distribución de responsabilidades y la sobrecarga femenina en los cuidados. De hecho, el 69,8 % de las personas en situación de dependencia son atendidas únicamente por su familia, sin apoyo de recursos externos. En particular, las mujeres de entre 50 y 66 años representan el 73,5 % de quienes asumen estas tareas de cuidado (Rodríguez Cabrero *et al.*, 2022).

La responsabilidad del cuidado entre los miembros de la familia se percibe como algo natural, como una obligación moral intrínseca al lazo familiar, y se sustenta en un deber ético profundamente enraizado en las normas sociales vinculadas al parentesco y al género (Comas d'Argemir y Soronellas, 2019). Es lo que hemos denominado obligación naturalizada. Muchas personas cuidadoras expresan un fuerte vínculo afectivo con sus familiares dependientes y justifican su implicación mediante argumentos emocionales y éticos. Esta concepción se apoya en discursos que representan el cuidado como una expresión de afecto, una tarea que se hace por amor y que ha sido históricamente asociada a la construcción de lo femenino (Esteban, 2017). Este enfoque se apoya en dinámicas de reciprocidad entre generaciones y en la lógica del don, en que el cuidado se interpreta como un acto altruista, espontáneo y moralmente ineludible (Comas d'Argemir, 2017). De este modo, el cuidado no se presenta simplemente como un gesto generoso, sino como una responsabilidad moral impuesta por las normas sociales, que reproduce las desigualdades de poder en el ámbito familiar y social. No obstante, este relato idealizado se ve cuestionado cuando los cuidadores reconocen que cuidar también implica trabajo, dedicación y recursos materiales.

En paralelo, los cambios sociodemográficos han tensionado las estructuras tradicionales de género y parentesco. En una investigación previa analizamos cómo la solidaridad

familiar está mediada no solo por el género, sino también por factores como el estado civil, la situación económica y laboral, y las condiciones residenciales. De modo que los familiares más implicados en el cuidado suelen ser personas fuera del mercado laboral (o con empleos precarios o prescindibles), sin otras cargas familiares significativas, que viven cerca o conviven con la persona cuidada y carecen de los recursos necesarios para acceder a cuidados externos. Cada vez más, los hombres se implican en el cuidado de sus esposas, especialmente cuando los hijos no pueden asumir esta responsabilidad. En estos casos, se ha reactivado el papel protector del parentesco, algunas veces superando las barreras de los roles de género, como se ha señalado en estudios recientes (Chirinos, 2023). Se aprecia además un cambio generacional en la gestión de las responsabilidades del cuidado, que abre paso a una mayor flexibilidad y al uso creciente de apoyos externos para el cuidado. Este giro refleja lo que algunos autores han denominado culturas de la discontinuidad (Martín Palomo, 2013) y contrasta con el modelo tradicional en el que el cuidado se concebía como un sacrificio moral ineludible. Hoy en día, muchos progenitores tienden a liberar a sus hijos e hijas de la obligación de retribuir el cuidado recibido, reconociendo las exigencias familiares y laborales que ya enfrentan (Bofill, 2018). Esta reevaluación del deber filial supone una transición desde una lógica circular de reciprocidad —en que el cuidado se intercambiaba entre generaciones— hacia una lógica más lineal, en la que cada generación cuida de la siguiente (Comas d'Argemir, 2017).

Se cuestionan así las concepciones morales de la responsabilidad, tradicionalmente ancladas en lógicas de reciprocidad y en la circularidad del don, que han recaído históricamente sobre las mujeres como una forma de dedicación abnegada. Es lo que hemos denominado obligación negociada, una noción que emerge como respuesta a la crisis del modelo tradicional de cuidados, en el cual los familiares se enfrentan a dilemas entre la obligación moral de cuidar y las limitaciones impuestas

por sus condiciones laborales, familiares o económicas. Las familias se ven así obligadas a efectuar complejas gestiones para sostener los cuidados cotidianos que dan lugar a un mosaico de recursos de cuidado diverso y cambiante (Soronellas *et al.*, 2021). La configuración de este mosaico depende en gran medida de la disponibilidad de servicios públicos —como el Servicio de Atención Domiciliaria o los centros de día—, así como de la capacidad económica de las familias para acceder a recursos del mercado privado. Este proceso de delegación suele traducirse en una mercantilización del cuidado que recae, en gran medida, sobre mujeres en situación de vulnerabilidad laboral, muchas de ellas migrantes, cuyas tareas continúan siendo invisibilizadas y escasamente valoradas. Al mismo tiempo, son principalmente los hombres quienes tienden a relegar estas responsabilidades, lo que refuerza su exención del trabajo de cuidados y consolida sus posiciones de poder (Hanlon, 2012). En este sentido, la posibilidad de negociar el deber de cuidado está profundamente condicionada por factores materiales y políticos. Como señala Borgeaud-Garcia (2020), las relaciones de poder determinan quién puede delegar cuidados y bajo qué condiciones.

Las políticas de bienestar se han sustentado en la familiarización de los cuidados y, de forma paralela, han trasladado la responsabilidad hacia los individuos, promoviendo la compra de servicios en el mercado. Esto ha derivado en una refamiliarización de los cuidados mediante la contratación de mujeres (Rodríguez Cabrero, 2011), sustentada en la precariedad y feminización del trabajo. En este contexto, el trabajo doméstico se ha convertido en un nicho laboral para mujeres provenientes de procesos migratorios desde el Sur global, fenómeno conocido como cadenas globales del cuidado. Estos procesos, aún plenamente vigentes, han dado paso a trabajos posteriores que permiten analizar cómo dichas redes transnacionales reflejan y reproducen desigualdades estructurales de género, clase y origen étnico en el marco de la globalización y la feminización de las migraciones (Pérez Orozco, 2010).

Según datos recientes del informe Oxfam Intermón (2025), en 2024, 565.718 personas trabajaban en el empleo de hogar y cuidados en España, de las cuales el 87,21 % eran mujeres. Este sector ocupa al 5,19 % de las mujeres trabajadoras, frente al 0,58 % de los hombres, lo que indica que ellas participan casi nueve veces más que ellos. Además, el 69 % de las trabajadoras eran extranjeras o con doble nacionalidad, en su mayoría de origen extracomunitario (87,4 %), y para muchas en situación administrativa irregular, este empleo representa su primera inserción laboral. Se estima que en 2020 alrededor de 70.000 trabajadoras del sector se encontraban en situación irregular, una condición que afecta negativamente sus derechos laborales y calidad de vida.

El mercado aparece como un agente de cuidados en expansión, también por la tendencia creciente a priorizar la gestión privada sobre la pública en los servicios de cuidados, especialmente tras las medidas de austeridad posteriores a la crisis de 2008. Esta estrategia se justifica por la percepción de que el mercado privado es más eficiente en la contención de costes, gracias a la flexibilidad salarial, mientras que la gestión pública se considera financieramente onerosa. De este modo, se consolida un modelo de titularidad pública, pero de gestión privada, que define tanto las condiciones laborales como la calidad de los servicios prestados. La falta de control del modelo público-privado y la escasa atención que se presta a la relación entre condiciones laborales y calidad del cuidado han derivado en una precarización generalizada del sector, que afecta al bienestar de las trabajadoras y a la atención recibida por las personas usuarias (Moreno Colom, 2021). Desde una perspectiva crítica, Pérez Orozco (2014) señalaba que esta mercantilización de los cuidados responde a la lógica de acumulación capitalista y se relaciona con la feminización del sector. En su momento ya alertaba de que, aunque la compra de cuidados en el mercado en España era limitada en aquel momento, estaba en expansión, lo que podía incrementar la desigualdad social al depender de la capacidad de pago de las familias. Además,

denunciaba que las demandas de servicios públicos con empleo digno pueden terminar generando servicios privatizados sustentados en precariedad laboral y baja calidad, desvirtuando así las reivindicaciones feministas.

Vemos, pues, que el modelo de cuidados no excluye la responsabilidad de las familias, que suele articularse también con la participación de otros agentes, tanto públicos como privados. Según Daly y Lewis (2000), cuando el cuidado es proporcionado por actores ajenos a la familia —como los servicios públicos, mercantiles o la comunidad—, se trascienden las dicotomías clásicas. En este contexto, el cuidado adopta una naturaleza intersticial, que difumina las fronteras tradicionales y se configura como una cuestión social compleja que involucra múltiples sectores y requiere un enfoque analítico específico para ser comprendida y abordada adecuadamente. Las autoras proponen el concepto de cuidado social como una noción que requiere una mirada que integre tanto las estructuras sectoriales como las dinámicas de género. Sin embargo, a pesar de los avances conceptuales, su implementación práctica sigue anclada en roles de género tradicionales. Además, en el contexto de la llamada economía mixta, la creciente implicación del mercado y los procesos de mercantilización no solo alteran el equilibrio entre los actores implicados, sino que también refuerzan imaginarios sociales que desvalorizan el trabajo de cuidados, mayoritariamente realizado por mujeres. Esta tensión entre el reconocimiento conceptual y la realidad práctica subraya la necesidad de un enfoque analítico interseccional que considere las relaciones de poder que atraviesan el sistema de cuidados y sus efectos sobre la calidad, las condiciones laborales y la justicia social.

■ Estrategias para hacer frente a la crisis

Desde un punto de vista político, la Estrategia Estatal para un Nuevo Modelo de Cuidados en la Comunidad: Un Proceso de Desinstitucionalización

(2024-2030), en línea con las políticas europeas, se posiciona como una respuesta estructural y transformadora a la crisis de los cuidados, al proponer políticas públicas integradoras para satisfacer las crecientes necesidades de cuidado, y, además, este se sitúa como un eje central para garantizar la igualdad y la sostenibilidad social (Ministerio de Derechos Sociales, Consumo y Agenda 2030, 2024). Esta política busca consolidar un sistema público de cuidados como uno de los pilares del estado de bienestar, garantizando el derecho de todas las personas a recibir cuidados y a cuidar en condiciones dignas. Asimismo, plantea afrontar desafíos clave como los cuidados de larga duración. Para ello, busca promover el envejecimiento en el hogar, retrasando e inclusive evitando la institucionalización de las personas adultas y mayores en situación de dependencia.

Sin embargo, aunque esta estrategia representa un avance significativo en el reconocimiento del cuidado como un derecho y una prioridad política, enfrenta desafíos relacionados con la capacidad para transformar las dinámicas estructurales que perpetúan la crisis del cuidado. Cuenca (2024) expone que las políticas de desinstitucionalización en la Unión Europea han resultado insuficientes para superar la cultura institucional que aún prevalece en la prestación de cuidados a diversos grupos vulnerables. De modo que el simple traslado del lugar donde se prestan los cuidados no garantiza una transformación real si se mantienen elementos de la cultura institucional que vulneran los derechos humanos.

Etxevarría *et al.* (2024) plantean que uno de los principales desafíos es la necesidad de avanzar en la desinstitucionalización y en la transición hacia modelos de apoyo personalizados y basados en la comunidad, ya que el modelo predominante sigue siendo el residencial, que se caracteriza por una cultura institucional rígida que dificulta el pleno reconocimiento y ejercicio de los derechos humanos de las personas residentes. Otro desafío clave es la lucha contra el edadismo y la adopción de un enfoque basado en derechos (EBD), por lo que todas las políticas y actuaciones en materia de

cuidados deben sustentarse en el respeto a los derechos humanos, reconociendo a las personas mayores como sujetos de pleno derecho. Además, la transición hacia nuevos modelos de cuidados requiere definir itinerarios claros que orienten los procesos de transformación hacia nuevos roles profesionales. Esto implica formar a los equipos en el modelo de atención centrada en la persona (ACP) y en ética aplicada. Asimismo, se plantea el reto de evaluar la viabilidad técnico-económica de adaptar las infraestructuras actuales a este modelo y la necesidad de contar con un marco jurídico adecuado —a escala internacional, europea y estatal— que priorice la desinstitucionalización como eje central del nuevo modelo de cuidados. De modo que, tal y como exponen Asís y Razo (2025), la desinstitucionalización es una política basada en los derechos humanos que requiere de un compromiso político firme, una estrategia coordinada y una transformación cultural profunda, con el objetivo de promover la autonomía personal y la vida en comunidad.

Más allá de los desafíos que plantea esta nueva política, la estrategia de desinstitucionalización perpetúa un modelo de cuidados orientado hacia la mercantilización y la privatización, que prioriza la atención domiciliaria frente a la institucional, especialmente en el caso de personas mayores y adultas en situación de dependencia (Kofman, 2014). Esta orientación no es casual, sino que se enmarca en un contexto político de reconfiguración neoliberal del estado de bienestar, en el que predomina la lógica de contención del gasto público. En este escenario, el hogar se presenta como un espacio especialmente atractivo, al reducir costes asociados a infraestructuras y personal. No obstante, en los últimos años se ha puesto el foco en el desarrollo de servicios de cuidados de base local y comunitaria, que sean accesibles, de calidad y capaces de ofrecer una atención personalizada y profesionalizada (Ministerio de Derechos Sociales, Consumo y Agenda 2030, 2024).

En el marco de la economía feminista —y más concretamente de la economía de los cuidados— se han desarrollado diversas estrategias para enfrentar la crisis de los cuidados,

con el objetivo de revalorizar este trabajo, redistribuir responsabilidades y transformar las estructuras económicas y sociales que lo invisibilizan o privatizan. Estas iniciativas subrayan el papel clave de la comunidad en la construcción de nuevas formas de provisión de cuidados, especialmente en contextos de retirada o insuficiencia del Estado. Al hacerlo, introducen marcos alternativos que amplían la comprensión de lo político, lo económico y lo familiar, desbordando las fronteras tradicionales entre lo público y lo privado, y reconociendo el cuidado como una cuestión central para la sostenibilidad de la vida.

A escala comunitaria surgen algunas propuestas de reorganización social, cuyo principal objetivo es aliviar la presión en los hogares como principal espacio de provisión de cuidados, mediante la creación de ecosistemas comunitarios que cuiden, así como reivindicar un sistema público que garantice la universalidad y singularidad. Regidas con esta lógica encontramos algunas experiencias que, mediante la organización colectiva divergente de la familia, el Estado o el mercado, constituyen nuevas formas de hacer frente a la demanda de cuidados cotidianos de los cuerpos vulnerables como pueden ser, por ejemplo, las cooperativas de vivienda o los *co-housing* sénior (García, Sanz y Ugena-Sancho, 2021). Sin embargo, estas experiencias no están exentas de tensiones y dilemas que reflejan las condiciones económicas y políticas en las que emergen. Artiaga (2021), por ejemplo, analiza un caso de vivienda colaborativa promovido por personas mayores en el cual, a pesar de la colectivización de los cuidados, persiste un dilema en torno a los límites entre lo individual y lo colectivo, especialmente cuando se trata del cuidado directo del cuerpo. Asimismo, se cuestiona la ética de externalizar ciertos servicios si no se garantiza un empleo digno para quienes los prestan. Aunque se comparten responsabilidades, el cuidado directo, particularmente el físico y el emocional, sigue recayendo mayoritariamente en mujeres, reproduciendo así roles de género tradicionales dentro del propio proyecto. Esta dimensión es abordada también por Keller y Ezquerria

(2021), quienes advierten que, al tratarse de iniciativas con una accesibilidad económica limitada, su capacidad de democratización se ve restringida. En este sentido, alcanzar una verdadera universalidad requeriría establecer alianzas sólidas con el sector público.

Otra propuesta innovadora son los ecosistemas de cuidados, iniciativas público-comunitarias que han cobrado relevancia en el contexto europeo y español tras la pandemia de la COVID-19. Este enfoque prioriza que las personas mayores o en situación de dependencia puedan permanecer en su hogar, recibiendo cuidados personalizados y con un fuerte componente comunitario. El modelo propone integrar los servicios sociales y sanitarios, reforzar la atención comunitaria y adaptar los recursos a las necesidades de cada persona, y en él la figura del gestor/a de caso resulta clave para garantizar esta interconexión y evitar la sobrecarga de los cuidadores principales (Comas d'Argemir, 2024). Un ejemplo de esta apuesta es el desarrollo de los ecosistemas locales de cuidado, impulsados por la Diputación Foral de Gipuzkoa y el Gobierno Vasco. Aunque de carácter experimental, aspiran a consolidarse como formas de gobernanza colaborativa. Barañano *et al.* (2024) destacan como fortalezas del modelo la complementariedad entre actores, el consenso sobre un liderazgo público que evita la retirada del Estado —frecuente en contextos neoliberales—, y el papel estratégico del municipalismo como puente entre instituciones y sociedad civil. No obstante, estos ecosistemas enfrentan importantes retos: la familia, y especialmente las mujeres, continúa siendo un pilar del sistema de cuidados, lo que genera tensiones y malestar. La gestión del cuidado sigue feminizada y el mercado tiene una presencia significativa a través de la contratación de trabajadoras del hogar, muchas veces migrantes y en condiciones precarias. A ello se suma la sobrecarga de los servicios sociales, la descoordinación entre los ritmos de la administración y del tejido asociativo, y la desconfianza derivada de los ciclos políticos y la incertidumbre sobre la sostenibilidad del modelo. Tal y como expone Comas d'Argemir (2024), si bien estas iniciativas muestran su viabilidad, su

implementación plena requiere mayor inversión pública, apoyo a las cuidadoras y un compromiso estructural con el valor de los cuidados.

Desde disciplinas como el urbanismo encontramos también propuestas interesantes para abordar la creciente insostenibilidad urbana de los cuidados como las Ciudades cuidadoras. Según Valdivia (2018), este concepto alude a la idea de una reorganización espacial en el ámbito urbano mediante la cual se garantice el cuidado de las personas, proporcionando un soporte físico que se concreta en espacios públicos accesibles para diferentes edades, con fuentes, baños públicos, vegetación, sombra, bancos y mesas y otros elementos. Y también con equipamientos, servicios de proximidad que faciliten las actividades reproductivas cotidianas, favoreciendo la autonomía de las personas dependientes y permitiendo conciliar las diferentes esferas de la vida cotidiana.

Otro ejemplo innovador son las cooperativas de trabajadoras de cuidados, que están emergiendo en España como una alternativa frente a modelos lucrativos y precarios como las agencias privadas o el servicio doméstico tradicional. Estas iniciativas, que han cobrado impulso especialmente a partir de 2018 con el apoyo de algunos gobiernos municipales, como en el caso de Barcelona, buscan dignificar el trabajo de los cuidados a través de estructuras democráticas y colaborativas. Son experiencias autogestionarias que surgen como una vía para profesionalizar el sector, dignificar las condiciones laborales y empoderar a las trabajadoras, y suelen estar vinculadas a movimientos feministas y asociaciones de trabajadoras del hogar —en su mayoría mujeres migrantes— que luchan por el reconocimiento social y la mejora de sus derechos (Martínez-Buján, 2024). Funcionan bajo los principios de la economía social y solidaria, y en muchos casos ofrecen también acompañamiento y servicios comunitarios. Además, gracias a su estructura democrática y a la distribución equitativa de la propiedad y los beneficios, estas cooperativas tienden a generar menos desigualdad económica que los modelos empresariales convencionales. No obstante, estas experiencias enfrentan impor-

tantes desafíos económicos, de gestión y de competencia con el mercado informal y con plataformas privadas más adaptadas al consumo inmediato. A pesar de ello, su capacidad transformadora reside en su articulación con el sector público. Por ello, diversos autores coinciden en que el apoyo institucional —especialmente municipal— resulta clave para su viabilidad y consolidación como alternativa real a la privatización del bienestar (Díaz, 2018; Martínez-Buján, 2024).

■ Reflexiones finales: hacia un modelo de cuidados justo y equitativo

Como hemos señalado, las experiencias comunitarias muestran el potencial de la organización de los cuidados desde la comunidad y el cooperativismo, de forma más cercana, democrática y alejada de la lógica mercantil, pero también evidencian sus límites en cuanto a cobertura, sostenibilidad y garantía de derechos laborales. Por ello, es imprescindible una implicación activa de lo público, construyendo alianzas con lo comunitario que permitan avanzar hacia un modelo de cuidados más justo, universal y centrado en la vida (Fernández, 2024).

Sin embargo, hasta ahora las políticas públicas puestas en marcha han dado continuidad a un modelo de cuidados de larga duración familiar, feminizado y precarizado en lo laboral, tal y como hemos ejemplificado con el caso de la Ley 39/2006 de Promoción de la Autonomía Personal y Atención a las Personas en Situación de Dependencia. En el caso de nuevas estrategias políticas, como la Estrategia Estatal para un Nuevo Modelo de Cuidados en la Comunidad: Un Proceso de Desinstitucionalización (2024-2030), está por ver su capacidad de transformación puesto que, al promover el envejecimiento en el hogar y retrasando o evitando la institucionalización de las personas mayores en situación de dependencia, pueden ahondar en el modelo ya existente basado en las familias y el mercado precarizado. Por esto, a pesar de estos modelos emergentes que

sitúan el cuidado como una cuestión social, persiste la feminización, la falta de reconocimiento y apoyo a los trabajos de cuidado como un pilar fundamental de la sociedad y como un derecho humano.

Nuestro interés en este artículo ha sido resaltar la importancia del trabajo doméstico y de cuidados para el sostenimiento de nuestras sociedades, subrayando sus vínculos con la organización de nuestras economías. También hemos querido destacar el hecho de que una organización social de los cuidados desigual e injusta está estrechamente ligada al desarrollo del sistema capitalista, y señalar la necesidad de imaginar un modelo alternativo para su configuración. Un modelo que reconozca la dimensión social y colectiva de los trabajos de cuidados, y que se aleje de las lógicas neoliberales privatizadoras que confinan estas tareas al ámbito doméstico, apoyándose en el trabajo gratuito de mujeres y familiares, así como en la precariedad que afecta a las trabajadoras del hogar. En definitiva, un modelo que no solo reproduce desigualdades estructurales, sino que también genera malestares cotidianos para quienes deben asumir estas responsabilidades.

Por ello, la idea principal de este texto es promover una reflexión crítica sobre la individualización del ejercicio del cuidado y la obligación moral de este, que dé paso a una responsabilidad social para la organización del mismo. El objetivo sería aproximarnos a un modelo de cuidado colectivo que lo entienda como compromiso social (Comas d'Argemir, 2019) y que implique el reconocimiento y la redistribución de las actividades de cuidados entre las distintas esferas y los agentes sociales.

En este sentido, es fundamental caminar hacia un sistema de bienestar que reconozca el valor del trabajo de cuidado, que promueva una redistribución social del cuidado más allá de las familias y que garantice el acceso equitativo a servicios de cuidado de calidad para todas las personas. Para ello es necesario un cambio cultural que desafíe la naturalización del cuidado, que desmantele las estructuras de género que naturalizan la dedicación de las mujeres al cuidado y que promueva una

mayor corresponsabilidad entre hombres y mujeres. Que impulse, en definitiva, una mayor justicia social. Pero, además, son necesarias políticas públicas efectivas que aseguren el derecho al cuidado tanto para quienes lo necesitan como para quienes lo proveen. Por último, resulta imprescindible el replanteamiento del sistema económico de producción y de or-

ganización del trabajo asalariado y reproductivo, ya que las lógicas que lo estructuran en la actualidad condicionan el modelo de cuidados vigente y ahondan en su insostenibilidad. En este sentido, solo mediante una transformación estructural será posible construir un nuevo modelo de cuidados más equitativo para el conjunto de la sociedad.

Bibliografía

- ARTIAGA, A. 2021. «Cuidados comunitarios y gobierno común de la dependencia: las viviendas colaborativas de personas mayores». *Revista Española de Sociología*, 30(2), a29. <<https://doi.org/10.22325/fes/res.2021.29>>
- ASÍS ROIG, R.; RAZO GODÍNEZ, L. C. 2025. «Hacia un modelo de cuidados y apoyos comunitarios: los procesos de desinstitucionalización en España». *Universitas*, (46), 5-25.
- BARAÑANO-URIBARRI, M.; URIARTE-GOIKOETXEA, A.; LEGARRETA-IZA, M. 2024. «Iniciativas público-comunitarias de cuidado a personas mayores. Oportunidades y retos para la transformación en el Ecosistema Local de Cuidado de Zestoa». *Revista Española de Sociología*, 33(3), a237. <<https://doi.org/10.22325/fes/res.2024.237>>
- BOFILL, S. 2018. «Changing moralities: Rethinking elderly care in Spain». *The Australian Journal of Anthropology*, 29, 237-249. <<https://doi.org/10.1111/taja.12282>>
- BORGEAUD-GARCIANDÍA, N. 2020. «Care and responsibility». *Advanced Studies*, 34(98). <<https://doi.org/10.1590/s0103-4014.2020.3498.004>>
- CARRASCO, C.; BORDERÍAS, C.; TORNOS, T. (eds.). 2011. *El trabajo de cuidados: Historia, teoría y políticas*. Los Libros de la Catarata.
- CHIRINOS, C. 2023. «It Takes Another Kind of Village: How Older Husbands in Rural Spanish Communities Experience Caregiving». *Anthropology & Aging*, 44(3), 16-31. <<https://doi.org/10.5195/aa.2023.441>>
- COMAS D'ÀRGEMIR, D. 2015. «Los cuidados de larga duración y el cuarto pilar del sistema de bienestar». *Revista de Antropología Social*, 24, 375-404. <https://doi.org/10.5209/rev_RASO.2015.v24.50663>
- 2017. «El don y la reciprocidad tienen género: las bases morales de los cuidados». *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22(2), 17-32.
- 2024. «Envejecer en el hogar: ecosistemas de cuidado de orientación local y comunitaria». *Zerbitzuan*, 83, 5-18
- COMAS D'ÀRGEMIR, D.; SORONELLAS, M. 2019. «Men as carers in long-term caring: Doing gender and doing kinship». *Journal of Family Issues*, 40(3), 315-339. <<https://doi.org/10.1177/0192513X18813185>>
- CUENCA GÓMEZ, P. 2024. «The development of deinstitutionalisation processes in the European context from a human rights approach. Solutions and learning from the EDI Project. European Public Mosaic (EPuM)». *Open Journal on Public Service*, (23), 52-65.

- DALY, M.; LEWIS, J. 2000. «The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states». *The British Journal of Sociology*, 51(2), 281-298. <<https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00281.x>>
- DÍAZ MOLINA, L.; ETXEZARRETA ETXARRI, E.; LARRAÑAGA SARRIEGUI, M. 2018. «Cooperativa de cuidados: de la prestación económica de asistencia personal hacia la colectivización de las personas cuidadoras». *Zerbitzuan*, (67), 5-26. <<https://doi.org/10.5569/1134-7147.67.01>>
- ESTEBAN, M. L. 2017. «Care, a central concept in feminist theory: Contributions, risks and dialogues with anthropology». *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22(2), 33-48.
- FEDERICI, S. 2018. *El patriarcado del salario. Críticas feministas al marxismo*. Traficantes de Sueños.
- FERNÁNDEZ, J. 2024. «Cooperativas de cuidados y prácticas comunitarias: un análisis empírico sobre sus potencialidades y límites». *Tendencias Sociales. Revista de Sociología*, 11, 5-34. <<https://doi.org/10.5944/ts.2024.39680>>
- FISHER, B.; TRONTO, J. 1990. *Toward a feminist theory of caring*. En ABEL, E. K., NELSON, M. K. (eds.). *Circles of care: Work and identity in women's lives* (p. 35-62). State University of New York Press.
- FOLBRE, N. 2001. *The Invisible Heart: Economics and Family Values*. New Press.
- GARCÍA GARCÍA, S.; SANZ ABAD, J.; UGENA-SANCHO, S. 2021. «Discursos y prácticas en experiencias de cuidado comunitario. Una perspectiva moral entre cuidados gaseosos, líquidos y sólidos». *Revista Española de Sociología*, 30 (2), 1-19.
- HANLON, N. 2012. *Masculinities, care and equality: Identity and nurture in men's lives*. Palgrave Macmillan.
- HAYDEN, D. 1981. *The grand domestic revolution: A history of feminist designs for American homes*. The MIT Press.
- HIMMELWEIT, S. 1995. «The Discovery of 'Unpaid Work': The Social Consequences of the Expansion of Work». *Feminist Economics*, 1(2), 1-19.
- JUBETO RUIZ, Y.; GIL JUNQUERO, M. 2024. «La economía solidaria feminista, clave en la defensa de la sostenibilidad de la vida». En GIRALDO LUQUE, S.; SALA LORDA, H. (eds.). *Anuari d'emprenedoria, economia i innovació social* (p. 85-97). Universitat Autònoma de Barcelona & Centre d'Estudis i de Recerca en Emprenedoria i Innovació Social.
- KELLER GARGANTÉ, C.; EZQUERRA SAMPER, S. 2021. «Viviendas colaborativas de personas mayores: democratizar el cuidado en la vejez». *REVESCO. Revista de Estudios Cooperativos*, 137, 1-22. <<https://doi.org/10.5209/reve.71867>>
- KOFMAN, E. 2014. «Gendered migrations, social reproduction and the household in Europe». *Dialectical Anthropology*, 38, 79-94. <<https://doi.org/10.1007/s10624-014-9330-9>>
- LEÓN, M. 2009. «Cambiar la economía para cambiar la vida. Desafíos de una economía para la vida». En ACOSTA, A.; MARTÍNEZ E. (comp.). *El buen vivir* (p. 63-74). Quito: Abya-Yala.
- LOVE, P. (ed.). 2018. *Envejecimiento. Análisis de temas de actualidad*. Esenciales OCDE. OECD Publishing. <<https://doi.org/10.1787/9789264288119-es>>
- MARTÍN PALOMO, M. T. 2013. «Tres generaciones de mujeres, tres generaciones de cuidados. Apuntes sobre una etnografía moral». *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 31(1), 115-138. <https://doi.org/10.5209/rev_CRLA.2013.v31.n1.41641>
- MARTÍNEZ-BUJÁN, R.; MORÉ, P.; EIJO MEJUTO, A. 2025. «Dinámicas mercantiles en la provisión de cuidados en los hogares: agencias de intermediación, plataformas digitales y cooperativas de trabajadoras». *Investigaciones Regionales–Journal of Regional Research*, 1(61), 31-45. <<https://doi.org/10.38191/ir-jor.24.040>>
- MINISTERIO DE DERECHOS SOCIALES, CONSUMO Y AGENDA 2030. 2024. *Estrategia estatal para un nuevo modelo de cuidados en la comunidad. Un proceso de desinstitucionalización (2024-2030)*. Madrid: Ministerio de Derechos Sociales, Consumo y Agenda 2030.

- MORENO-COLOM, S. 2021. «Prestigiando el trabajo de cuidados en los servicios de ayuda a domicilio». *Migraciones*, 53, 27-57. <<https://doi.org/10.14422/mig.i53y2021.002>>
- OECD. 2024. *OECD Family Database*. OECD Social Policy Division. <<https://www.oecd.org/els/family/database.htm>>
- OXFAM INTERMÓN. 2025. *Trabajo invisible y cuerpos rotos: Radiografía del empleo de hogar y cuidados en España*. Oxfam Intermón. <<https://oxfamintermon.org>>
- PÉREZ OROZCO, A. 2010. *Cadenas globales de cuidado: ¿Qué derechos para un régimen global de cuidados justo?* UN-INSTRAW.
- 2014. *Subversión feminista de la economía: Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Traficantes de Sueños.
- PICCHIO, A. 1999. «Visibilidad analítica y política del trabajo de reproducción social». En CARRASCO, C. (ed.). *Mujeres y economía. Nuevas perspectivas para el análisis económico* (p. 123-145). Icaria.
- RAMÍREZ-NAVARRO, J. M.; REVILLA CASTRO, A.; FUENTES JIMÉNEZ, M.; SANZ YAGÜEZ, D.; MARTÍNEZ LLOPIS, M.; GARCÍA ALONSO, E.; CAVERO CANO, G.; FERNÁNDEZ ORDOÑO, R. 2025. *XXV Dictamen del Observatorio Estatal de la Dependencia*. Málaga: Asociación de Directoras y Gerentes de Servicios Sociales de España.
- RODRÍGUEZ CABRERO, G. 2011. «Políticas sociales de atención a la dependencia en los regímenes de bienestar de la Unión Europea». *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 29(1), 11-42. <https://doi.org/10.5209/rev_CRLA.2011.v29.n1.36184>
- RODRÍGUEZ CABRERO, G.; MARBÁN GALLEGO, V.; AGUILAR HENDRICKSON, M.; HUETE GARCÍA, A.; JIMÉNEZ LARA, A.; MARTÍNEZ BUJÁN, R.; MONTSERRAT CODORNIU, J.; RAMOS HERRERA, M. C.; SOSVILLA RIVERO, S.; VILÀ MANCEBO, A.; ZALAKAÍN, J. 2022. *Informe de Evaluación del Sistema de Promoción de la Autonomía Personal y Atención a las Personas en Situación de Dependencia (SAAD)*. Ministerio de Derechos Sociales y Agenda 2030. <<https://www.mdsocialesa2030.gob.es/derechos-sociales/inclusion/docs/resumen-ejecutivo-estudioevaluacion-saad.pdf>>
- SARACENO, C. 1980. *Il lavoro mal diviso*. Bari: De Donato
- SORONELLAS, M.; CHIRINOS, C.; ALONSO, N.; COMAS-D'ARGEMIR, D. 2021. «Hombres, cuidados y ancianidad: un bricolaje de ayudas, un mosaico de recursos de cuidados». En CASTRO, A. B.; CONTRERAS, R.; CONTRERAS, J. I. (eds.). *Ganarse la vida. La reproducción social en el mundo contemporáneo* (p. 209-235). UNAM.
- VALDIVIA GUTIÉRREZ, B. 2018. «Del urbanismo androcéntrico a la ciudad cuidadora». *Hábitat y Sociedad*, (11), 65-84.

6. Corresponsabilitat vers les cures i dret al temps: experiències transformadores de gènere des de la política, l'empresa i l'economia social a Catalunya

Autoria | Núria Vergés Bosch. *Departament de Sociologia.*
Universitat de Barcelona.

Introducció

Darrerament, assistim a importants i creixents necessitats, debats, polítiques i innovacions que afecten l'àmbit del dret al temps i corresponsabilitat vers les cures en les empreses i la societat. De fet, en els darrers anys les polítiques de cures i de reorganització dels temps laborals i vitals s'estan debatent i emergint amb força com a resultat de les reivindicacions feministes, dels canvis sociodemogràfics actuals, així com de les transformacions polítiques, empresarials i laborals que s'han viscut en les darreres dècades. A tall d'exemple, mentre escric aquest article, en el camp de la política i de les relacions laborals s'està debatent amb força la possibilitat d'una reducció de la jornada laboral, i s'estan implementant nous canvis i noves estratègies de cures i corresponsabilitat vers les cures a escala europea, nacional i local perquè la crisi de les cures està dificultant la vida a la major part de la població.

En aquest article argumentaré que tot i les transformacions en matèria laboral i em-

presarial a Catalunya, encara persisteixen importants desigualtats de gènere que, en gran part, tenen a veure amb el fet que no s'han resolt adequadament les necessitats de cures i temps de les persones. En aquest sentit, hem caminat cap a models massa neoliberals de sustentador universal que, encara, se sostenen sobre una organització de les cures feminitzada, familiaritzada i travessada per múltiples desigualtats i que, a la vegada, menystenen propostes feministes que posen al centre la vida per orientar el desenvolupament econòmic i social. L'atenció política i empresarial a la corresponsabilitat vers les cures i al dret al temps en perspectiva de gènere pot ser una font d'innovació per intervenir en la mercantilització neoliberal actual i, amb això, per anar ajustant els desequilibris treballs-vides i, definitivament, abordar les cures com a part central de les polítiques i processos empresarials. Es tractaria de fer virar l'activitat econòmica en

la vida, més que en el màxim benefici individual i de mercat, i generar així un progrés econòmic i social del país sostenible amb les vides de tothom.

Escric aquest article des d'una experiència situada, per una banda, com a acadèmica entre la sociologia, les ciències polítiques i l'economia feminista. Això implica que la descripció de polítiques i mesures que presentaré s'alimenten, reflexionen i es connecten amb les propostes teòriques i models desenvolupats per acadèmiques feministes en aquests marcs disciplinars. Per altra banda, i sobretot, escric també com a persona que ha tingut l'oportunitat de participar en la política pública en clau feminista, fet que m'ha permès el contacte, suport i coneixement d'una diversitat d'iniciatives empresarials i de l'economia social que convé visibilitzar. Això em porta a compartir coneixements, polítiques, eines i reflexions a partir de la feina feta especialment els darrers tres anys, fins a finals del 2024, com a directora de la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs (DGCOTET), del primer Departament d'Igualtat i Feminismes de la Generalitat de Catalunya.

Per tant, en aquest article em centraré sobretot en polítiques directament participades i/o desenvolupades en el marc de la DGCOTET, tot i que cal reconèixer que algunes polítiques clau han estat iniciativa d'altres departaments, sovint en confluència amb altres

agents socials. De fet, això és coherent amb la implementació de la transversalitat de gènere que implica treballar i fer polítiques en perspectiva de gènere des dels diversos departaments, des de tots els nivells i porosament amb la societat i els seus agents clau. Com a fonts d'informació i metodològicament, doncs, he comptat amb la meua experiència viscuda i situada, però també amb els diversos materials, publicacions i documentació disponible tant a les webs institucionals, com a les d'empreses i entitats, federacions i xarxes per a les quals destaco bones pràctiques, així com bibliografia acadèmica referenciada.

En aquest sentit, en aquest article, de caire descriptiu i divulgatiu, mostraré la situació de Catalunya respecte del món laboral en perspectiva de gènere atenent a les cures i el dret al temps. A la vegada, exposaré les principals polítiques públiques de cures, temps i equitat en els treballs en què he pogut participar en el marc de la DGCOTET. També mostraré algunes mesures i accions per la corresponsabilitat vers les cures i el dret que hem observat que ja es desenvolupen en empreses catalanes. Destacaré, especialment, algunes innovacions des de l'economia social i solidària (ESS) que ja posen les cures al centre. Finalment, faré una crida a seguir avançant conjuntament en la corresponsabilitat vers les cures i el dret al temps com a camins per fer virar el model actual i posar, definitivament, les vides al centre del progrés de la nostra societat i economia.

El miratge del treball mercantilitzat i l'emprenedoria en relació amb el gènere

Se'ns dubte, si observem el món laboral de Catalunya des del punt de vista de la perspectiva de gènere, en les darreres dècades les transformacions en matèria laboral i d'igualtat de gènere han estat considerables. Avui, la distància

entre dones i homes en els principals indicadors d'activitat i ocupació és d'uns 10 punts percentuals, però superava els 20 punts l'any 2000 i els 30 l'any 1990. La taxa d'atur també ha passat de ser el triple, després al doble, i ara

pràcticament s'ha igualat, tot i que encara és superior per a elles. Ara bé, també és innegable que aquests 10 punts percentuals de diferència en activitat i ocupació encara són excessius.

També és evident que la direcció i l'emprenedoria encara es troben lluny d'haver esdevingut paritàries en el seu conjunt i que, per tant, persisteixen importants desigualtats de gènere en aquest sentit vertical. Així, si ens fixem en l'accés de les dones a càrrecs de direcció i l'emprenedoria l'evolució ha estat considerable, tot i que, encara, desigual i marcat per la divisió sexual del treball. Aproximadament un 35 % dels càrrecs de direcció i gerència els ocupen dones i, pel que fa a l'alta direcció, el percentatge ha evolucionat de poc més del 7 % el 2005 a gairebé un 27 % el 2022, el darrer any del qual hi ha dades disponibles. Tanmateix, encara és lluny de ser paritari i, per tant, és reflex d'una important segregació vertical de gènere i d'un sostre de vidre que no es trenca (ICD, 2023). Respecte de l'emprenedoria, l'evolució també ha estat considerable en les darreres dècades però el percentatge de dones emprenedores encara es manté inferior al dels homes amb una TEA femenina del 6,9 % mentre que la masculina és d'un 8,4 %. A més, la desigualtat es manté en totes les etapes del procés de creació d'empreses, especialment entre les consolidades (Guallarte *et al.*, 2024). Fins i tot en el mercat social, ja hi ha una major presència de dones directives i en càrrecs de govern en sectors altament feminitzats, per exemple, un 72 % en l'àmbit de les cures, tot i que només un 35 % en l'àmbit de la tecnologia i l'electrònica (XES, 20204).

Encara més, segons el darrer informe del mercat social també es manté la segregació horitzontal i per tipus de feina, observant-se una masculinització en determinats sectors, com la tecnologia i l'electrònica amb només un 35 % de dones, mentre que el sector de la salut i les cures està més feminitzat, amb un 80 %, però també més precaritzat (XES, 2024). El mateix passa en el conjunt del món laboral català, en el qual encara s'observa l'efecte de la divisió sexual del treball, també en aquest sentit horitzontal i per tipus de feines. Segons l'in-

forme de l'ICD (2023), els homes representen més del 70 % de l'ocupació en construcció, transport o tecnologies i, en canvi, les dones són la gran majoria en el sector de l'educació, la salut i les cures.

Si ens fixem exclusivament en el treball de la llar i les cures remunerat a Catalunya, observem que el percentatge puja a més del 85 % de dones i que es caracteritza per feines molt precaritzades, parcialitzades, mal pagades, i fins i tot, amb prop d'un 40 % d'informalitat. A més, aquestes feines remunerades les ocupen majoritàriament dones migrades, majors de 45 anys, amb dificultats socioeconòmiques (Fulladosa *et al.*, 2019; Comas i Bofill, 2022; OTMP, 2024). De fet, si tenim en compte la interseccionalitat, quan disposem de dades, aquestes desigualtats en ocupació, emprenedoria i precarietat s'agregen en situacions de discapacitat, així com per a les dones migrades i, també, per a les dones de determinades edats, molt relacionades amb la reproducció de la vida (ICD, 2023).

Tot plegat, té força a veure amb les necessitats i provisió de cures, i amb l'atribució social estereotipada, i desigual, de responsabilitats al respecte. Des de la sociologia i l'economia feminista s'apunta a la força de les estructures patriarcales i capitalistes i a la socialització estereotipada de gènere per explicar la divisió sexual del treball, l'atribució de les tasques de cures a les dones i la seva desvalorització (Benería, 1979; Díez i Desma, 2013; Carrasco *et al.*, 2016). Això mateix també es veu reflectit en les tries d'estudis i opcions laborals, profundament marcades per la divisió sexual del treball i un menyspreu heretat quan estan relacionades amb les cures, que inclou una menor remuneració d'aquests sectors altament feminitzats. Per tant, significa que afecta especialment les feines i persones més relacionades amb la sostenibilitat de la vida. Sigui com sigui, les desigualtats de gènere persistents són una mostra de la resistència al canvi, de la força de les estructures patriarcales entrelaçades amb les estructures capitalistes i, amb això, la dificultat d'equilibrar i de revertir-ne la situació desigual de gènere (Carrasco, 2014; Vergés, 2022). Però, a la vega-

da, també és innegable que hem caminat cap a un model que no qüestiona prou els postulats neoliberals, que avança cap a una doble sustentació o, fins i tot, cap a un model de sustenta-

dor universal que privilegia els imaginaris i àmbits masculinitzats i, que, per tant, encara està menystenint la vida i les persones que reben i fan cures com veurem a continuació.

Necessitats de cures i de corresponsabilitat vers les cures

Les cures són essencials per a la sostenibilitat de la vida. Des de l'economia feminista es parteix de dues premisses fonamentals al respecte: la vulnerabilitat universal i la interdependència (Pérez Orozco, 2014; Tronto, 2015). Totes les persones necessitem cures al llarg de tota la vida, tot i que, en alguns períodes, les necessitats de cures puguin ser més intenses (Carrasco, 2014; Comas i Bofill, 2022; Ivàlua, 2024). Alhora, aquestes necessitats de cures ens fan interdependents, en precisar de les cures d'altres i de l'entorn, si bé hi ha circumstàncies en les quals aquesta dependència és major (Tronto, 2015).

Si ens fixem en aquestes circumstàncies i moments vitals, segons l'informe d'avaluació de les necessitats de cures a Catalunya d'Ivàlua (2024), hi ha 2.257.187 persones que necessiten cures directes físiques, xifra que representa un 29 % de la població catalana: el 49,1 % són infants, el 32,9 % persones d'entre 15 i 74 anys i el 18,0 % població de 75 anys en amunt. A més, les xifres augmenten 'si tenim en compte les cures emocionals. Ara bé, la provisió de cures recau principalment en les famílies, especialment en les dones. Aquestes doblen les hores de treball de la llar i de les cures dels homes, que encara hi tenen una baixa participació, a excepció de l'ús dels nous permisos remunerats de naixement per fills, i també en perfils més joves amb estudis universitaris entre els quals es poden observar tendències corresponsables (Moreno *et al.*, 2024). Això també té efectes importants sobre

el temps propi disponible, especialment per a les dones.

Segons el mateix informe (Ivàlua, 2024), la provisió pública de serveis també hi té un paper destacat, però encara insuficient. Per a les cures infantils, la cobertura global de les escoles bressol és del 56,2 %, tot i que les diferències territorials són importants. Quant a les persones dependents, la cobertura pública seria del 30 %, i un 20 % ho combina 'amb el suport d'un familiar. Per a la gent gran, la cobertura dels serveis és baixa i creix la participació del sector privat. Els serveis públics només atenen les necessitats de cures especialment intenses, però molt poc aquelles menys intenses i sobrevingudes que són també les majoritàries. Aquestes acaben sent resoltes, principalment, a l'àmbit familiar (sobretot per les dones) i, en menor mesura, a través de serveis de cures mercantilitzats (Ivàlua, 2024).

Actualment, a Catalunya aquestes necessitats intenses de cures estan augmentant per l'envelliment de la població. En aquest sentit, els índexs d'envelliment i sobreenvelliment són dels més elevats del món, amb una població en situació de dependència creixent. A la vegada, vivim un increment de la diversitat familiar, en especial amb un augment de llars unipersonals i famílies monoparentals, i creix la intensitat en l'atenció a la infància (Vergés, 2020, 2022). Això té importants efectes de gènere sobre el treball remunerat, la disponibilitat de temps propi i l'equilibri treballs-vides, perquè la pràctica totalitat de persones que

han de treballar també han de cuidar, però sobretot ho assumeixen i, encara s'atribueix, a les dones (Moreno *et al.*, 2024).

En aquest sentit, segons les dades de l'ICD per al 2023, quan es pregunta per les causes de la no participació en el treball remunerat, aproximadament un 36 % de les dones indica la cura de terceres persones. En canvi, només un 11 % d'homes feien referència a la cura de terceres persones, mentre que aproximadament el 25 % de dones apunten a les cures de la llar, que per als homes només seria de prop del 6 %. Una bretxa similar per motius de cura de fills o persones dependents s'observa darrere els motius de l'ocupació a jornada parcial (ICD, 2023). Això fa que el treball a temps parcial sigui majoritàriament utilitzat per les dones. Més de cada set jornades parcials tenen nom de dona. Similarment, la taxa de parcialitat mostra una elevada bretxa de gènere perquè arriba al 19 % en el cas de les dones, 12,5 punts percentuals més que en el cas dels homes. Com veurem, això té impactes en les condicions laborals, salaris i possibilitats de promoció de les dones en el mercat laboral. I encara més si ens fixem en les excedències, que no són retribuïdes, que també afecten especialment les dones, en el cas de cures infantils fins a un 90 %.

A més, l'atribució estereotipada de les cures a les dones està directament relacionada amb la bretxa salarial, que també ha anat baixant però tan lentament que encara es manté pròxima al 20 %. La bretxa salarial té a veure amb el menysteniment i poc valor que s'atorga als treballs que fan les dones, especialment els de cures, altament feminitzats quan no són remunerats, però també quan ho són. La bretxa salarial també es relaciona amb la parcialitat i aturades que afecten sobretot les dones i les seves possibilitats de progressió a càrrecs de decisió i responsabilitat que, a més d'afectar els seus salaris i risc de pobresa, encara impliquen una disponibilitat de temps difícil d'assumir amb responsabilitats de cures i la major pobresa de temps de les dones.

Quan el nostre model ha caminat cap a un sustentador universal sense tenir en compte les necessitats de cures i les persones que

cuiden, ens hem endinsat en la crisi de cures actual (Ezquerria, 2011; Dowling 2021). De fet, sense una intervenció pública, empresarial i comunitària en la deriva del model actual de benestar i d'intervenció en el mercat de sustentador universal que obvia les cures, ja estem corrent el risc de deixar de generar i atendre la vida. Per això és necessari apuntar a elements que ens poden encaminar cap a d'altres models que incorporin la perspectiva de gènere, que interroguin les tensions i la relació entre treballs remunerats i no remunerats (Lewis, 1997; Fraser, 1994, 2013; Tronto, 2013; Caccia i Sainsbury, 2018; Vergés, 2020; Ezquerria, 2023), en els quals s'advoqui per la corresponsabilització col·lectiva de les cures i que, d'alguna manera encara incipient, ja estan inspirant bona part del desenvolupament de polítiques públiques de cures i temps actuals de caire feminista combinant diferents enfocaments i propostes feministes.

En aquest sentit, Joan Tronto i Nancy Fraser fan aportacions clau pel que fa a dirigir-nos cap a un model que reconegui i democratitzi les cures, assumint una responsabilitat col·lectiva vers les cures. Tronto posa l'accent en la necessitat de construir una ètica de la cura que els doni valor com una activitat fonamental per al sosteniment de la vida i no només com una responsabilitat privada o femenina (Tronto, 2013, 2015). Segons ella, tota la ciutadania hauria d'estar implicada en les cures, no només les dones o les famílies. Proposa la seva democratització, és a dir, repartir socialment aquesta responsabilitat entre persones, comunitats, el mercat i l'Estat. A més, defensa una visió relacional i interdependent de les persones, en contraposició amb el model liberal individualista. Nancy Fraser (1994, 2013), planteja les cures en el marc de la justícia social, i afirma que per garantir-ne el dret calen transformacions estructurals que abordin la reproducció social, basades en els eixos de redistribució i de reconeixement, i que apostin per canvis institucionals dirigits cap a la garantia d'aquest dret i cap a l'avançament en el model de persona cuidadora universal. El model de cuidador universal no és només una política

de conciliació, sinó una proposta transformadora que busca reorganitzar la societat de manera justa i igualitària, reconeixent que les cures són centrals per a la vida humana i per al funcionament de qualsevol societat. Ambdues

coincideixen en la importància de reconèixer i redistribuir les cures, dotant-les del valor que tradicionalment se'ls ha negat i desprenent-les de les desigualtats de gènere inherents a la seva organització actual.

Polítiques de cures i pel dret al temps situades en el primer departament d'igualtat i feminismes de la generalitat de Catalunya

Com hem vist, des dels feminismes es proposa situar les cures al centre de les polítiques públiques. Amb la creació del primer Departament d'Igualtat i Feminismes de la Generalitat l'any 2021 es van poder assentar les primeres bases per avançar en aquest sentit a Catalunya. Per una banda, la creació del nou departament va significar un reconeixement i un compromís amb les polítiques feministes al més alt nivell de govern, amb una conselleria pròpia per primera vegada. Per altra banda, va facilitar la transversalitat de gènere en la diversitat de polítiques i nivells de govern, plantejant directament l'eix feminista com un dels eixos clau de govern i orientant les polítiques a la vida. Finalment, significà la creació de la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs, una direcció general nova i específica que, en el seu nom, ja posava les cures en primer lloc, plantejava els treballs en plural (reconeixent els treballs de la llar i les cures), així com la necessitat de reorganitzar els temps per avançar en l'equitat en els treballs.

Com s'ha apuntat anteriorment, les cures són la base sobre la qual se sosté la vida, el benestar i l'avenç econòmic i social. Per això es va engegar el programa Temps x Cures que implicava treballar per visibilitzar i donar valor i reconeixement a les cures, de manera que es van encarregar diverses recerques, es van gene-

rar dades, es van destinar nous recursos per a ajuts específics de cures a través de subvencions a entitats, i es treballà en la seva divulgació, alhora que, en gran part, resten disponibles a la web institucional.³⁴ Entre d'altres, amb Ivàlua (2024) es va fer, per primera vegada, una avaluació de les necessitats de cures de Catalunya. En el marc de les competències del Departament, es va donar un gran impuls sobretot a les polítiques de serveis de cures infantils fora de l'horari escolar, que s'han implementat amb els ens locals d'arreu de Catalunya, la majoria amb el finançament del Plan Corresponsables. Fins el 2023, a través de més de 2.000 serveis, es van atendre més de mig milió de criatures, es van generar més de 12.000 contractacions i es van alliberar més de 30 milions d'hores a les famílies, especialment a les dones, que és a qui encara s'adjudiquen majoritàriament les feines de cuidar (Ivàlua, 2024b).

Com s'ha comentat, la majoria de les professionals de la llar i de les cures són dones, moltes d'elles migrades i vulnerabilitzades socioeconòmicament. Per això es va treballar en polítiques per dignificar-ne la feina, així com promoure'n els drets i reconeixement a través d'acompanyaments a cuidadores, a entitats que els donen suport a través dels nous ajuts COSIFE, i a través de la formació i processos d'acreditació professional. Finalment,

34 <<https://igualtat.gencat.cat/ca/ambits-dactuacio/cures-temps-i-treballs/publicacions/>>

també es fomentà la corresponsabilitat vers les cures. Per una banda, dels homes, amb projectes coordinats amb ens locals, associacions de famílies i associacions de llevadores. Per altra banda, com es desenvolupa en aquest article, es va treballar amb les empreses, emfasitzant les formacions a càrrec d'empreses relacionades amb el temps i la corresponsabilitat, així com amb la cultura de la cura i facilitant eines i recursos de divulgació al respecte, com diverses publicacions i documents amb els beneficis d'incorporar les cures en les polítiques públiques i empresarials.

A la vegada, també es treballà per avançar cap a la sobirania del temps, posant de relleu la pobresa de temps de les dones i altres col·lectius vulnerabilitzats perquè cuiden. En aquest sentit, es va crear la Xarxa Catalana pel Dret al Temps que aglutina més de 300 agents clau compromesos i amb capacitat per fer avançar el dret al temps a Catalunya. A la vegada es coorganitzà anualment el principal esdeveniment internacional relacionat amb les polítiques de temps, la Time Use Week. A més es participà en diversos projectes, trobades de recerca i divulgació, nacionals i internacionals, en polítiques del temps, fent de Catalunya un referent internacional en aquest àmbit i recuperant la perspectiva de gènere en les polítiques del temps a partir de centralitzar-hi les cures, i involucrant diversos actors, governs, entitats i empreses.

De fet, des de la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs es van actualitzar i desplegar diverses eines i recursos per facilitar l'elaboració i implementació de plans d'igualtat de gènere, tant en empreses privades com en entitats públiques, com ara el repositori RAIGAL d'accions per la igualtat de gènere en l'àmbit laboral, que veurem amb més detall posteriorment.³⁵ També es preparà la guia per elaborar plans d'igualtat de

gènere en les administracions locals o, conjuntament amb el Consell de Relacions Laborals, el document de recomanacions per a la negociació col·lectiva dels plans d'igualtat de gènere i el d'orientacions per garantir el dret a la desconexió digital. A la vegada, s'encarregaren estudis clau, com l'anàlisi dels plans d'igualtat registrats, així com dels convenis col·lectius, centrats en àmbits de temps i cures, i enfocats a visibilitzar bones pràctiques i properes passes a seguir en l'àmbit laboral i empresarial.³⁶ També es duïeren a terme un conjunt d'accions pioneres a Europa amb l'OIT sobre la valoració de llocs de treball en perspectiva de gènere,³⁷ així com una guia per a la mentoria empresarial en perspectiva de gènere.³⁸ A més, es continuaren i s'ampliaren les formacions en igualtat de gènere en el món laboral, amb més de 2.000 participants l'any, sobretot persones directives i referents d'igualtat d'empreses, entitats i administracions d'arreu de Catalunya. Finalment, a través de la creació de la Xarxa de Professionals d'Equitat en els Treballs es va possibilitar la contractació d'aquests perfils per part dels ens locals i, amb això, el suport a empreses i administracions del territori en polítiques d'equitat en els treballs i reorganització del temps i les cures.

Amb aquestes polítiques d'equitat en els treballs, pel dret al temps i a les cures, s'ha volgut contribuir a posar la vida al centre i a tenir una economia i política pública que cooperi a la sostenibilitat de la vida. Ara bé, les estructures socials, laborals i polítiques encara són lluny de permetre els canvis profunds necessaris. Per caminar cap a una corresponsabilitat social vers les cures i cap a una societat centrada en la vida que impliqui a les administracions públiques, als homes i també al món empresarial és fonamental seguir desenvolupant polítiques compromeses de cures, temps i equitat en els treballs amb recursos suficients, estructurals i sostenibles en el temps.

35 <<https://igualtat.gencat.cat/ca/ambits-dactuacio/cures-temps-i-treballs/Equitat-en-els-treballs/cercador-de-mesures/>>

36 <<https://igualtat.gencat.cat/ca/ambits-dactuacio/cures-temps-i-treballs/publicacions/>>

37 <<https://igualtat.gencat.cat/ca/ambits-dactuacio/cures-temps-i-treballs/Equitat-en-els-treballs/igualtat-salarial/#valoracio-de-llocs-de-treball-amb-perspectiva-de-genere>>

38 <https://igualtat.gencat.cat/web/.content/Ambits/cures-temps/publicacions/3-llista_equitat/Publicacions-pdf/Mentoria-per-a-emprendedores-amb-perspectiva-de-genere.-Guia-practica.pdf>

Oportunitats i eines per avançar en el dret al temps i la corresponsabilitat vers les cures a les empreses

En el context actual de transformacions profundes de la societat i l'economia, les empreses es troben davant d'un repte i una oportunitat històrica: la possibilitat de repensar el seu paper davant els canvis sociodemogràfics, el model de treball i l'organització del temps i les cures. Aquesta transformació no és només una qüestió de justícia social i de gènere, sinó també d'imperatiu legal perquè la normativa d'igualtat de gènere i laboral és de compliment obligat. Ara bé, sobretot té a veure amb esdevenir un motor d'innovació organitzativa i de resiliència empresarial. Incorporar efectivament la perspectiva de gènere i, específicament, una mirada des de les cures en les estructures laborals permet adaptar-se millor al cicle de vida, a les absències, a les necessitats, a les interrupcions i als nous ritmes de vida, fet que pot millorar l'atracció i permanència del millor talent, reduir l'estrès i els riscos laborals i augmentar la productivitat. L'existència de mesures de conciliació, temps i corresponsabilitat a les empreses permet que les persones treballadores tinguin un major compromís amb les seves feines, ja que perceben que formen part d'empreses que les cuiden i que estan compromeses amb els seus drets. Atraure i saber mantenir el millor talent és considerat el factor de creixement més important per un 77% de les persones en càrrecs de direcció, i la diversitat de gènere afavoreix la productivitat i els resultats empresarials (Hunt *et al.*, 2015; Martínez-Jiménez *et al.*, 2020; Fouad *et al.*, 2023; Lawson *et al.*, 2023). En aquest escenari, les empreses no només tenen una responsabilitat ètica, sinó també una oportunitat estratègica. Aquelles organitzacions que entenguin i integrin aquesta nova realitat seran més justes, més sostenibles i, a la vegada, més eficients i productives.

Un bon punt de partida i que d'alguna manera recull bones pràctiques empresarials el

trobem en el mateix RAIGAL.³⁹ Aquest repositori recull un ampli conjunt de mesures i accions per incloure en els plans d'igualtat de gènere d'empreses, entitats i, també, administracions públiques. De fet, actualment, els plans d'igualtat de gènere es constitueixen com una de les eines clau en l'avenç en igualtat de gènere en l'àmbit empresarial i laboral en el nostre context. Aquest repositori s'anà alimentant de mesures compartides per empreses, sindicats, persones expertes i responsables dels plans d'igualtat en reunions, actes, formacions o estudis, que es van anar recopilant per l'equip de la DGCOTET, per conformar un repositori senzill, públic i de consulta immediata en línia.

Per al que ens ocupa en aquest article, el RAIGAL conté un apartat destinat a transformar l'organització del temps en l'àmbit laboral i promoure una veritable corresponsabilitat vers les cures en perspectiva de gènere. Aquestes mesures busquen trencar amb les estructures i pràctiques laborals que han estat històricament cegues al gènere i que han relegat les responsabilitats de cura principalment a les dones. S'orienten a empreses que busquen tant crear una cultura del temps i de la cura més respectuosa amb la vida de les persones que hi treballen, com a impulsar mecanismes organitzacionals que permetin redistribuir de manera equitativa aquestes responsabilitats de cures i redistribueixin els temps. Les línies d'actuació recomanades inclouen l'establiment d'una cultura del temps a l'organització, eines per a la gestió del temps personal, mesures de foment de la corresponsabilitat, mesures de reorganització dels usos del temps i l'espai en l'àmbit organitzacional, així com serveis donats per l'empresa per obtenir temps de més qualitat.

Un dels àmbits clau el constitueix el foment directe de la corresponsabilitat vers les tasques de cura. Això inclou no només campa-

39 <<https://igualtat.gencat.cat/ca/ambits-dactuacio/cures-temps-i-treballs/Equitat-en-els-treballs/cercador-de-mesures/>>

nyes internes de sensibilització i comunicació, sinó també un ampli ventall de permisos i mesures vinculades a les necessitats quotidianes i vitals de les persones treballadores. Permisos per emergència familiar, per dol gestacional, per climateri, pel primer dia d'escola, aniversari, acompanyament a visites mèdiques o per situacions de reproducció assistida, esdevenen eines concretes que reconeixen la diversitat de situacions de cura i ajuden a visibilitzar que cuidar és una activitat socialment valuosa i compartida. S'hi afegeixen excedències per atendre persones a càrrec, permisos parentals ampliat, així com el seu foment explícit i, també, perquè els homes accedeixin a aquests drets amb l'objectiu de revertir les desigualtats de gènere estructurals en la distribució de les cures i temps associats.

Aquestes mesures s'articulen amb estratègies de reorganització horària i de flexibilitat que permeten adaptar la jornada laboral als diferents cicles vitals, contextos i necessitats personals. La possibilitat de gaudir dels permisos a temps parcial, la incorporació del temps de desplaçament dins la jornada, les bosses d'hores o les jornades compactades són exemples que contribueixen a una millor conciliació i corresponsabilitat. A més, es proposa incorporar canals accessibles per sol·licitar flexibilitats i establir criteris clars per a la distribució del temps de vacances, incloent-hi situacions de custòdia compartida o per a les famílies monoparentals.

A més d'aquest seguit de mesures que inclou el RAIGAL, també és interessant apuntar alguns exemples de bones pràctiques d'empreses concretes contingudes en l'anàlisi específica dels plans d'igualtat de gènere de Catalunya (UGT, 2024). Algunes empreses han iniciat transformacions notables amb mesures que esdevenen bones pràctiques. És el cas de Càrniques Riudellots, S. L., que ha creat la figura de l'agent concilia, un perfil dins de Recursos Humans encarregat de centralitzar serveis de suport a la conciliació, des de la gestió de cangurs i assistència a gent gran, fins a l'acompanyament en períodes clau com les vacances escolars. Germans Barri, per la seva banda, ha implementat una mesura de flexibilitat horària específica per a progenitors amb custòdia compartida que els permet coincidir amb els seus fills durant les vacances. Aquesta sensibilitat vers la realitat familiar diversificada mostra com el dret al temps pot incorporar-se des de l'acció jurídica i la gestió laboral. Altres exemples, com la bústia de suggeriments de Sunway, fomenten la participació activa dels equips per generar col·lectivament polítiques de conciliació més efectives, adaptades i inclusives. També cal destacar el suport a la reincorporació després d'excedències i permisos de cures a empreses com Chupa Chups, les polítiques de promoció a jornada completa impulsades per Bonpreu o el foment explícit del gaudi de permisos per part dels homes a Liberduplex, que contribueixen a desnaturalitzar el vincle entre feminitat i cura.

Bones pràctiques des d'una economia social i solidària innovadora en posar les cures al centre

Sens dubte, l'economia social i solidària (ESS) ha anat més enllà, sovint anticipant-se a tendències i posant en pràctica de manera més radical i integral les propostes de les economies

feministes. Des d'aquestes iniciatives, les cures no són únicament una dimensió de gestió de recursos humans, sinó un eix vertebrador del seu projecte econòmic, social i polític. Situar la sos-

tenibilitat de la vida és clau per a l'economia feminista. Aquesta proposta ha estat abraçada per l'ESS, perquè ambdues visions prioritzen la satisfacció de les necessitats humanes com a objectiu central i comparteixen que cal donar valor a allò col·lectiu, la cooperació, el compromís amb l'entorn, la redistribució equitativa i la gestió democràtica. Tanmateix, posar-ho en pràctica tampoc resulta generalitzat, continua sent un repte en l'àmbit de l'ESS i es troba en un constant diàleg enriquidor, innovador i emergent (XES, 2020, 2024; Jubeto i Gil, 2024).

En aquest sentit, i situant-nos a Catalunya, comptem amb una gran diversitat de bones pràctiques que convé visibilitzar i estendre a altres entitats i contextos. L'experiència de la cooperativa Colectic mostra com el teletreball, la flexibilitat horària o l'adaptació dels permisos de cura es poden articular amb criteris de corresponsabilitat i sostenibilitat de la vida, pensant no només en la conciliació amb la criança, sinó també amb la cura de persones adultes o dependents. A més, la cobertura de baixes al 100 %, l'aposta per la formació contínua i el disseny de jornades més compatibles amb la vida familiar i comunitària exemplifiquen un enfocament holístic que prioritza les cures i el benestar de les persones. La cooperativa Apòstrof, per la seva banda, ha anat un pas més enllà en la redistribució dels recursos i ha establert una escala salarial basada en necessitats a més de permetre que el repartiment de temps i ingressos s'ajusti a la realitat vital de cada persona, aplicant així l'equitat salarial. A més, la seva jornada de 35 hores, els permisos ampliat i la centralitat de les cures internes, amb assemblees emocionals i espais informals de suport mutu, són exemples tangibles d'aquesta aposta.

Altres iniciatives, com les de l'associació Més que Cures, mostren com es pot generar ocupació digna per a cuidadores en condicions laborals justes, amb gestió col·lectiva del temps de descans i espais de respir emocional com El Racó de les Cures. Aquestes experiències no només dignifiquen el treball de cura, sinó que posen en pràctica una concepció ampliada del dret al temps, que inclou el dret a descansar, a

formar-se, a participar col·lectivament i a cuidar-se una mateixa. En aquest sentit, la cooperativa de treball associat Avancem Santa Clara forma les treballadores en horari intern i autogestionat, segons la seva disponibilitat i realitat vital, i contempla les necessitats individuals i la flexibilitat en la presa de decisions.

També trobem pràctiques inspiradores en cooperatives com Celobert, en què les cures són assumides com a responsabilitat col·lectiva i es treballa activament en la gestió emocional, la cohesió d'equip i la perspectiva feminista transversal. La creació de la Comissió de Cures, el suport extern per al treball emocional i el desplegament de mesures com el cercle de dones o el pla d'igualtat participatiu mostren un compromís amb el benestar organitzacional que va molt més enllà de l'estricta compliment normatiu. A La Caníbal, tota la llibreria esdevé un espai comunitari obert, on les cures s'entenen també en clau de barri, amb espais de criança, cuina compartida i presència activa de les veïnes. Es tracta d'una concepció relacional i territorial de les cures, que busca reconstruir vincles i generar comunitats cuidadores. A més, projectes com La Morada, una cooperativa d'habitatge i de cures LGTBIQ, o Mujeres Pa'lante, amb la seva aposta per l'*arteterapia* i la formació per a dones migrades, exemplifiquen com l'ESS pot contribuir a empoderar col·lectius especialment afectats per les necessitats de cures i les desigualtats estructurals de gènere, origen o classe social.

A la vegada, també hi ha experiències federades o coordinades entre diverses entitats i empreses. En aquest sentit, a LaFede.cat van desenvolupar de forma pionera el projecte «semblant cures per cultivar canvis», per incorporar la perspectiva feminista i l'ètica de cura en el dia a dia de les entitats federades, amb accions de sensibilització diverses i una guia d'autodiagnosi per a les organitzacions socials. Així mateix, el treball desenvolupat pel Cercle d'Economies Feministes de Coòpolis ha estat fonamental per consolidar un espai d'intercooperació, formació i incidència política que articula cures, drets laborals i sostenibilitat econòmica des d'una mirada radicalment feminista i

de l'ESS. Aquest espai no només impulsa bones pràctiques, sinó que genera formacions i coneixement, promou aliances i la creació d'empreses amb mirada feminista, de manera que contribueix a una transformació estructural dels imaginaris econòmics i laborals.

Totes aquestes experiències mostren que les cures poden deixar de ser una responsabilitat individual i invisible per esdevenir un element central de l'organització econòmica i social col·lectiva. Situar el dret al temps, les cures, la seva corresponsabilitat i el benestar com a eixos de transformació organitzacional implica desafiar les lògiques hegemòniques del mercat i construir alternatives més justes i sostenibles amb la vida. Les empreses convencionals tenen un gran recorregut fet i per fer, però poden inspirar-se en les pràctiques innovadores

de l'ESS, que ha mostrat que una altra manera de produir, treballar i cuidar des de la feina també és possible. Des d'aquesta perspectiva, l'aliança entre polítiques públiques feministes, empreses compromeses i iniciatives de l'ESS és clau per fer front a la crisi de cures i avançar cap a un model econòmic i social centrat en la vida. El repte, ara, és sistematitzar, reconèixer i escalar aquestes bones pràctiques per fer-les estructurals, garantir-ne la sostenibilitat i promoure una nova cultura empresarial i dels treballs que posi les persones i les cures al centre. Aquesta transformació no serà possible sense la implicació activa de tots els actors socials, econòmics i polítics, i sense reconèixer que cuidar és una responsabilitat col·lectiva, imprescindible per garantir la igualtat de gènere i el progrés econòmic i social.

Conclusions

En aquest article he presentat la situació del món del treball i l'emprenedoria en relació amb el gènere, apuntant els principals avenços però també les desigualtats de gènere que encara persisteixen. Això m'ha portat a abordar la crisi i les necessitats creixents de cures, així com apuntar a la necessitat d'assumir una corresponsabilitat col·lectiva vers les cures, que inclogui governs i empreses. Per això, m'he endinsat en les principals polítiques públiques que hem anat desenvolupant a la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs per abordar i acompanyar l'avenç cap a la igualtat de gènere en un món laboral que ha de tenir en compte tots els treballs i, sobretot, per donar valor als plans d'igualtat de gènere en empreses i administracions. Especialment, he buscat visibilitzar algunes polítiques empresarials destacades que ja s'estan portant a terme a Catalunya en matèria de reorganització del temps i corresponsabilitat vers les cures i

apuntar, específicament, bones pràctiques de corresponsabilitat vers les cures i dret al temps implementades des de l'ESS, que resulten innovadores en posar les cures al centre i que poden impregnar altres àmbits i contextos cap a un canvi més profund, estructural i sostenible amb la vida.

Per fer-ho m'he situat a cavall entre la meua experiència acadèmica i la de la política pública. La vessant acadèmica m'ha permès relacionar la política pública experimentada amb elements teòrics i la seva reflexió. Tanmateix, aquest article ha estat sobretot descriptiu i de divulgació i, per tant, l'anàlisi roman limitada, i centrada, a mostrar la situació i un seguit de polítiques, eines i bones pràctiques, un format menys propi de l'acadèmia. La vessant de participació en la política pública feminista m'ha permès conèixer i compartir coneixement, experiències, eines i bones pràctiques recopilades de l'àmbit empresarial i de l'ESS. Tanmateix, té

les limitacions de la política pública inestable i temporal, encara per consolidar, que limita el seu potencial transformador. Així mateix, imposa una limitació addicional de centrar-se, quasi exclusivament, en el que s'ha desenvolupat i recopilat en el marc de la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs. De fet, entrar en les polítiques d'altres departaments i multinivell amb altres administracions i organismes donaria per escriure un article addicional.

Sigui com sigui, les polítiques públiques de corresponsabilitat vers les cures i reorganització del temps desenvolupades, especialment, des del Departament d'Igualtat i Feminismes, mostren un canvi de paradigma significatiu. Aquestes polítiques parteixen del reconeixement que les cures no són una responsabilitat privada, individual ni exclusivament de les dones, sinó un bé i una necessitat col·lectiva que s'ha d'abordar des de la corresponsabilitat i col·lectivament. La incorporació d'una mirada feminista a les polítiques públiques d'equitat en els treballs permet no només redistribuir el temps i les responsabilitats de cures entre dones i homes, sinó també qüestionar les lògiques econòmiques i de mercat neoliberals actuals que prioritzen el benefici econòmic individualitzat per damunt del benestar i la sostenibilitat de la vida en el seu conjunt.

El repositori RAIGAL emergeix com una eina útil per a aquesta transformació feminista a partir de mesures d'igualtat de gènere que ja s'estan aplicant en l'àmbit empresarial. Ofereix un conjunt sistematitzat d'accions concretes que poden ser integrades en els plans d'igualtat de gènere de les empreses i que aborden tant la reorganització del temps com el foment actiu de la corresponsabilitat vers les cures. Permisos innovadors com el del dol gestacional, el climateri o l'acompanyament a visites mèdiques, així com la flexibilitat i l'ajustament horari en funció de les responsabilitats de cures o el foment de la corresponsabilitat vers les cures dels homes, demostren que és possible reconèixer la diversitat de situacions i garantir els drets laborals de manera més inclusiva i sostenible. Aquestes pràctiques contribueixen a des-

naturalitzar l'associació entre feminitat i cura, i promouen una redistribució de les responsabilitats de la llar i les cures, reconeixent que són una responsabilitat social i de tothom.

Dins d'aquest marc potencial transformador, el paper de les empreses també esdevé fonamental. L'article posa en relleu que les organitzacions que implementen mesures de corresponsabilitat, flexibilitat horària i permisos adaptats a les necessitats de les persones treballadores, no només contribueixen a la igualtat de gènere, sinó que també milloren el seu rendiment i funcionament mitjançant la generació de benestar. Tanmateix, aquesta transformació no pot limitar-se a mesures instrumentals, sinó que ha de suposar una revisió profunda de la cultura empresarial i, efectivament, incorporar valors i pràctiques de cura, igualtat i sostenibilitat a fons.

Per això he destacat especialment la contribució fonamental del món de l'ESS, que ha desenvolupat pràctiques innovadores en la integració de les cures dins dels seus models de governança i gestió. Les iniciatives exposades no només han implementat mesures concretes com l'equitat salarial, les jornades laborals reduïdes, permisos per cures ampliats o assemblees emocionals, sinó que han articulat les cures com un eix vertebrador dels seus projectes i, amb això, han fet un gran pas endavant amb potencial per fer virar la centralitat del mercat cap a la vida, seguint les propostes de l'economia feminista. En aquest sentit, l'ESS ofereix un laboratori d'innovació social des del qual s'impulsa una transformació més profunda dels imaginaris i pràctiques econòmiques i laborals. Aquestes experiències, mesures i bones pràctiques evidencien que és possible construir models organitzatius alternatius al neoliberal, que posin la vida al centre i que assumeixin les cures com una responsabilitat col·lectiva i estructural. Corresponsabilitzar-se de les cures i generar dret al temps implica l'aplicació efectiva d'aquestes i futures polítiques i mesures, per democratitzar les cures i seguir avançant cap a nous models econòmics i socials que deixin enrere el sustentador universal neoliberal i es facin veritablement sostenibles amb la vida.

Agraïments

Voldria agrair el suport del Departament d'Igualtat i Feminismes i, especialment, a l'equip de persones que han anat treballant en la Direcció General de Cures, Organització del Temps i Equitat en els Treballs, que han fet possible comptar amb tants estudis, publicacions, recursos, formacions, actes i eines que s'han exposat en aquest article i que segueixen

facilitant la millora en l'equitat de gènere a Catalunya. També voldria agrair a les persones expertes que han contribuït a les recerques, anàlisi, avaluacions, reflexions i diàlegs que s'han fet en el marc de la DGCOTET i que, d'alguna manera, també han fet possible aquest article. Finalment, agrair a l'Anuari i al CREIS l'oportunitat que m'han brindat de participar-hi.

Referències

- BENERÍA, L. 1979. «Reproduction, production and the sexual division of labour». *Cambridge Journal of Economics*, vol. 3 (3): 203-225.
- CARRASCO, C. 2014. *Con voz propia: la economía feminista como apuesta teórica y política*. La oveja roja.
- CARRASCO, C.; GÁLVEZ, L.; JUBETO, Y. 2016. «Presentación. La economía feminista en diálogo con otras perspectivas críticas». *Revista de Economía crítica*, (22), 88-91.
- CICCIA, R.; SAINSBURY, D. 2018. «Gendering welfare state analysis: tensions between care and paid work». *European Journal of Politics and Gender* 1, n°. 1-2: 93-109.
- COMAS, D.; BOFILL, S. 2022. *Cuidar a mayores y dependientes en tiempos de la COVID-19*. Tirant lo Blanch.
- DÍAZ MARTÍNEZ, C.; DEMA MORENO, S. 2013. *Sociología y género*. Tecnos.
- DOWLING, E. 2021. «The care crisis and a feminist society». *Our European Society*, 30.
- EZQUERRA, S. 2011. «Crisis de los cuidados y crisis sistémica: la reproducción como pilar de la economía llamada real». *Investigaciones feministas*, 2(0), 175-194.
- 2023. «L'economia feminista en un món postpandèmic». *Eines per a l'esquerra nacional*, (47), 6-14.
- FOUAD, S. H. L.; FOUAD, N. A.; LI, X.; CARVALHO, J. 2023. «Global perspectives on gender diversity and business performance». *Gender in Management: An International Journal* 38, no. 3 (2023): 305-321.
- FRASER, N. 1994. «After the family wage: Gender equity and the welfare state». *Political theory*, 22(4), 591-618.
- 2013. *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. Londres/Nova York: Verso Books.
- FULLADOSA LEAL, K.; ESCOBAR ELIZALDE, I.; ECHEVERRÍA GONZÁLEZ, M. R.; HERNÁNDEZ, L. 2019. «Sobre drets, reivindicacions i polítiques amoroses entorn de les feines de la llar i les cures». *Idees: Revista de temes contemporanis*, 47.
- GUALLARTE, C.; CAPELLERAS, J. L.; FÍGULS, M.; GENESCÀ, E.; OBIS, T. 2024. *GEM: informe executiu Catalunya 2023-2024*. Institut Metròpoli. Disponible a: <<https://empresa.gencat.cat/ca/detalls/noticies/noticia-emprenedoria-183>>

- HUNT, V.; LAYTON, D.; PRINCE, S. 2015. «Diversity matters». *McKinsey & Company* 1, n.º. 1: 15-29.
- INSTITUT CATALÀ DE LES DONES. 2023. *Les dones en el treball 2023*. Disponible a: <https://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/Observatori/03_dossiers_estadistics/2024/Les-Dones-en-el-Treball-2023.pdf>
- IVÀLUA. 2024. *Avaluació de necessitats de cures a Catalunya. Identificació, dimensionament i anàlisi de la seva provisió des de l'esfera familiar i els principals serveis públics*. Disponible a: <<https://ivalua.cat/en/node/5864>>
- IVÀLUA. 2024b. *Avaluació de la implementació del Temps x Cures 2021-2023*. Disponible a: <<https://ivalua.cat/en/node/5865>>
- JUBETO RUIZ, Y.; GIL JUNQUERO, M. 2024. «La economía solidaria feminista, clave en la defensa de la sostenibilidad de la vida». *Anuari d'emprenedoria, economia i innovació social*, 5, 85-97.
- LAWSON, S.; BOSKOVIC, T.; ZUROWSKA, E.; HUANG, J.; LI, M.; WILSON, F. 2023. *Lifting financial performance by investing in women*. BlackRock. Disponible a: <<https://www.blackrock.com/corporate/literature/whitepaper/lifting-financial-performance-by-investing-in-women.pdf>>
- LEWIS, J. 1997. «Gender and welfare regimes: further thoughts». *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 4(2), 160-177.
- MARTÍNEZ-JIMÉNEZ, R.; HERNÁNDEZ-ORTIZ, M. J.; CABRERA FERNÁNDEZ, A. I. 2020. «Gender diversity influence on board effectiveness and business performance». *Corporate Governance: The international journal of business in society* 20, n.º. 2: 307-323.
- MORENO-COLOM, S.; BORRÀS CATALÀ, V.; CRUZ GÓMEZ, I. 2024. «Igualdad de género en los usos del tiempo: cambios, resistencias y continuidades. Análisis cuantitativo–Encuesta de Salud de Catalunya 2012-2022». QUIT Working paper series, n. 31. <<https://ddd.uab.cat/record/302735>>
- OBSERVATORI DEL TREBALL I DEL MODEL PRODUCTIU. 2025. *El treball de la llar i de les cures a Catalunya. Any 2024*. Disponible a: <https://observatoritreball.gencat.cat/web/.content/generic/documents/treball/treball_llar_cures/arxius/Treball-de-la-llar-i-les-cures_2024.pdf>
- PÉREZ OROZCO, A. 2014. *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- TRONTO, J. 2013. *Caring Democracy: Markets, Equality and Justice*. NYU Press.
- 2015. *Who Cares? How to reshape a Democratic Politics*. Cornell University Press.
- VERGÉS BOSCH, N. 2020. «Com generem polítiques de conciliació feministes i fomentem responsabilitats?». *Revista Idees*. Volum 2020.
- 2022. «Què està passant amb les cures a Catalunya? Reptes i possibilitats d'acció política en perspectiva feminista». *Eines per a l'esquerra nacional*, 44: 68-79.
- XES. 2020. *Economia Solidària i Feminista. Pràctiques inspiradores que fan saltar les costures*. Pollen.
- 2024. *Informe mercat social 2024*. Disponible a: <<https://nextcloud.pangea.org/s/oZgYx68KQs2o5bZ>>

7. Capital social y bienestar en grupos de economía solidaria: el caso de mujeres afro en ASOM, norte del Cauca (Colombia)⁴⁰

Autoría | Juan José Sarmiento, *Innovation Center, School of Management, Universidad del Rosario (Colombia)*

| Aglaya Batz-Liñeiro, *Universidad del Rosario (Colombia), Innovation Center, School of Management, Universidad del Rosario (Colombia)*

1. Introducción

El estudio del capital social, el bienestar y la riqueza económica ha sido abordado desde diversas perspectivas y disciplinas, generando un conjunto de hallazgos que resaltan la complejidad de estas interconexiones (Coleman, 1988). No obstante, la mayoría de los estudios han tendido a centrarse en muestras y contextos específicos, dejando vacíos en la comprensión de cómo se manifiestan estas dinámicas en grupos particulares. La interrelación entre el capital social, el bienestar y la riqueza económica es un tema de creciente interés en la investigación académica. El capital social, definido como las conexiones sociales y las normas de reciprocidad que surgen de ellas, juega un papel crucial en el desarrollo económico y so-

cial de las comunidades (Cobos y Ramírez, s. f). Además, el bienestar individual y colectivo, que abarca la satisfacción personal y la prosperidad, se ve influenciado por el capital social.

La literatura sugiere que la economía solidaria tiene un impacto significativo en el bienestar y el capital social de sus participantes. Oberlack *et al.* (2023) encontraron que las oportunidades de liderazgo y emprendimiento mejoran la calidad de vida y promueven la equidad de género, mientras que Verzosi Vargas y Carvajal Brito (2023) destacan que las estrategias de economía solidaria fortalecen el capital social entre agricultores al fomentar la autoorganización comunitaria. Del mismo modo, Gordon-Nembhard (2023) subraya que

⁴⁰ Este trabajo ha sido financiado por el Programa de Investigación Colombia Científica-Alianza EFI, con código 60185 y contrato número FP44842-220-2018, financiado por el Banco Mundial a través de la convocatoria «Ecosistemas Científicos», gestionada por el Ministerio de Ciencia, Tecnología e Innovación de Colombia.

las economías solidarias, como la ayuda mutua y las cooperativas, son soluciones humanitarias para alcanzar justicia económica y ambiental, y Van Den Berk-Clark y Pyles (2012) identificaron que los enfoques de economía solidaria tienen un impacto positivo en el bienestar comunitario y el capital social. Di Falco y Bulte (2015) y Foley y Chowdhury (2007) también han remarcado que el apoyo social puede tener efectos positivos mixtos, dependiendo del contexto y la naturaleza del apoyo.

Esta relación, aunada a la correlación con el nivel de ingresos, destaca la necesidad de analizar cómo se reflejan estas interconexiones en las mujeres afrodescendientes integrantes de la Asociación de Mujeres Afrodes-

cendientes del Norte del Cauca (ASOM). Para abordar estas complejidades, este estudio se plantea dos preguntas de investigación: (1) ¿Cómo se conceptualizan y manifiestan el bienestar y el capital social dentro de una asociación de mujeres afrodescendientes enmarcada en los parámetros de la economía solidaria?, y (2) ¿Cuál es la relación entre el bienestar, el capital social y los ingresos económicos en una comunidad de mujeres afrodescendientes pertenecientes a la ASOM? Estas preguntas buscan llenar los vacíos en los estudios actuales y proporcionar una comprensión profunda de las dinámicas que afectan a este grupo específico en un contexto de empoderamiento económico.

2. Revisión de literatura

2.1. Caracterización general de la economía solidaria

La economía solidaria ha emergido como una alternativa al modelo económico tradicional, buscando el bienestar de la comunidad y la equidad social por encima del lucro (Verzosi Vargas y Carvajal Brito, 2023). Esta forma de economía se basa en principios de cooperación, solidaridad y autogestión, con la participación activa de los miembros de la comunidad en la toma de decisiones y en la distribución equitativa de los beneficios (Van Den Berk-Clark y Pyles, 2012).

La economía solidaria ha ganado popularidad en las últimas décadas debido a la creciente insatisfacción con el modelo económico capitalista tradicional, que ha generado desigualdad, crisis financieras y problemas ambientales (Gordon-Nembhard, 2023). En este contexto, la economía solidaria se presenta como una alternativa viable que busca soluciones a estos problemas, promoviendo la justicia

social, el empoderamiento de las comunidades y la sostenibilidad ambiental (Račić, 2022).

Una de las razones principales de su popularidad es su impacto positivo en el bienestar de las comunidades, especialmente en grupos marginados (Foley y Chowdhury, 2007). Al proporcionar oportunidades de liderazgo, emprendimiento y participación en la toma de decisiones, la economía solidaria empodera a las personas y mejora su calidad de vida (Verzosi Vargas y Carvajal Brito, 2023).

2.2. Efectos de la economía solidaria en el bienestar de sus participantes

La economía solidaria emerge como un modelo eficaz para mejorar el bienestar de las comunidades, especialmente entre los grupos marginados. Diferentes estudios demuestran que, aunque la economía solidaria tiene un gran potencial para mejorar el bienestar, ya sea

a nivel del individuo o del grupo, su éxito depende de la capacidad para fomentar una verdadera cohesión social y superar las barreras culturales y económicas. Verzosi Vargas y Carvajal Brito (2023) destacan que las oportunidades de liderazgo y emprendimiento proporcionadas por la economía solidaria no solo mejoran la calidad de vida de las mujeres, sino que también promueven la equidad de género. Este tipo de economía permite implementar proyectos alternativos que tienen un impacto positivo en el bienestar general, evidenciando su potencial para transformar las estructuras sociales y económicas en beneficio de las mujeres. Este impacto positivo es crucial en contextos en los que las oportunidades económicas y de liderazgo tradicionalmente han sido limitadas para las mujeres.

Especialmente en cooperaciones agrícolas, Oberlack *et al.* (2023) señalan que las estrategias de economía solidaria pueden fortalecer significativamente el capital social entre los agricultores. Al fomentar la autoorganización comunitaria, estas estrategias promueven redes sociales más sólidas que ayudan a superar barreras y maximizar los beneficios de la certificación en el bienestar agrícola. Estas dinámicas refuerzan la idea de que la economía solidaria no solo proporciona beneficios económicos directos, sino que también crea un entorno más cohesivo y resiliente, esencial para el desarrollo sostenible. De modo similar, Gordon-Nembhard (2023) subraya que las economías solidarias, como la ayuda mutua y las cooperativas, son soluciones humanitarias que abordan desigualdades raciales y de género, promoviendo la dignidad y la soberanía laboral en las estructuras económicas.

La relación entre la economía solidaria y el bienestar comunitario también es destacada por Van Den Berk-Clark y Pyles (2012), que afirman que los enfoques de economía solidaria tienen un impacto positivo en el capital social y el bienestar comunitario. Estos enfoques fomentan el desarrollo comunitario, la organización y las prácticas políticas que promueven la diversidad y alternativas económicas sostenibles. Sin embargo, la efectividad de estas

prácticas puede verse limitada por factores culturales y sociales (Di Falco y Bulte, 2015), pues en algunas redes familiares el «efecto de aprovechamiento» puede prevalecer sobre la «empatía» y afectar negativamente las inversiones en capital humano. Foley y Chowdhury (2007) también identifican que la exclusión social y el estigma son barreras significativas para las familias con discapacidad, resaltando la importancia de la solidaridad social en comunidades rurales para superar desafíos.

2.3. Economía solidaria y su relación con el capital social de sus participantes

La literatura sobre la economía solidaria y su relación con el capital social sugiere que, aunque el capital social puede ser una herramienta poderosa en la economía solidaria, su efectividad depende de la confianza, la cooperación y la inclusión social de y entre sus miembros. Los estudios que vinculan la economía solidaria y su relación con el capital social plantean que las conexiones sociales se utilizaban como herramientas para ganar influencia. Principalmente, estos mecanismos de influencia dependen en gran medida de los lazos familiares, matrimonios y alianzas políticas, que propendían a un aumento del poder socioeconómico (Saelens, 2019). Este fenómeno se encuentra en consonancia con los hallazgos de Dolfmsa *et al.* (2009), que enfatizan que las relaciones comunitarias y la cooperación fortalecen el capital social y el bienestar, siendo el intercambio de regalos una práctica que promueve la inclusión y fomenta la solidaridad. En un contexto contemporáneo, Račić (2022) destaca que la economía solidaria, fundamentada en la autoorganización comunitaria, fortalece el capital social entre agricultores, facilitando la cooperación y la superación de barreras, beneficiando así el bienestar de los productores agrícolas.

Sin embargo, la implementación y el impacto del capital social en la economía solidaria no están exentos de desafíos. Kovaly y Čermakova (2016) identifican que los empresarios

muestran más solidaridad en lo personal que en lo laboral, y que la falta de confianza limita la cooperación económica. En contraste, Lázaro (2013) pone en evidencia que el capital social fue crucial para el éxito empresarial de inmigrantes españoles en Cuba, los cuales utilizaron redes consulares y mercantiles a su favor. Además, Tello-Rozas (2016) y Salustri (2021) subrayan que el capital social de vincu-

lación fue esencial para el éxito de las iniciativas de economía solidaria al abordar necesidades no cubiertas y ofrecer oportunidades a grupos marginados. Asimismo, Che y Mbah (2021) resaltan la importancia de la solidaridad y el liderazgo en comunidades con recursos limitados, en las que el fomento del capital social y la ciudadanía activa promueven el desarrollo sostenible.

3. Metodología

3.1. Recolección de datos

Con el fin de responder a las preguntas de investigación se empleó una encuesta estructurada (Starr, 2014; Stuckey, 2013) para la recopilación de datos durante los meses de marzo y abril de 2022. Este instrumento se aplicó a 123 mujeres pertenecientes a la Asociación ASOM.

La encuesta incluyó cinco secciones: (1) una caracterización socioeconómica, (2) un módulo de microfinanzas, (3) un módulo de formación, (4) un módulo de bienestar, y (5) un módulo de capital social y asociatividad. Para los propósitos de este estudio y como se muestra en la Tabla 1, se consideraron principalmente los módulos de bienestar y capital social, ya que proporcionan información crucial para entender cómo influyen las prácticas de economía solidaria en la percepción de bienestar y la formación de capital social dentro de la comunidad de ASOM.

El capital social se evaluó mediante el SASCAT 9 (adaptación de la Herramienta de Evaluación del Capital Social Adaptado, De Silva *et al.*, 2006), que proporciona una visión sobre cómo interactúan y se relacionan los individuos con otros agentes y su entorno general. Este enfoque abarca actividades ciudadanas y aspectos relacionados con el capital social estructural y cognitivo. El instrumento SASCAT 9 permite cuantificar el capital social adaptado,

reflejando los constructos y vínculos de los individuos con su entorno. Esta herramienta, una versión condensada del SASCAT diseñado por el Banco Mundial, incluye preguntas que evalúan el capital social cognitivo, estructural, vinculante y de puente, y explora la participación comunitaria, las relaciones familiares, amistosas y laborales, la proactividad social, la confianza, la seguridad, la tolerancia y el valor asignado a la vida (De Silva *et al.*, 2006).

El bienestar se midió mediante el cuestionario The World Health Organization Quality of Life - BREF (WHOQOL - Measuring Quality of Life | The World Health Organization, s. f.), que evalúa aspectos físicos, psicológicos, relacionales y ambientales. La Organización Mundial de la Salud creó el cuestionario WHOQOL-100 para medir el bienestar en sus dimensiones física, mental y social, generando un perfil multidimensional de puntuaciones en distintos dominios de la calidad de vida, tanto entre diferentes grupos de individuos como dentro de un mismo grupo. La versión abreviada de este cuestionario, conocida como WHOQOL-BREF, consta de 24 preguntas que abarcan las diferentes facetas de los dominios mencionados y da lugar a cuatro dominios resultantes (físico, psicológico, relaciones sociales y medio ambiente), además de dos preguntas sobre calidad de vida y salud general (autopercepción), totalizando así 26

preguntas (WHOQOL - Measuring Quality of Life | The World Health Organization, s. f.).

Gómez *et al.* (2013) señalan que inicialmente el Banco Mundial se enfocó en determinantes objetivos de índole material y tangible. Sin embargo, con el tiempo, incorporó determinantes subjetivos basados en la experiencia individual. Tras revisar la dicotomía planteada en la literatura sobre estos conceptos, se ha op-

tado por emplear la metodología subjetiva agregada en el cuestionario WHOQOL-BREF para la construcción del constructo de bienestar (WB). Esta decisión se fundamenta en la necesidad de capturar una visión holística del bienestar que incluya tanto aspectos objetivos como subjetivos, proporcionando una evaluación más completa y precisa del bienestar de las mujeres pertenecientes a la ASOM.

Descripción de la variable	Nombre de la variable	Tipo de medición
Autopercepción calidad de vida	Qol 1	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con su salud	Qol 2	Escala Likert de 5 puntos
Impedimento por dolor físico	DOM 1.1	Escala Likert de 5 puntos
Necesidad de tratamiento médico	DOM 1.2	Escala Likert de 5 puntos
Energía para vivir	DOM 1.3	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con el sueño	DOM 1.4	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con capacidad de realizar actividades diarias	DOM 1.5	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con capacidad de trabajo	DOM 1.6	Escala Likert de 5 puntos
Sentido de vida	DOM 2.2	Escala Likert de 5 puntos
Capacidad de concentración	DOM 2.3	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción consigo mismo	DOM 2.5	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con relaciones personales	DOM 2.6	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con vida sexual	DOM 2.7	Escala Likert de 5 puntos
Satisfacción con el apoyo de amigos	DOM 2.8	Escala Likert de 5 puntos
Seguridad percibida	DOM 3.1	Escala Likert de 5 puntos
Ambiente saludable	DOM 3.2	Escala Likert de 5 puntos
Suficiencia de dinero	DOM 3.3	Escala Likert de 5 puntos
Información suficiente para la vida diaria	DOM 3.4	Escala Likert de 5 puntos
Tiempo para realizar actividades de ocio	DOM 4.1	Escala Likert de 5 puntos
Capacidad de desplazamiento	DOM 4.2	Escala Likert de 5 puntos
Suficiencia de dinero	DOM 4.3	Escala Likert de 5 puntos

Descripción de la variable	Nombre de la variable	Tipo de medición
Satisfacción con el acceso a los servicios sanitarios	DOM 4.4	Escala Likert de 5 puntos
Integra otro grupo	Otro Gr	Escala Likert de 5 puntos
Integra grupo político	Int Gr polit	Escala Likert de 5 puntos
Integra grupo de formación profesional	Int Gr prof	Escala Likert de 5 puntos
Integra grupo juvenil	Int Gr juv	Escala Likert de 5 puntos
Integra grupo deportivo	Int Gr dep	Escala Likert de 5 puntos
Integra cooperativa de ahorro	Int coop	Escala Likert de 5 puntos
No integra ningún grupo	No Int Gr	Escala Likert de 5 puntos
Número de grupos que integra	# Gr Int	Variable de conteo
Apoyo por otro grupo	Apy Otro Gr	Variable dummy
Apoyo por parte de grupo político	Apy Gr Polit	Variable dummy
Apoyo por parte de grupo profesional	Apy Gr prof	Variable dummy
Ningún apoyo por parte de grupos	No Apy	Variable dummy
Número de grupos de los que recibió apoyo	# Gr Apy	Variable de conteo
Apoyo por parte de familia	Apy fam	Variable dummy
Apoyo por parte de líderes comunitarios	Apy lid com	Variable dummy
Apoyo por parte de vecinos	Apy veci	Variable dummy
Apoyo por parte de amigos	Apy amig	Variable dummy
Número de personas por las que recibe apoyo	# Pers apy	Variable de conteo

Tabla 1. Preguntas y variables incluidas en el módulo de Bienestar y Capital Social

3.2. Análisis de datos

Para el análisis de los datos recopilados se utilizaron correlaciones bivariadas entre las dimensiones del capital social y los indicadores de bienestar. Este enfoque permite evaluar la relación entre dos variables y determinar si es estadísticamente significativa (Leyva Cordero y Flores Hernández, 2014; Rodríguez-Jaume y Mora Catalá, 2001).

En la matriz de correlaciones se presentan dos valores clave: primero, el coeficiente de correlación (r), que indica el grado de relación entre las dos variables; y segundo, la significación estadística de esa relación. Este análisis proporciona una visión clara de cómo se interrelacionan las dimensiones del capital social y los indicadores de bienestar dentro de la comunidad de mujeres afrodescendientes de ASOM.

Aunque el análisis de regresión realizado es bivariado, se siguió un enfoque de análisis de regresión multivariable para obtener una información más rica y detallada. El cuadro de diálogo del análisis multivariado ofrece ventajas sobre el cuadro de diálogo de regresión simple, ya que proporciona una mayor cantidad de información y permite una comprensión más

profunda de las relaciones entre múltiples variables (Leyva Cordero y Flores Hernández, 2014; Rodríguez-Jaume y Mora Catalá, 2001). Este enfoque es particularmente útil para explorar cómo las diferentes dimensiones del capital social interactúan y afectan los indicadores de bienestar en el contexto de la economía solidaria.

4. Resultados

Las 123 mujeres de la Asociación de Mujeres Afrodescendientes del Norte del Cauca (ASOM) conforman un grupo diverso en términos de bienestar y capital social percibido. Para comprender mejor esta diversidad, se efectuó un análisis utilizando el software Tableau, dividiendo inicialmente a las mujeres según el tipo de grupo al que pertenecen (político, profesional, juvenil, estudiantil, deportivo y otros) y examinando factores como ingresos y calidad de vida reportada.

4.1. Dispersión de ingresos por tipo de grupo

El Gráfico 1 revela un panorama preocupante en cuanto a los ingresos de las integrantes de la asociación. En general, se observa un bajo nivel de ingresos, con casi la totalidad de las mujeres reportando ingresos inferiores al salario mínimo mensual legal vigente (SMMLV). La mayoría se concentra en el extremo inferior del espectro de ingresos, ganando alrededor de 331.689 pesos colombianos (equivalentes a 85 USD) o menos al mes.

Esta situación es aún más alarmante si se considera que los niveles de ingresos superiores son extremadamente minoritarios. De hecho, solo dos personas dentro de la asociación alcanzan el nivel de ingresos de un salario

mínimo en el país. Estos datos ponen de manifiesto la urgente necesidad de implementar programas y políticas públicas que promuevan la equidad económica y el empoderamiento financiero dentro de la organización.

Un examen más detallado de los datos y la visita al lugar revela un patrón notable: los individuos que residen más lejos del centro urbano tienden a experimentar niveles de renta más bajos. Esta observación es especialmente evidente dado que quienes se dedican principalmente a actividades mineras y agrícolas suelen residir en estas zonas periféricas donde el nivel de ingresos es menor.

4.2. Bienestar y capital social en grupos de economía solidaria: ASOM

En esta etapa, buscamos evaluar los efectos de la integración de diversos grupos en la economía solidaria, particularmente si la pertenencia a estos grupos proporciona un apoyo tangible a sus miembros. Los resultados muestran un nivel elevado de apoyo en los grupos de carácter religioso, profesional, y especialmente en la categoría de «otros grupos», que podría representar a la Asociación de Mujeres Afrodescendientes del Norte del Cauca (ASOM) en su conjunto, dada su composición. El grupo de-

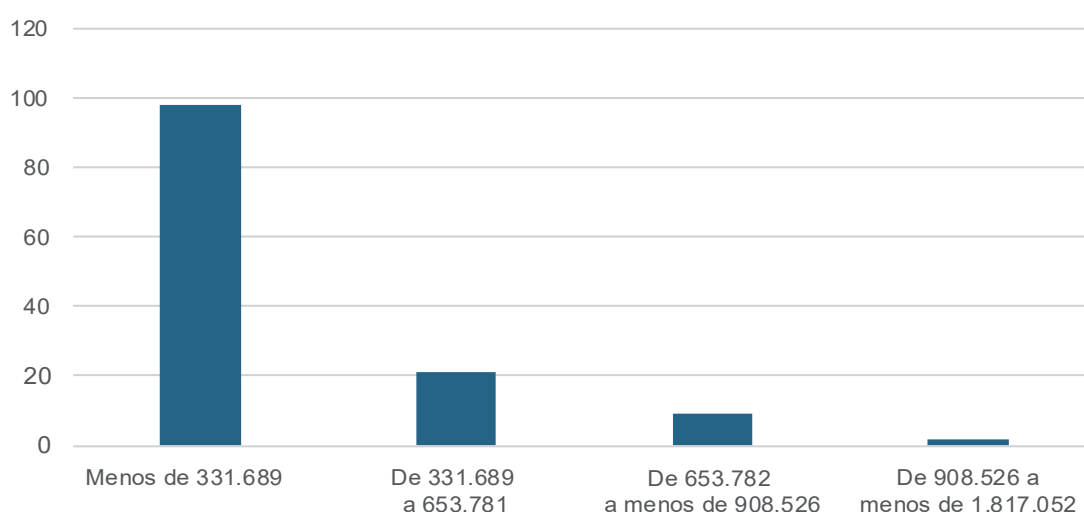

Gráfico 1. Dispersión de ingresos en integrantes de ASOM

portivo presenta un nivel de apoyo moderado, mientras que el grupo político es el único que registra un apoyo negativo.

Estos hallazgos sugieren que la pertenencia a grupos dentro de la economía solidaria puede influir significativamente en el apoyo percibido por sus miembros, aunque dicho impacto varía según la naturaleza del grupo. Es relevante destacar que el apoyo positivo es particularmente notable en grupos no políticos, lo que podría indicar que la solidaridad y la cooperación son más fuertes en contextos menos asociados a la competencia y a las dinámicas de poder.

Sin embargo, se observó que aquellos grupos en los que el apoyo es predominantemente interno no son los que presentan mayores ingresos. Esto nos lleva a explorar la correlación entre capital social e ingresos, ya que, al menos en este caso, no existe una correlación positiva. Por ello, se procedió a realizar una caracterización general calculando los promedios de las puntuaciones obtenidas en la encuesta que evalúa diversas dimensiones de estos constructos. Se utilizaron dos instrumentos validados: el cuestionario abreviado de calidad de vida de la Organización Mundial de la Salud (WHOQOL-BREF) y una versión modificada de la Herramienta de Evaluación del Capital Social Adaptado (SASCAT 9).

El análisis de los promedios permite identificar tendencias generales en cada varia-

ble y dominio evaluado, proporcionando una visión integral de la calidad de vida y el capital social en ASOM.

4.2.1. Bienestar

El análisis de los resultados de la encuesta mediante el cuestionario WHOQOL-BREF revela una percepción compleja de la calidad de vida entre las mujeres de ASOM. Según la Tabla 2, aunque la satisfacción con la salud personal es relativamente alta (3,55), la baja puntuación en el dominio ambiental (2,91) sugiere que factores externos como la seguridad, las condiciones del hogar y el acceso a servicios y recursos financieros afectan negativamente su bienestar general.

Esta discrepancia entre la satisfacción con la salud personal y la evaluación negativa del entorno podría reflejar una notable resiliencia en las mujeres de ASOM, las cuales mantienen una perspectiva positiva sobre su salud pese a los desafíos socioeconómicos y ambientales. Sin embargo, también podría indicar una falta de conciencia sobre el impacto de los factores ambientales en su bienestar a largo plazo.

Los resultados moderados en los dominios psicológico (3,24) y de relaciones sociales (3,32) sugieren niveles aceptables de bienestar emocional y social. No obstante, la puntuación

algo más baja en el dominio físico (3,19) señala posibles dificultades relacionadas con el dolor, la energía, el sueño y la capacidad para realizar actividades diarias, probablemente vinculadas

a las condiciones laborales y las responsabilidades del hogar, que suelen recaer desproporcionadamente sobre las mujeres en comunidades como ASOM.

Variable	Elementos evaluados	Puntuación media
QoL1	¿Cómo califica su calidad de vida?	3,36
QoL2	¿Qué tan satisfecho está con su salud?	3,55
Dominio físico (DOM1)	Dolor, energía, sueño, movilidad, actividades, medicamentos y trabajo	3,19
Dominio psicológico (DOM2)	Sentimientos positivos y negativos, concentración, autoestima, aceptación y espiritualidad	3,24
Dominio de relaciones sociales (DOM3)	Relaciones personales, apoyo percibido y sexualidad	3,32
Dominio ambiental (DOM4)	Seguridad, vivienda, finanzas, servicios, información, ocio, medio ambiente y transporte	2,91

Tabla 2. Bienestar - SASCAT 9 (versión modificada de la Herramienta de Evaluación del Capital Social Adaptado o A-SCAT)

En general, estos datos sugieren que las mujeres de ASOM muestran una resiliencia admirable frente a la adversidad, pero también afrontan desafíos importantes en términos de bienestar físico y ambiental. Para mejorar su calidad de vida de manera integral, es crucial abordar los factores ambientales que afectan

su bienestar, como la falta de acceso a servicios básicos, la inseguridad económica y las condiciones de vida precarias. En general, el bienestar se encuentra en un punto medio con amplio margen de mejora lo cual es visible en el Gráfico 2. Además, es fundamental implementar programas que promuevan la salud física y el

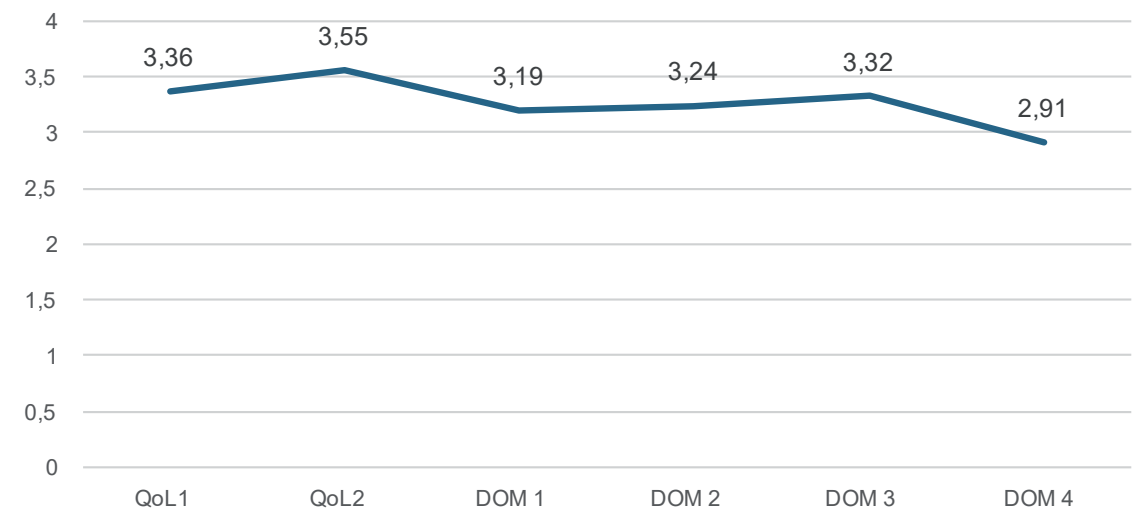

Gráfico 2. Promedio de calidad de vida en WHOQOL-BREF

bienestar emocional, teniendo en cuenta las necesidades y experiencias específicas de las mujeres afrodescendientes en contextos de economía solidaria.

4.2.2. Capital social

El capital social se refiere a los recursos y beneficios obtenidos a través de las relaciones sociales y las redes de cooperación entre individuos

y grupos (De Silva *et al.*, 2006). Según De Silva *et al.* (2006) existen tres tipos principales de capital social: el estructural, que se basa en la participación en redes y asociaciones; el cognitivo, que abarca la confianza, la cohesión social y el sentido de pertenencia; y el relacional, enfocado en las normas y valores compartidos que facilitan la cooperación y el apoyo mutuo. Estos tipos de capital social son fundamentales para fortalecer la cohesión comunitaria y mejorar el bienestar colectivo.

Variable	Elementos evaluados	Puntuación media
SC1	¿En los últimos 12 meses, ha sido miembro de alguno de los siguientes tipos de grupos sociales en su comunidad?	1 (Variable de conteo)
SC2	En los últimos 12 meses, ¿de qué grupos ha recibido apoyo emocional o financiero para ayudarlo a realizar actividades?	0,8 (Variable de conteo)
SC3	En los últimos 12 meses, ¿ha recibido ayuda o apoyo de alguna de las siguientes personas? Este apoyo puede ser emocional, material o para aprender algo	2,2 (Variable de conteo)
SC4	En los últimos 12 meses, ¿se ha unido a otros vecinos para resolver un problema o hacer un trabajo juntos?	0,6 (Variable Dummy)
SC5	En los últimos 12 meses, ¿ha hablado con las autoridades locales o representantes del gobierno sobre problemas o dificultades en su comunidad?	0,52 (Variable Dummy)
SC6	En general, ¿puede confiar en la mayoría de las personas que viven donde usted vive?	0,95 (Variable Dummy)
SC7	¿Cree que la mayoría de las personas en su comunidad tratarían de aprovecharse de usted si tuvieran la oportunidad?	0,75 (Variable Dummy). Se utilizó el parámetro opuesto para medir esta respuesta. (Sí = 0 y No = 1)
SC8	¿La mayoría de las personas en su comunidad se llevan bien entre sí?	0,94 (Variable Dummy)
SC9	¿Se siente parte de su comunidad?	0,99 (Variable Dummy)

Tabla 3. Capital social - SASCAT 9 (versión modificada de la Herramienta de Evaluación del Capital Social Adaptado o A-SCAT)

4.2.2.1. Capital social estructural en ASOM

Este análisis se centra en las características estructurales del capital social en ASOM, evaluadas a través de las variables SC1 (membresía en grupos), SC2 (apoyo recibido de grupos) y SC3 (apoyo de personas cercanas). Los resultados del SASCAT 9 a los que se hace referencia en el Gráfico 3 muestran una participación modera-

da en grupos sociales, con un promedio de pertenencia a un grupo por individuo.

Si bien esta participación indica un interés en la vida comunitaria, el nivel de apoyo recibido de estos grupos es ligeramente inferior, lo cual sugiere que las interacciones dentro de los mismos podrían no estar generando lazos de apoyo tan fuertes como los que se podrían esperar. En contraste, el apoyo pro-

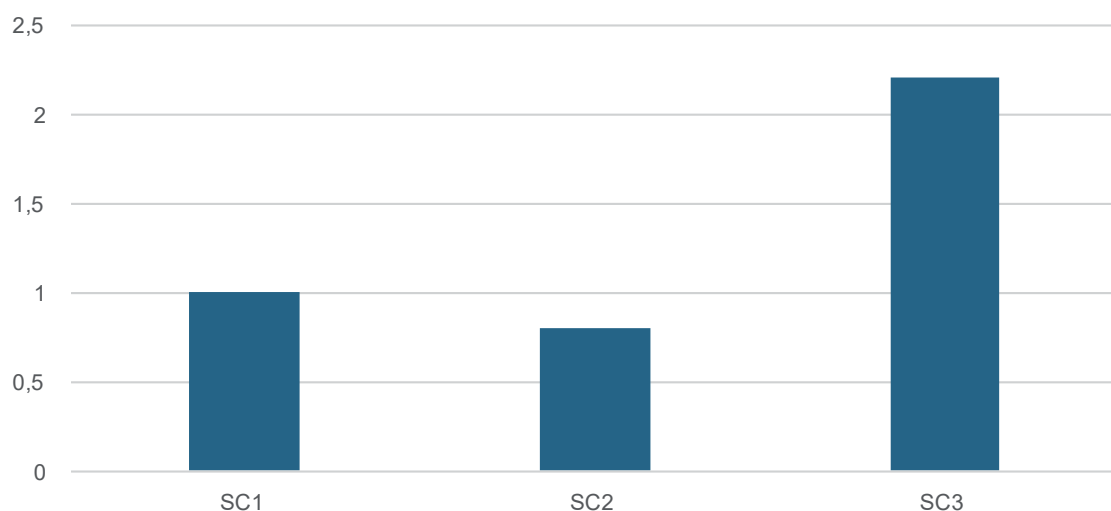

Gráfico 3. Capital Social Estructural en ASOM

veniente de familiares, amigos, vecinos y compañeros de trabajo es notablemente mayor, resaltando la importancia de las relaciones interpersonales cercanas como fuente principal de soporte en las mujeres que integran ASOM.

Esta información sugiere que, si bien existe una base de capital social estructural en la comunidad, existen oportunidades para fortalecer los lazos de apoyo dentro de los grupos existentes y fomentar interacciones más signi-

ficativas que impulsen un mayor sentido de comunidad y bienestar colectivo.

4.2.2.2. Capital social cognitivo en ASOM

El análisis de las variables SC4 (participación en resolución de problemas comunitarios) y SC5 (interacción con autoridades locales) a los que se hace referencia en el Gráfico 4 revela un nivel moderado de compromiso cívico en ASOM. Ambas

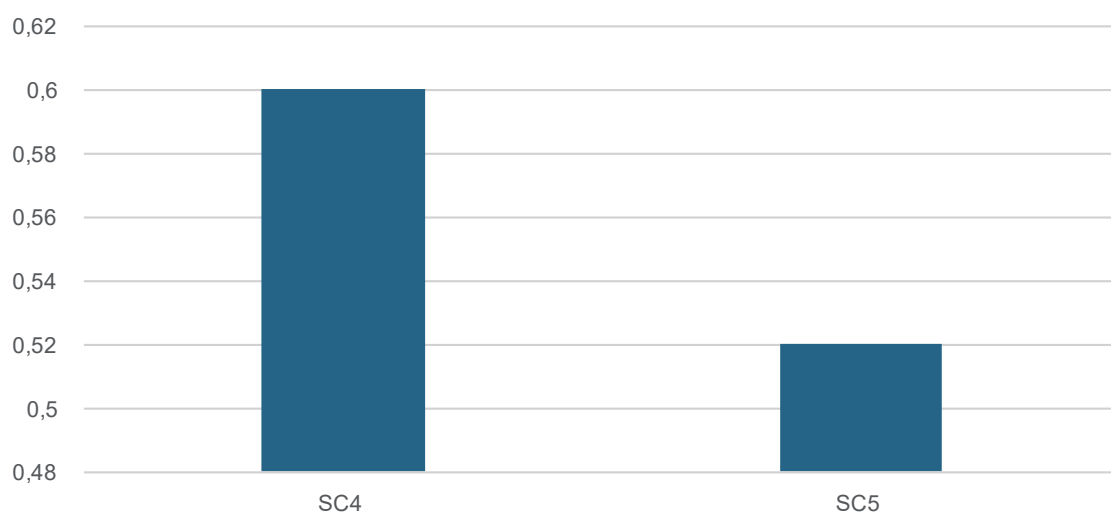

Gráfico 4. Capital social cognitivo en ASOM

variables se ubican en un punto medio que indica una ligera tendencia hacia la participación positiva, aunque con un amplio margen de mejora.

Este escenario sugiere que, si bien existe un interés en contribuir al bienestar comunitario, la participación de los residentes en actividades cívicas y la interacción con autoridades locales aún no se ha consolidado como una práctica generalizada.

Fomentar una mayor participación ciudadana podría generar un impacto positivo en la comunidad, que permitiría a los residentes tener un rol más activo en la toma de decisiones y en la construcción de un entorno social más cohesionado y resiliente.

ración y el apoyo mutuo. Las relaciones interpersonales positivas, percibidas por el 94 % de los residentes, reflejan un entorno social armónico y colaborativo, en el que los individuos se sienten cómodos interactuando y cooperando. El fuerte sentimiento de pertenencia a la comunidad, expresado por el 99 % de los encuestados, refuerza aún más la cohesión social y crea un sentido de identidad compartida.

Estos resultados son un indicador sólido de la fortaleza del tejido social en ASOM. La confianza, la cohesión y el sentido de pertenencia son pilares fundamentales para el bienestar colectivo y pueden impulsar iniciativas conjuntas que mejoren la calidad de vida en la comunidad.

4.2.2.3. Capital social relacional en ASOM

El análisis de las variables SC6 (confianza generalizada), SC7 (confianza en los vecinos), SC8 (relaciones interpersonales) y SC9 (sentimiento de pertenencia) a los que se hace referencia en el Gráfico 5 revela un alto nivel de capital social cognitivo en ASOM, basado en la confianza, la cohesión y el sentido de pertenencia a la comunidad.

La confianza generalizada es bastante alta en un 75 %, lo cual indica un ambiente de respeto y reciprocidad, esencial para la colabo-

4.2.3. Análisis entre capital social y bienestar en mujeres afrodescendientes de ASOM

A pesar de esta caracterización inicial, el análisis de las correlaciones bivariadas entre las dimensiones del capital social y los indicadores de bienestar es crucial para comprender la compleja interacción entre estos constructos en el contexto de las mujeres afrodescendientes de ASOM. El capital social, manifestado a través de la pertenencia a grupos, el apoyo

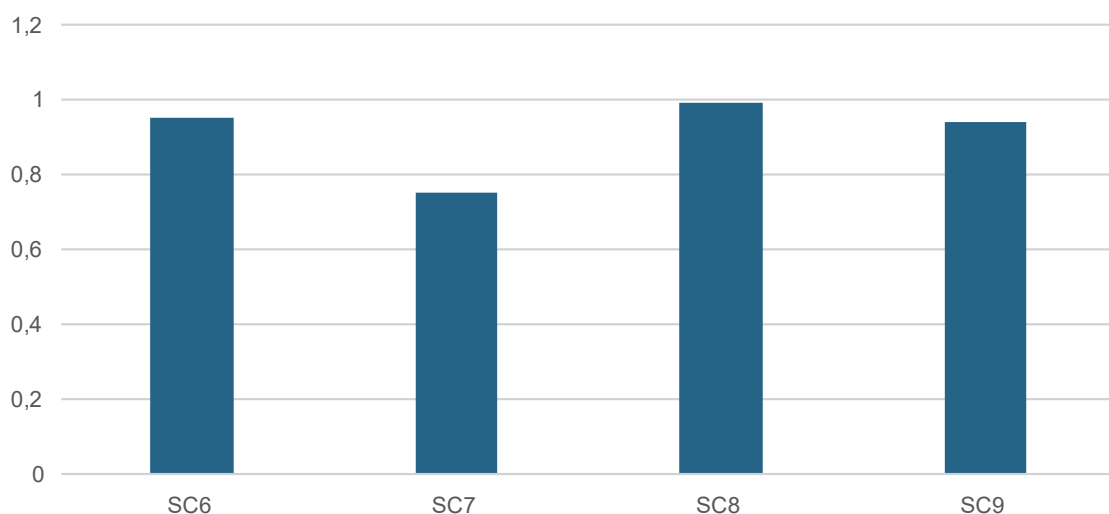

Gráfico 5. Capital social relacional en ASOM

social y la participación comunitaria, ha sido ampliamente estudiado en relación con el bienestar individual y colectivo. No obstante, la manifestación de estas relaciones en grupos específicos, como el de mujeres afrodescendientes en contextos de empoderamiento económico, requiere una investigación más profunda.

Este análisis tiene como objetivo identificar asociaciones significativas entre las diversas dimensiones del capital social y distintos aspectos del bienestar, que incluyen calidad de vida, salud física y mental, satisfacción con las relaciones sociales y el entorno, y percepción de seguridad. Se espera que este estudio revele patrones de la asociación que permitan una mejor comprensión de la influencia mutua entre estos constructos y que sus hallazgos se contrasten con la literatura existente. Este enfoque no solo ofrece una visión más clara de las

dinámicas internas de la comunidad ASOM, sino que también contribuye a un marco teórico más sólido sobre la relación entre capital social y bienestar en contextos de economía solidaria.

Tras un análisis inicial de correlación entre todas las variables de capital social y bienestar, los resultados fueron filtrados para conservar únicamente aquellas relaciones con un nivel de significancia estadística ($p < ,05$). Esta selección rigurosa permite identificar las asociaciones más robustas y relevantes entre las dimensiones del capital social y los diferentes ámbitos del bienestar. Los resultados de estas correlaciones significativas (Anexo 1) proporcionan una base empírica para futuras intervenciones y políticas destinadas a mejorar el bienestar de las mujeres afrodescendientes en ASOM.

5. Discusión

El análisis de los resultados de la encuesta junto a sus respectivas correlaciones revelan una serie de hallazgos significativos que arrojan luz sobre la compleja relación entre capital social, bienestar y riqueza económica en el contexto de las mujeres afrodescendientes de ASOM.

En primer lugar, se observa que la pertenencia a cooperativas de ahorro y crédito se correlaciona positivamente con varios indicadores de bienestar, tales como la calidad de vida, el acceso a la información, el tiempo de ocio y, de manera destacada, la suficiencia de dinero. Este último factor, a su vez, se asocia con mejoras en las condiciones de vida y en las relaciones interpersonales, lo que sugiere que el acceso a recursos financieros a través de cooperativas puede ser un factor determinante para el bienestar integral de estas mujeres. Este hallazgo es coherente con estudios previos que destacan el papel de las cooperativas en la pro-

moción del desarrollo económico y social en comunidades marginadas (Tello-Rozas, 2016; Verzosi Vargas y Carvajal Brito, 2023).

Sin embargo, el análisis se complica al considerar el número de grupos a los que pertenecen las mujeres. Si bien una mayor participación en grupos se asocia positivamente con un mayor sentido de vida, también se correlaciona negativamente con la suficiencia de dinero. Esto sugiere que, aunque la participación social debería, en teoría, mejorar la calidad de vida, en este caso particular no se observa una relación significativa que permita afirmar dicha conclusión. De hecho, se destaca que la participación en numerosos grupos se asocia con mayores presiones económicas, lo que indica una relación inversa entre la pertenencia a capital social y los ingresos económicos. Este hallazgo desafía la visión tradicional de que una mayor participación social siempre

conduce a un mayor bienestar (Dolfsma *et al.*, 2009).

El apoyo social emerge como un factor crucial en el bienestar de las mujeres de ASOM. El apoyo familiar se correlaciona fuertemente con una disminución de los sentimientos negativos y subraya la importancia de los lazos familiares en la provisión de soporte emocional. Este hallazgo es consistente con investigaciones previas que enfatizan el papel de la familia como una fuente primaria de apoyo social en diversas culturas (Di Falco y Bulte, 2015). No obstante, el apoyo de amigos muestra una asociación inversa con el bienestar, sugiriendo que este tipo de apoyo puede no ser tan efectivo o incluso puede generar tensiones y conflictos. Este hallazgo es crucial, ya que permite inferir que en la categoría de «amigos que no son vecinos» se encuentran las mujeres pertenecientes a ASOM, lo cual podría indicar la efectividad limitada de las acciones de la organización para brindar un apoyo efectivo. Además, este hallazgo contrasta con algunos estudios previos que destacan el papel positivo del apoyo social en general (Gordon-Nembhard, 2023) subrayando la necesidad de evaluar la calidad y el tipo de apoyo recibido, así como su impacto en el bienestar subjetivo. En este sentido, el estudio de Kovaly y Čermakova (2016) sobre emprendedores ucranianos en la República Checa también encontró que la solidaridad y el apoyo mutuo eran más comunes en el ámbito familiar que en el empresarial, sugiriendo que la naturaleza y el contexto del apoyo social pueden influir en su impacto en el bienestar.

En cuanto a la participación en grupos políticos, se observa una correlación positiva con diversos indicadores de bienestar relacionados con el trabajo, como el sentido de vida y la satisfacción laboral. Esto puede atribuirse a que la actividad política, en el contexto de ASOM, implica un alto volumen de actividades en espacios agradables y con un fuerte sentido de comunidad, lo cual podría contribuir al bienestar de las mujeres que participan en estos grupos. Este hallazgo es consistente con la literatura que sugiere que la participación polí-

tica puede ser una fuente de empoderamiento y desarrollo de capital social (Saelens, 2019). No obstante, es importante considerar que este hallazgo se basa en un número limitado de casos y requiere una mayor investigación para comprender plenamente las dinámicas entre participación política y bienestar en este contexto.

Finalmente, resulta interesante notar que la pertenencia a grupos religiosos no muestra correlaciones significativas con ningún ámbito del bienestar. Este dato contrasta con estudios previos que han encontrado asociaciones positivas entre religiosidad y bienestar (Kovaly y Čermakova, 2016), lo cual plantea interrogantes sobre la especificidad de la experiencia religiosa en el contexto de ASOM y su relación con otras dimensiones del capital social y el bienestar. Es posible que, en este contexto particular, la religiosidad no sea un factor determinante del bienestar subjetivo, o que su influencia esté mediada por otras variables no consideradas en este estudio.

5.1. Análisis por tipo de grupo relevante

Al analizar las relaciones entre el tipo de grupo al que pertenecen las mujeres y su bienestar, se observan algunas tendencias interesantes. Las integrantes de grupos juveniles reportan una menor necesidad de atención médica, lo que podría indicar un mejor estado de salud general en este grupo. Esto es consistente con la literatura que sugiere que la participación en actividades juveniles puede promover la salud y el bienestar (Oberlack *et al.*, 2023). Por otro lado, las mujeres que pertenecen a grupos de formación profesional muestran una mayor capacidad para realizar sus actividades diarias, lo que sugiere que la formación recibida en estos grupos puede tener un impacto positivo en su funcionalidad y autonomía. Este dato resalta la importancia de los programas de formación y capacitación en el empoderamiento de las mujeres y la mejora de su bienestar.

5.2. Relaciones entre apoyo social y bienestar

El análisis de las relaciones entre el apoyo social y el bienestar revela un patrón complejo y multifacético. En general, las mujeres que reciben apoyo de algún grupo tienden a mostrar una mayor insatisfacción en varios ámbitos del bienestar, incluyendo la salud, las condiciones de vida y el acceso a servicios. Esto podría deberse a que la necesidad de apoyo social surge a menudo en situaciones de vulnerabilidad o dificultad, lo que podría afectar negativamente el bienestar de las mujeres. Sin embargo, es importante destacar que el apoyo familiar se asocia con una disminución de los sentimientos negativos, lo que sugiere que el apoyo emocional de la familia puede ser un factor protector frente a la adversidad. Este hallazgo es consistente con investigaciones previas que destacan el papel de la familia como una fuente crucial de resiliencia y apoyo en situaciones de estrés (Foley y Chowdhury, 2007).

5.3. Capital social y acceso a recursos

El acceso a recursos, como servicios de salud y transporte, se correlaciona positivamente con varios indicadores de bienestar, como la calidad de vida, la satisfacción con la salud y la percepción de seguridad. Esto sugiere que el acceso a recursos básicos es un determinante importante del bienestar de las mujeres de ASOM. Este hallazgo es consistente con la literatura que destaca la importancia de los determinantes estructurales del bienestar, como el acceso a servicios y oportunidades (Van Den Berk-Clark y Pyles, 2012). En este sentido, la pertenencia a cooperativas de ahorro y crédito emerge como un factor facilitador del acceso a recursos financieros, lo que a su vez se asocia con una mayor suficiencia de dinero y una mejora en las condiciones de vida y las relaciones personales.

6. Conclusiones

Los datos sugieren que el capital social, en sus diversas dimensiones, juega un papel complejo y multifacético en el bienestar y la riqueza económica de las mujeres afrodescendientes de ASOM. El acceso a recursos financieros a través de cooperativas, la participación social equilibrada, el apoyo familiar y la participación política son factores positivos, mientras que la pertenencia a varios grupos y el apoyo de amigos pueden tener efectos mixtos. Estos resultados tienen implicaciones importantes para el diseño de políticas públicas y programas de desarrollo que busquen promover el bienestar y la equidad en comunidades afrodescendientes, y subrayan la necesidad de considerar la diversidad y complejidad de las experiencias de las mujeres en estos contextos.

6.1. Recomendaciones para líderes de asociaciones y cooperativas

Las recomendaciones para líderes de asociaciones, basadas en la literatura y los datos analizados, subrayan la importancia de fomentar la participación juvenil y profesional, así como de fortalecer el apoyo familiar y el acceso a recursos básicos. Los resultados sugieren que la participación en actividades juveniles puede promover la salud y el bienestar, mientras que la formación profesional mejora la autonomía y la funcionalidad de las mujeres. Por tanto, los líderes deben implementar programas que promuevan estas actividades y capacitaciones, proporcionando a las mujeres herramientas

para mejorar su calidad de vida y empoderamiento económico.

El apoyo social y familiar también emerge como un factor crucial en la mejora del bienestar, aunque con matices importantes. Alineados con las sugerencias de Foley y Chowdhury (2007), los resultados encontrados destacan que el apoyo familiar puede ser un factor protector frente a la adversidad, que disminuye los sentimientos negativos y promueve la resiliencia. Sin embargo, el apoyo de amigos y otros grupos puede tener efectos mixtos, dependiendo del contexto y la naturaleza del apoyo recibido.

Por ello, los líderes deben fomentar redes de apoyo familiar y diseñar dinámicas que promuevan la confianza y la cooperación entre pares, sin sobrecargar a las mujeres con múltiples participaciones que podrían generar estrés adicional.

6.2. Limitaciones y futuras investigaciones

Es importante reconocer las limitaciones de este estudio, como son el tamaño limitado de la muestra y el uso de un diseño transversal, que impide establecer relaciones causales entre las variables estudiadas.

Además, la encuesta se centró en la percepción subjetiva de las mujeres sobre su bienestar y capital social, lo que podría introducir sesgos en los resultados. Futuras investigaciones deberían abordar estas limitaciones mediante el uso de muestras más grandes y representativas, diseños longitudinales, así como un análisis más profundo de los mecanismos que median la relación entre capital social y bienestar.

Bibliografía

- CHE, C. F.; MBAH, M. 2021. «Social Solidarity Economy and Village-centric Development in North-West Cameroon». *The International Journal of Community and Social Development*, 3(2), 126-144. <<https://doi.org/10.1177/25166026211015474>>
- COLEMAN, J. S. 1988. «Social Capital in the Creation of Human Capital». *American Journal of Sociology*, 94, S95. JSTOR Journals.
- DE SILVA, M.; HARPHAM, T.; TRAN, T.; BARTOLINI, R.; PENNY, M.; HUTTLY, S. 2006. «Psychometric and cognitive validation of a social capital measurement tool in Peru and Vietnam». *Social science & medicine* (1982), 62, 941-953. <<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.06.050>>
- DI FALCO, S.; BULTE, E. 2015. «Does social capital affect investment in human capital? Family ties and schooling decisions». *Applied Economics*, 47(2), 195-205. <<https://doi.org/10.1080/00036846.2014.967383>>
- DOLFSMA, W.; VAN DER EIJK, R.; JOLINK, A. 2009. «On a Source of Social Capital: Gift Exchange». *Journal of Business Ethics*, 89(3), 315-329. <<https://doi.org/10.1007/s10551-008-0002-z>>
- FOLEY, D.; CHOWDHURY, J. 2007. «Poverty, Social Exclusion and the Politics of Disability: Care as a Social Good and the Expenditure of Social Capital in Chuadanga, Bangladesh». *Social Policy & Administration*, 41(4), 372-385. <<https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2007.00559.x>>
- GÓMEZ, R.; REED, P.; CHAE, H. Y. 2013. *Assessment of Community Wellness Outcomes to measure ICT impact. 2 NOTES*, 37-39. <<https://doi.org/10.1145/2517899.2517907>>
- GORDON-NEMBHARD, J. 2023. «Black Political Economy, Solidarity Economics, and Liberation: Toward an Economy of Caring and Abundance». *Review of Radical Political Economics*, 55(4), 525-538. <<https://doi.org/10.1177/04866134231163216>>

- KOVALY, K.; ČERMAKOVA, D. 2016. «The role of social capital in economic performance of the Ukrainian Entrepreneurs in Czechia». *AUC GEOGRAPHICA*, 51(2), 135-144. <<https://doi.org/10.14712/23361980.2016.11>>
- LÁZARO, J. M. 2013. «Padre bodeguero, hijo caballero». *Capital social y periplo empresarial de los españoles en Cuba*.
- LEYVA CORDERO, O.; FLORES HERNÁNDEZ, M. A. 2014. «Análisis de correlaciones bivariadas y parciales con spss». En SÁENZ LÓPEZ, K. A. C.; G. TAMEZ GONZÁLEZ, G. (eds.), p. 421-436. *Tirant humanidades*. <<http://eprints.uanl.mx/8625/>>
- OBERLACK, C.; BLARE, T.; ZAMBRINO, L.; BRUELISAUER, S.; SOLAR, J.; VILLAR, G.; THOMAS, E.; RAMÍREZ, M. 2023. «With and beyond sustainability certification: Exploring inclusive business and solidarity economy strategies in Peru and Switzerland». *World Development*, 165, 106187. <<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106187>>
- RAČIĆ, D. 2022. «Solidarna ekonomija u javnim politikama u Hrvatskoj». *Revija za socijalnu politiku*, 29(2), 259-280. <<https://doi.org/10.3935/rsp.v29i2.1877>>
- RODRÍGUEZ-JAUME, M. J.; MORA CATALÁ, R. 2001. *Análisis de regresión múltiple*. Universidad de Alicante. Servicio de Publicaciones. <<http://rua.ua.es/dspace/handle/10045/8143>>
- SAELENS, W. 2019. «Guild brotherhood, guild capital? Social network strategies of master weavers and drapers in fourteenth-century Ghent». *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis/ The Low Countries Journal of Social and Economic History*, 16(1). <<https://doi.org/10.18352/tseg.1036>>
- SALUSTRI, A. 2021. «Social and solidarity economy and social and solidarity commons: Towards the (re)discovery of an ethic of the common good?». *Annals of Public and Cooperative Economics*, 92(1), 13-32. <<https://doi.org/10.1111/apce.12307>>
- STARR, M. A. 2014. «Qualitative and Mixed-Methods Research in Economics: Surprising Growth, Promising Future». *Journal of Economic Surveys*, 28(2), 238-264. <<https://doi.org/10.1111/joes.12004>>
- STUCKEY, H. 2013. «Three types of interviews: Qualitative research methods in social health». *Journal of Social Health and Diabetes*, 01(02), 056-059. <<https://doi.org/10.4103/2321-0656.115294>>
- TELLO-ROZAS, S. 2016. «Inclusive Innovations Through Social and Solidarity Economy Initiatives: A Process Analysis of a Peruvian Case Study». *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27(1), 61-85. <<https://doi.org/10.1007/s11266-015-9606-y>>
- VAN DEN BERK-CLARK, C.; PYLES, L. 2012. «Deconstructing Neoliberal Community Development Approaches and a Case for the Solidarity Economy». *Journal of Progressive Human Services*, 23(1), 1-17. <<https://doi.org/10.1080/10428232.2011.606736>>
- VERZOSI VARGAS, C. V.; CARVAJAL BRITO, R. V. 2023. *La Economía Popular y Solidaria en el Ecuador*. — 2023. «El empoderamiento femenino». *CIRIEC-España, revista de economía pública, social y cooperativa*, 107, 71. <<https://doi.org/10.7203/CIRIEC-E.107.17063>>
- WHOQOL - *Measuring Quality of Life* | *The World Health Organization*. (s. f.). <<https://www.who.int/tools/whoqol>> [Consulta: 19/6/2024]

Anexo 1. Correlaciones significativas en las variables del estudio.

	Qo1	Qo1.2	DOM 1.1	DOM 1.2	DOM 1.3	DOM 1.4	DOM 1.5	DOM 1.6	DOM 2.1	DOM 2.2	DOM 2.3	DOM 2.4	DOM 2.5	DOM 3.1	DOM 3.2	DOM 3.3	DOM 3.4	DOM 4.1	DOM 4.2	DOM 4.3	DOM 4.4	DOM 4.5	DOM 4.6	DOM 4.7	DOM 4.8	DOM 4.9
Otro Gr																										
Int Gr polit					.211*		.228*	.188*		.192*																
Int Gr prof							.325**							.240**												
Int Gr juv																										
Int Gr dep											.175*															
Int coop	.254**																									
No Int Gr																										
# Gr Int																										
Apy Otro Gr							.292**			.195*																
Apy Gr Polit				.193*																						
Apy Gr Prof	.173*										.175*															
Apy Gr ONG																										
Apy Gr Gob																										
Apy Gr Car																										
No Apy Gr																										
# Gr Apy																										
Apy fam																										
Apy lid com																										
Apy veci	.263**																									
Apy amig																										
No Apy pers	.157*																									
# Pers apy																										

Nota: * = P<0,5 ** P<0,1 blank no significativo

